

Evelina Rudan, Vile s Učke. Žanr, kontekst, izvedba i nadnaravna bića predaja, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2016., 600 str.

Evelina Rudan ugledna je hrvatska znanstvenica zaposlena na Katedri za usmenu književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Osim znanstvenim radom, bavi se i pisanjem poezije te je dosad objavila četiri zbirke poezije i slikovnicu. Knjiga *Vile s Učke* prva je njezina autorska znanstvena knjiga, napisana na temeljima njezina doktorskoga rada iz 2010. godine na temu *Nadnaravna bića i pojave u predajama u Istri*.

Ova je knjiga ustvari rijetko ovako kvalitetno napisano i uređeno znanstveno izdanje suvremenoga doprinosa tematici usmenih predaja i mitoloških narativa, koje djeluje u granicama književnosti, ali i etnologije i kulturne antropologije. Ustroj knjige je strogo znanstveni, od "Predgovora" i "Uvoda", preko dodatno dublje strukturiranih pet poglavlja, "Zaključka", ali i bogatog priloga sastavljenog od "Tekstova iz istraživanja", "Popisa rukopisnih zbirki i kazivača iz istraživanja za ovaj rad", "Rječnika manje poznatih izraza", "Popisa literature i izvora" te "Kazala imena i pojmova".

Nakon kraćeg uvoda, u kojem je autorica navela teorijsku podlogu svojih istraživanja, razloge odabira područja istraživanja, građu na kojoj je radila te kako je organizirala svoj rad, prvo ključno poglavlje, pod naslovom "Žanrovske karakteristike demonoloških predaja", daje metodološki pregled i nužan alat za razumijevanje prikupljene građe. Rudan u ovome poglavlju određuje predaju kao žanr, promatra je u odnosu prema bajci, dijeli je na tri oblika (kronikat, memorat i fabulat), te tematski vrši podjelu vrsta predaja na demonološke/mitske/mitološke, povijesne i etiološke, dočim ove prve i mnogo opširnije analizira. Njima će se i ponajviše baviti u ovoj knjizi, definirajući ih kao "skupinu predaja koje tematiziraju nadnaravna bića i pojave". Smatra da se one uvijek odnose na tematiziranje granice između onoga što razum i logika mogu spoznati, onoga što je svakodnevno, čovjeku blisko, i onoga što je iznad/ispod razumskog poimanja, onoga što je čovjeku tajno i "što svoju tajnu zadržava i pri svakome osvjetljavanju". Iznesenom analizom znatno osuvremenjuje teorijske postupke i postavke vezane uz predaje u hrvatskoj, ali i u svjetskoj znanstvenoj misli.

Sljedeće poglavlje, "Kontekst predaja", tematizira pozadinske kontekste u dobivanju predajne građe, od pronalaženja kazivača, toga kako kazivači interpretiraju kontekst, situacije kazivanja i legitimacije kazivača, opisuje primjere kazivačkih situacija, dijeli kazivače na tri skupine te ih i objašnjava na primjerima kazivača iz svojega istraživanja. Također objašnjava i dobna ograničenja u pripovijedanju predaja, odnosno koje se predaje pripovijedaju djeci i u kojoj dobi, a koje ne. Kontekst predaja je, prema Rudan, uz pripovjedače i recipijente nužan sastavni element koji predajama osigurava "funkcionalnost, važnost i dovoljan broj distributivnih podataka da bi se predaje uopće mogle konstituirati".

Poglavlje "Kratak pregled dosadašnjih zapisa demonoloških/mitskih predaja u Istri" obrađuje istraživanja i zapisivanja predaja u Istri od 17. do 21. stoljeća, a zatim i tijekom autoričinog vlastitog istraživanja od 2000. do 2004. godine, čiji su rezultat 43 rukopisne zbirke.

"Nadnaravna bića, bića s nadnaravnim sposobnostima i nadnaravne pojave" glavno je i ključno poglavlje ove knjige koje obrađuje šest mitskih bića kao i druge nadnaravne i magijske

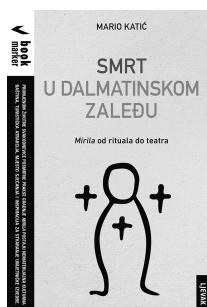
pojave koje se susreću u istarskih predajama. Sva su ta su bića i pojave definirani kroz dosadašnju građu i literaturu, te kroz prikupljene predaje iz autoričinog istraživanja. Riječ je o krsnicima, štrigama i štrigunima, morama, orku, mrtvima poput vukodlaka ili mrtvih povratnika i vilama. Također se iz kazivanja predaja obrađuju predaje o različitim pojavama i zvukovima, te magijski čini uricanja, među kojima je jedan od najzanimljivijih kljuka, termin iz istarskih predaja koji označava “nemogućnost spolnog odnosa u braku izazvanu postupcima s nadnaravnim učincima”, dakle magijskim putem.

Slijedi kratko poglavlje “Sekundarne demonološke predaje”, koje autorica određuje kao šale, anegdote ili povijesne predaje, a koje su također dio građe koju je prikupila. Potom autorica donosi “Zaključak”, u kojemu raspravlja o tome jesu li predaje demonološkog tipa, a kojima se ponajviše bavila u ovoj knjizi, pred izumiranjem, kako se često navodilo, ili još žive, u novim uvjetima prilagođenima suvremenom dobu. Pritom vrlo jezgrovito objašnjava kojim se sve metodama i zašto služila u svojoj analizi predaja kao i dodatne svrhe analize, primjerice pokazivanje pripovjedačkog umijeća kazivača ili pak ukotvljivanja estetskog užitka u samoj izvedbi priče.

Iznimno važan doprinos ove knjige su i sami transkribirani i uređeni tekstovi predaja iz istraživanja, pisanih lokalnim idiomom, kako su i kazivane. Protežu se na dvjesto stranica knjige, a podijeljeni su na isti način kako su analizirani u poglavlju “Nadnaravna bića, bića s nadnaravnim sposobnostima i nadnaravne pojave”, dakle redosljedom prema bićima ili pojavama kojima pripadaju i o kojima kazuju. Po ovom prilogu autorica donosi i kronološki popis vlastitih rukopisnih zbirki i kazivača, s datumima, mjestima i imenima kazivača. Ne manje važan je i rječnik manje poznatih izraza, većinom mjesnog govora, koji je autorica pripremila kako bi se lakše moglo razumjeti samu izvornu građu kazivanih predaja.

Knjiga *Vile s Učke* svakako je novitet u hrvatskoj znanosti, važan doprinos čuvanju hrvatske tradicije i kulture s velikim brojem zapisanih hrvatskih, specifično istarskih predaja, ali podjednako tako i teorijski vrlo suvremena knjiga u kojoj se donose brojni metodološki noviteti, definicije i podjele važne za ovo znanstveno područje. Knjiga će svakako biti zanimljiva kao literatura i etnologima i antropolozima, kao i kroatistima, što profesionalnima, što studentima, ali i po mnogo čemu zanimljiva i široj publici.

Deniver Vukelić

Mario Katić, Smrt u dalmatinskom zaleđu. Mirila od rituala do teatra,
Naklada Ljevak, Zagreb 2017., 279 str.

Knjiga intrigantnog naslova *Smrt u dalmatinskom zaleđu: mirila od rituala do teatra*, podnaslova inspiriranog kapitalnim djelom škotskog antropologa Victora Turnera *From Ritual to Theatre: The Human Seriousness of Play* iz 1982. godine, rezultat je višegodišnjih arhivskih i

terenskih istraživanja kulturnog fenomena prakse obilježavanja mjesta odmaranja s pokojnikom, teme na kojoj je Mario Katić doktorirao 2015. godine na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Inzistirajući na prostornoj kontekstualizaciji te na temelju metode multilokalne etnografije autor prelazi okvire promatranja fenomena *mirila* svojstvene etnografijama 20. stoljeća koje su se bazirale na njegovom religijsko-simboličkom značenju i problematizira njegove suvremene (re)interpretacije i (re)kontekstualizacije – kao nematerijalnu kulturnu baštinu od nacionalnog značaja, kao turističku atrakciju, kao inspiraciju izvedbenoj umjetnosti, kao mjesta sjećanja.

Smrt u dalmatinskom zaleđu napisana je u sedam poglavlja. Nakon uvodnog dijela posvećenog osnovnim teorijsko-metodološkim konceptima koji su mu poslužili kao podloga istraživanja, u poglavlju “Mirila kao religijsko-simbolička praksa: dosadašnja istraživanja” autor uvodi čitatelja u problematiku, kritički se osvrće na dosadašnja istraživanja i dostupnu arhivsku građu koja se u velikoj mjeri bazira na prikazu *mirila* kao religijsko-simboličke prakse u kontekstu jednog od elemenata tematskog kompleksa posmrtnih običaja i pripadajućih praksi svojstvenih tradicijskoj kulturi prostora dalmatinskog zaobalja. Pritom naglašava kako se uslijed promjena životne svakodnevice kroz 20. stoljeće mijenja i njihov kontekst pa *mirila* ili nestaju ili se njihova značenja i funkcija transformiraju. Važno je napomenuti kako Katić ne ignorira njihovu religijsko-simboličku dimenziju, već ističe kako ona nije jedini relevantan element tog kulturnog fenomena. Dapače, u sljedećem poglavlju koje nosi naslov “Drugi oblici ove prakse na području Europe i o terminologiji: zašto mirila?” upravo progovara o širem prostornom kontekstu, uspoređujući konceptualno slične prakse u susjednim zemljama (Bosni i Hercegovini, Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji), ali i u zemljama koje se nalaze na sjeveru europskog kontinenta (Finskoj, Estoniji, Švedskoj i Irskoj). Komparativni primjeri običaja okresivanja krošnji stabala, urezivanja križeva u koru drveta ili bacanja kamenja na gomilu, redom simboličkog karaktera, nedvojbeno su isprepleteni s praksama vezanim uz obilježavanje mjesta određenih postupanja s pokojnikom na njegovom putovanju prema groblju, odnosno mjesta na kojima se zastaje i odmara. Probijajući se kroz šumu pojmova prisutnih na istraživanom području, poput *mirila*, *mjerila*, *počivala*, *počivaljki*, *biliga*, *biljeza* ili *bilješka*, Katić ističe nužnost terminološke rasprave i upozorava na potencijalnu opasnost uporabe termina *mirila* u svojstvu nadređenog pojma, koji je uzgred rečeno medijski najekspoziraniji zahvaljujući atraktivnosti južnovelebitskih lokaliteta.

U poglavlju “Mirila od religijsko-simboličke prakse do nematerijalne kulturne baštine i turističke atrakcije” na temelju kontekstualne analize autor prikazuje kako su se upravo južnovelebitska *mirila* uslijed promjena životne svakodnevice, a zahvaljujući angažmanu pojedinaca i ustanova transformirala od gotovo zaboravljenih religijsko-simboličkih praksi u zaštićenu nematerijalnu kulturnu baštinu od nacionalnog značaja i turističku atrakciju. Iako je riječ o potpuno legitimnim procesima za lokalnu zajednicu, pristup procesima zaštite i prezentacije nematerijalne kulturne baštine sličniji je bavljenju materijalnom baštinom. Drugim riječima, napuštene lokalitete na južnim obroncima Velebita lokalno stanovništvo predvođeno zainteresiranim pojedincima i ustanovama počelo je obnavljati unatoč činjenici kako se sam običaj na tom prostoru više ne prakticira. Katić pristupa problemu afirmativno, napominjući kako spomenute situacije treba promatrati kao logičan i gotovo očekivan slijed događaja u procesima stvaranja baštine, kao i njene promocije u kontekstu turističkih politika. U sljedećem poglavlju naslovljenom “Mirila od rituala do teatra: *mirila* kao izvedbena umjetnost” autor problematizira taj kulturni fenomen u kontekstu izvedbene umjetnosti analizirajući performans *interaktivnog ambijenta mirila* autora Josipa Zankija i Bojana Gagića, zamišljen da propituje osobni doživljaj transcendencije sudionika kroz proces gradnje *mirila*. Katić prikazuje pozadinu nastanka i razvoja performansa, aktera i njihovih iskustava, te i sam sudjeluje te se ukratko osvrće na proživljeno iskustvo. Konačno, progovara o odnosu teatra i rituala na teorijskoj razini na temelju čega analizira odnos *interaktivnog ambijenta mirila* i njihove gradnje u “izvornom kontekstu”, odnosno u prostoru i vremenu u kojima je njihova funkcija imala religijsko-ritualni predznak.

Pretposljednje poglavlje naslovljeno "Mirila kao mjesta sjećanja na području Bukovice i Ravnih kotara" također istražuje još jednu dimenziju tog kulturnog fenomena. Za razliku od juž-novelebitskog prostora gdje su *mirila* u suvremenosti postala nematerijalna kulturna baština i turistička atrakcija, na prostoru Bukovice i Ravnih kotara *počivaljke* se i dalje koriste na pojedinim lokalitetima. Promatrajući ih kao mjesta tjelesnog društvenog sjećanja, autor zaključuje da je na lokalitetima gdje se običaj i dalje prakticira došlo do njegove transformacije i promjene značenja, čime su prakse postale sjećanja na običaj obilježavanja mjesta odmaranja s pokojnikom. Drugim riječima, u ovom se slučaju radi o praksama konstruiranja mjesta sjećanja kojima zajednica "čuva" *sjećanje na* za nju važnu simboličku radnju iz prošlosti. U zaključnom poglavlju autor rezimira rezultate istraživanja još jednom napominjući važnost konteksta koji posljedično utječe na značenja i funkcije tog fascinantnog kulturnog fenomena.

Smrt u dalmatinskom zaleđu: mirila od rituala do teatra suvremena je etnografija, kompleksna i duboka, precizno teorijsko-metodološki utemeljena, potkrijepljena arhivskom građom i ekstenzivnom terenskom građom, stilski i jezično vrlo balansirana čime uspješno približava ovu zanimljivu i neobičnu temu najširem krugu čitatelja.

Matija Dronjić

Humor u svakodnevnoj komunikaciji,
ur. Renata Jambrešić-Kirin, Jelena
Marković, Ljiljana Marks i Nataša
Polgar, Institut za entologiju i
folkloristiku, Zagreb 2018., 358 str.

Umjesto da se, kako se humorolozi imaju navadu ispričavati, i ja ispričavam što razgovor o humoru nije nužno sam humorističan, u humorističnom ću duhu, i to u Pirandellovom značenju riječi humorizam, započeti sa svime što je zajedničko dvama suprotnim polovima, tragičnom i smiješnom: s jedne strane pripadnost estetskoj sferi, a s druge politička relevantnost, subverzija i emancipatorski potencijal. I povodom tragike i povodom komike, i njihove estetike odnosno politike, davali su se raznoliki odgovori, unatoč uobičajenim pretpostavkama da je tragični osjećaj svijeta nešto svojstveno konzervativnom nazoru na svijet a humor i komika da su automatski subverzivni. Spomenuta nas opozicija odmah odvodi i ključnim interesima ovoga zbornika, koji i sam u svojem uvodniku navodi kategorijalne opozicije Johna Morreala unutar kojih valja sagledavati prije svega prema njemu neupitno pozitivne odlike humora, kao što su fleksibilnost, kompleksnost, kritičnost, pragmatičnost, tolerancija za nered i nepoznato, vrednovanje tjelesnosti, rodna jednakost. Nasuprot naime elitnosti i ekskluzivizmu tragedije kao hijerarhijski visoko pozicionirane književne vrste, zbornik govori o humoru u svakodnevnoj komunikaciji, što dakako ne implicira izuzetost iz estetskog nego sasvim drugi metodološki okvir, unutar kojega su-postoje umjetničko i ne-umjetničko, odnosno ne-autorsko i autorsko, anonimno i potpisano, jednostavni koliko i složeni oblici ljudske ekspresije, usmeni i pisani.

Za razliku dakle od jedinstvenosti i iznimne strukturne složenosti tragedije, kojoj bismo teško mogli pridružiti druge književne vrste – pa se i u tome smislu očituje njezina sklonost uzvišenom, pojedinačnom, izolaciji iz zajednice, odnosno neopozivosti pojedinačne smrti, kao nečemu što generira osjećaj neumoljivosti čovjekove izručenosti nasilju prirode, nasilju zajednice, nasilju drugog čovjeka – humor i komika neće se nužno vezivati uz jednu književnu vrstu, komediju, koliko se god ona od Aristotela poimala pandanom tragedije, nego će se – u skladu sa svojim kolektivnim duhom, sa svojim osloncem na moć života, zajednice koja uvijek preživljava, kolektivnog tijela koje ne ovisi o pojedinačnoj smrti nego se uvijek iznova regenerira – očitovati u različitim manifestacijama, od ironije, preko parodije do groteske, satire i apsurd, od vica do humornih priča, pa onda i komedije.

Humor će se tako nužno pokazati heterogenim fenomenom, koji se ne da posve definirati genološkim parametrima, jer se prelijeva od pojedine jezične figure do složenijih tvorevina. I u tome pogledu ovaj zbornik pokazuje zavidnu raznolikost, jer je predmetni interes njegovih suradnika šarolik, od rođendanskih čestitki, preko dječjeg folklor, a tzv. “zidnjaka”, natpisa na ukrasnim kuhinjskim platnima koji odaju počast domaćicama, preko, dakako, uzornog komičkog žanra, vica, a zatim i standardnih folklorističkih interesa za pjesme, priče i balade, do novijih kulturnih formi kao što su politički govori i njihove izvedbene parodije, ali i do kanoniziranih umjetničkih djela kao što su performansi, romani Ivane Sajko ili pjesnički opusi e. e. cummingsa, Mary Ruefte i Marlene Dumas. Potonji primjeri možda odudaraju od naslovne sintagme – svakodnevne komunikacije – a da autori ipak i pismeno-književnim, autorskim povodom, naglasak stavljaju na neke usmene, neautorske, svakodnevne fenomene, na citate viceva, primjerice, ili problem pedagogije za koju se pledira da bude prožeta humornim svojstvima više nego povremenim, dekorativnim humornim iskoracima.

Drugo što je u kontekstu uvedene opozicije možda vrijedno napomenuti jest da se uz razmatranja o humoru i komici puno više raspravlja o smijehu, nego li se uz tragediju raspravlja o plaču. Iako niz sudionika zbornika napominje da humor uvijek ne izaziva provale smijeha, uvriježilo se fenomen komičnog pokušavati razriješiti iz te fiziološke potvrde da je humorna ili komička gesta uspjela, pa tako i oni koji se ovdje bave humorom kao retoričkim potpornjem američkih i hrvatskih političara kreću upravo od tog odlučnog recepcijskog momenta. Konačno, jedan od najznačajnijih teorijskih spisa o humoru i komici jest Bergsonov *Smijeh*, Propp razlikuje čak nekoliko vrsta smijeha – ritualni, benigni, gorki i cinični, veseli i karnevalski, a i Morreal svoju knjigu naslovljuje *The Philosophy of Laughter and Humor*. Ne čudi dakle da se i jedan od priloga u zborniku u cijelosti bavi dječjim smijehom i smiješnom djecom, jer se predmnijeva da su djeca “spontana”, i kao tvorci i kao predmeti humora, pa i onda kada su književno uokvirena. Zapravo međutim, kad bismo slijedili Freuda i njegovu “djetinjstvo umjetnosti”, kako je njegovu estetiku nazvala Sarah Kofman, koliko god djetinjstvo bilo razdoblje neinhibirane umjetničke igre, ona nije zato nužno i spontana, to jest lišena kulturnoga oblikovanja. Ne čudi stoga da su i svi primjeri koje autori nabrajaju upravo ponavljanja gesti, dakle pretvaranje gesti u geg, znak koji je moguće reproducirati, zatim jezični kalamburi, nepristojnosti, etc. dakle igre koje itekako računaju s kulturnim zabranama.

Kad smo već spomenuli Freuda, ne treba smetnuti s uma da je on autor podjele na humor, komiku i dosjetku, odnosno vic – jer istina je, kao što jedan autor i ovdje napominje, da je dosjetka neadekvatan prijevod, naime umjerenija smjehovna forma od vica – a Freud upravo vicu pripisuje agresivnost i eksplozivnu reakciju smijeha. Spominjem tu podjelu zato što je ona kod Freuda i socijalne prirode: humor je prema njemu nešto što se ograničava na jednog čovjeka, a to bi u ovom zborniku zastupali naši političari, i to, prema analizi, vrlo slabo, jer humor implicira humorni odnos prema samome sebi. Kakva kulturna auto-anamneza iz toga ishodi, procijenite sami.

Sve nas to naravno vraća ne toliko samoj prirodi smiješnog, humorističnog i komičnog, koliko disciplinarnom statusu humora i komike, vica i komedije, a s njima i vječnim žalopojkama kako se oboma i u filozofiji i u znanosti o književnosti posvećivalo malo ili manje pozornosti nego li, primjerice, tragediji. Tako i u ovom zborniku možemo pročitati da je Aristotel otklonio komediju kao nižu vrstu, što nije sasvim točno, jer Aristotel je samo prosudio da se komedija bavi likovima “nižim od nas”, dakle likovima kojima smo, smijujući se, superiorni i za koje moramo na neki način procijeniti da ih neko obilježje unizuje u odnosu na nas. Uostalom, postoje pretpostavke da je Aristotel napisao drugu knjigu *Poetike* upravo o komediji, no da se to poglavlje izgubilo. Nakon njega je i Platon, kaže se u tekstu Nataše Govedić, humor proglasio nečim što pristaje robovima a ne aristokraciji! Ne manjka ipak, kaže autorica, i filozofa koji su ne samo ironiji nego i smijehu pridavali veliki značaj, prije svih Nietzsche, kod kojega je upravo smijeh ključan čimbenik estetskog stava prema svijetu kao igri. Valja mi međutim pripomenuti da je i u renesansnoj teoriji kazališta komedija itekako kompenzirala svoj dotadašnji manjkavi filozofski i poetički status, samo što su talijanski autori koji su tada prednjačili u teorijskim formulacijama – kao što su Scaliger, Castelvetro, Robortello, Minturno, Leone da Sommi – ostali znani isključivo stručnjacima za to razdoblje, i to prvenstveno kao teoretičari kazališta, iako zapravo itekako imaju što reći i povodom smiješnoga općenito.

U kontekstu folklorističkih znanja nezaobilazno je istaknuti imena dvaju značajnih teoretičara koji su zadužili i folkloristiku i teoriju književnosti, a to su dakako Bahtin i Propp: rekosmo već da je kolektivna i, barem kada je u pitanju vic, anonimna priroda humora bliska folklorističkim interesima. Možda je najčudnija razmjerno slaba recepcija Proppove knjige o komičnim žanrovima – čini mi se da se ta studija uopće u zborniku ni ne spominje, iako je općenito o zastupljenim imenima teško suditi jer zbornik ne sadrži ni indeks, niti bilješke o autorima, što bi ipak bile korisne informacije za onoga tko se njime služi. U domaćem pak književnoteorijskom nasljeđu, s pravom se napominje i ovdje, ne stojimo loše, imajući na umu svojedobni interes naše zagrebačke škole za popularnu i trivijalnu kulturu, pa onda i za vic, te nedavnu knjigu Josipa Užarevića o malim formama, koja se osvrće na tu znanstvenu tradiciju, na Zdenka Škreba, Danka Grlića, Milivoja Solara i sakupljača političkih viceva Stjepana Babića, da bi se i sama pozabavila poetikom vica. Valja nam tim povodom istaći dva rada, autora Davora Nikolića i Ivana Markovića, koja su u zborniku posvećena vicu, s napomenom da autori tome fenomenu pristupaju primarno u svojstvu lingvista, kroz retoričku figuru antanaklaze i kroz podsjetnik na nezasluženo zanemarenog jezikoslovca Charlesa F. Hocketta koji se vicem bavio iz antropološko-lingvističke perspektive. Osobno me uvijek muči manjkav uvid u izvedbenu komponentu vica – znano je da neke osobe bolje ili lošije pričaju viceve i da vic nikada ne postiže svoj učinak isključivo kao tekstovna tvorba, ali ta dimenzija vica, koju svi priznaju i svi dužno spominju, nekako uvijek izmakne analizi.

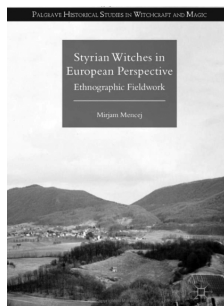
Iz zbornika je vidljivo kako se i folkloristika, nasuprot starim interesima, sve više okreće pitanjima politike humora, odnosno načinu na koji humor izlazi na kraj poglavito s dobnim i rodnim stereotipima, jer se time zbornik i otvara, temama starosti i djetinjstva, a onda i rodnom komponentnom vidljivom u kuhinjskim zidnjacima koji su počeli intertekstno reagirati na stereotip ljupke i sredene ili, negativni, nemarne i lijeve domaćice (Josipa Tomašić) ili u šaljivim pitalicama (Saša Babić) koje suprotstavljaju muškarce i žene, rugajući se oboma, ovisno već čijoj se, muškoj ili ženskoj šali na račun drugog roda obraćaju. No rodna dimenzija humora čini mi se da presijeca cijeli zbornik, možda i zbog tradicionalne ženske dominacije u folkloristici, a možda i zbog toga što je smijeh, kao u osnovi neartikulirana fiziološka ekspresija, vezan, kako i Freud naukuje, primarno uz seksualne asocijacije, kao najzorniju sferu kulturnoga potiskivanja. Rod će se i seksizam izričito spominjati, dakako, u tekstovima Renate Jambrešić Kirin – jer je povod ženska meta smijeha, predsjednica države Kolinda Grabar Kitarović, a onda

i, između ostalih internetskih primjera i komentara, i njezina komična izvedbena dvojica, Marijana Perinić –kao što će biti i važna dimenzija autorstva Ivane Sajko, kojom se bavi Ivan Molek, raspravljajući o ironiji, ili pak svojstvo rukopisa pjesnikinja kojima se bavi Nataša Govedić kao resursima humorne pedagogije umjetnosti.

No valja napomenuti kako se iz toga rodnog rakursa ne može pobjeći ni kada se naizgled bavimo neutralnim pitanjima retoričkih figura poput antanaklaze, ili klasifikacije viceva i njihovih strategija, a onda ni pri analizi humornih priča ili balada, jer su i to žanrovi koji će se izrazito često baviti muško-ženskim ljubavnim i obiteljskim odnosima: tako ćemo, primjerice, u tekstu Davora Nikolića naići na nekoliko viceva seksualne naravi, koji se netom nakon što su ispričani, "hladno" analiziraju, kao primjer jezičnih dvoznačnosti ili uloge prešućenog, dakle računa se i na neko stereotipno predznanje čitatelja članka koji jedino tako može shvatiti i autorovu argumentaciju, a da se to predznanje zapravo ne izlaže raspravi. I takve, naizgled nepristrane analize neizbježno otvaraju pitanja politike, agresivnosti, protektivnosti i korektnosti komičkih tvorbi, a onda i pitanja politike tumačenja humora kao, kako smo već natuknuli, nečega što navodno a priori oslobađa, osnažuje jer daje osjećaj superiornosti, subvertira autoritete, itd. Politika humora se u zborniku i izričito zastupa u tekstovima Tomislava Matića, jedinog koji se bavi jednim davnim povijesnim primjerom Eneje Silvija Piccolominija, zatim u prilogu Ljiljane Logar i Gabrijele Kišiček, koje se, kako sam već rekla, bave retorikom humora u političkom diskursu. Oba teksta zorno pokazuju da humorna batina ima dvije strane, dva lica, da humor može biti oruđe subverzije, ali i ideološko oruđe pripitomljivanja publike, oruđe obrane govornika i napada na protivnika, dakle da humor može stereotipe i reproducirati i osporavati, pa ne treba previše ulagati u emancipatorske dimenzije humora, koliko god on bio, kako nam lijepo izlaže i Mojca Ramšak, blagotvoran po zdravlje. Kada se naime nasuprot toj terapeutskoj funkciji humora – koji mjerljivo utječe na širok spektar bolji, od depresije do dijabetesa – priključe međusobne okrutne šale liječničkog osoblja, ili neukusne dosjetke pred samim bolesnicima, onda vidimo da humor može otkriti i svoju itekako problematičnu, neetičnu stranu. Koliko se god mi pritom zgražali, to samo pokazuje da humor jest estetska tvorba, jer glavno svojstvo estetskih tvorbi i jest u tome što su one u osnovi indiferentne na etički karakter naših nastojanja – drugo je pitanje hoćemo li mi humor staviti u službu nekih naših etičkih ili političkih interesa, što je sasvim legitimno, ali nije nužno smiješno, i sasvim sigurno nije smiješno svima, onima koji dijele naše ili njeguju neke svoje etičke horizonte.

U tome se smjeru kreću i upozorenja Alenke Zupančič u knjizi *Ubaci uljeza*, da naime nipošto ne bismo smjeli podleći pretpostavci kako humorna distanca oboružava protiv ideologije, jer ideologija upravo to i hoće – da se distanciramo, da se ne uplećemo, da ne osvješćujemo da smo upravo tada kad mislimo da smo superiorni i distancirani najdublje u ideologiju upleteni. A autentična komika nas, suprotno tome, kao svaka estetika, duboko involvira u svijet, jer nam pokazuje da ne možemo oko sebe staviti zgradu i izuzeti se. Stoga komika nije, kako neki teoretičari poput Agnes Heller sugeriraju, stvar racionalizacije, relativizacije i nadmoći, nego upravo suprotno – stvar posvemašnje upletenosti u apsurdne, nesvjesne, dakle impersonalne dimenzije i čovjeka i društva i povijesti i kulture.

Lada Čale Feldman

Mirjam Mencej, Styrian Witches in European Perspective. Ethnographic Fieldwork, Palgrave Macmillan, London 2017., 454 str.

Knjiga slovenske folkloristkinje Mirjam Mencej *Styrian Witches in European Perspective: Ethnographic Fieldwork* (*Štajerske vještice u europskoj perspektivi: etnografski terenski rad*) sveobuhvatna je i dubinska analiza tradicijskih vjerovanja u postojanje i djelovanje vještica u slovenskom dijelu Štajerske (nedaleko granice s Hrvatskom). Za razliku od nepreglednog mnoštva studija na engleskom jeziku koje u posljednjih dvadesetak godina pune folklorističke, etnološke i kulturno-antropološke police, de/konstruirajući poglede na novovjekovne progone vještica, knjiga Mirjam Mencej usredotočuje se na seosku zajednicu druge polovice dvadesetog stoljeća što je čini rijetkom takvom studijom nekog europskog društva. Očito svjesna nedostatka takvih studija, Mencej objavljuje knjigu na engleskom jeziku te širokom čitateljstvu nudi uvid u "dojučerašnja" vjerovanja u vještice i to u regiji o kojoj nema mnogo radova te tematike na nekom "svjetskom" jeziku. Naime, knjiga iz naslova vrlo je slične razrade kao i ona iz 2006. – *Coprnice so me nosile. raziskava vaškega čarovništva v vzhodni Sloveniji na prelomu tisočletja* (*Vještice su me zavele s puta. Istraživanje seoskog vještičarenja u istočnoj Sloveniji na prijelomu tisućljeća*) s kojom je Mencej tada otvorila novu stranicu u istraživanju vještičarenja na ovim prostorima. Stoga informirani čitatelj vrlo brzo stječe dojam da je riječ o novom djelu kojim autorica želi široj svjetskoj publici približiti svijet nadnaravnoga iz istočne Slovenije, a koji je već i ranije istraživala. Dakako, nova studija po mnogočemu je kompleksnija i šira od one iz 2006. godine i zapravo zaokružuje posao započet još 2000. godine kada je Mencej sa studentima prvi put krenula na terenska istraživanja po Štajerskoj. Drugim riječima, knjiga se temelji na petnaestogodišnjem radu tijekom kojeg su prikupljeni intervjui s preko 270 sugovornika od kojih je većina starije dobi (između 50 i 90 godina). Naracije starijih sugovornika omogućili su Mencej da rekonstruira vjerovanja u vještice iz razdoblja do kojeg sežu njihova sjećanja, a to je mahom druga polovica 20. stoljeća.

Nakon uvoda autorica u drugom od devet poglavlja daje pregled novovjekovnih progona vještica u Sloveniji s naglaskom na štajerski dio, u kojemu je tijekom povijesti procesuirano 64,4% svih slovenskih vještica. Razlog tomu je, prema autorici, štajerska izoliranost, brojne prirodne nepogode, kaskanje u gospodarstvu te usredotočenost na uzgoj pretežno vinove loze što je spomenutu regiju činilo sinonimom za nerazvijenost. Stanovništvo nije bilo previše mobilno te su prevladavala samodostatna obiteljska gospodarstva što čini idealan poligon za rast ksenofobije, međusobno nepovjerenje i optuživanje susjeda za sve možebitne nedaće koje su zahvaćale stanovništvo. Iako su progoni vještica prestali krajem 18. stoljeća, spomenuto ozračje u selima potrajalo je sve do 1970-ih, kada dolazi do poboljšanja ekonomskog stanja i infrastrukture, odnosno do značajnije modernizacije koju autorica drži ključnom za prestanak vjerovanja u vještice. Nestanak zajedničkih druženja u dugim večernjim satima, elektrifikacija i pojačana mobilnost pridonose odmakom od vjerovanja u vještice i stvaranju novih diskursa koji ne ostavljaju mjesta za svakodnevicu prožetu vještičarenjem, iako autorica drži mogućim da su vjerovanja u postojanje vještica još uvijek živa u promatranoj regiji i

početkom 21. stoljeća. Mencej ističe kako joj je cilj razumjeti društvene aspekte vještičarenja i zato problemu pristupa ne samo s folklorističke već i s kulturno-antropološke i sociološke strane. U srži istraživanja su pojedinci i grupe kojima želi pristupiti *emski*, uzimajući u obzir širok raspon čovjekovih stavova o proučavanoj temi budući da je čovjek nositelj i stvaratelj vjerovanja. Vodeći se pogledima nizozemskog historijskog antropologa Willema de Blécourta, Mencej vjerovanja u vještice drži stvarnima budući da govorenja o postojanju vještica čine ljudske reakcije i djelovanja stvarnima. Dodatni poticaj za istraživanje Mencej pronalazi u knjizi francuske etnologije Jeanne Favret-Saade *Les Mots, la Mort, les Sorts: La Sorcellerie dans le Bocage* koja je 1960-ih istraživala vjerovanja u vještice u francuskoj pokrajini Bocage. Živeći tridesetak mjeseci s lokalnim stanovništvom Favret-Saada uspjela je "otključati" vještiji svijet te i sama biti upletenom u trokut vještica – žrtva – raščaravatelj. Smatrana borcem protiv vještica, od stane lokalnog stanovništva, Favret-Saada postala je dijelom svakodnevice prožete vještičarenjem što joj je pomoglo zaključiti da cjelokupni sustav vjerovanja funkcionira kako bi regulirao lokalne društvene norme i tenzije. Inspirirana knjigom Favret-Saade, Mencej želi pustiti svoje sugovornike da sami govore o vješticama, njihovim radnjama i značenju te da sami pokušaju objasniti njihovo "postojanje". To čini objavljujući transkripte brojnih razgovora sa sugovornicima, a koji sadrže opise, radnje, ali i objašnjenja postojanja vještica koja se kreću od potpunog nijekanja do svjedočenja o vlastitoj upletenosti u procese nadnaravnog. Ipak, primjetno je da autorica ubrzo pomiče svoj fokus s pojedinaca i grupa na širu društvenu zajednicu želeći razumjeti njeno funkcioniranje kroz razumijevanje "društvenog jezika" oblikovanog vjerovanjima u vještice. Stoga naslov svakog sljedećeg poglavlja započinje sa *Social Witchcraft (društveno vešticharenje)* anticipirajući da sadržaj koji slijedi pojašnjava povezanost vještica i samoga društva u kojem egzistiraju. Znatan dio knjige posvećen je stoga transkriptima intervjua iz kojih autorica gradi detaljan etnografski prikaz vještica i njihovih radnji koji nas podsjećaju na brojne studije naše pokojne akademkinje Maje Bošković-Stulli. No unutar narativa Mencej uspijeva iščitati mnoge društvene konstrukte i norme koje oblikuju ponašanje i međuodnose u zajednici. Vještice su tako pretežno osobe koje žive u susjedstvu ili u lokalnoj zajednici. Mještani znaju za njih, njihovu reputaciju i sposobnost da naude čovjeku. To su većinom žene koje žive na margini društva ili odstupaju od društvenih normi – stare, udovice, neudate, bolesne, ili pak prelijepše, nametljive, svadljive, promiskuitetne. Time Mencej ukazuje na to da su vjerovanja u vještice uvelike oblikovana konceptima odbojnosti, zavisti i ljubomore. Iz spomenutih opisa autorica lako iščitava i nastojanje muškaraca da dominiraju nad ženama te da se susjedi međusobno optužuju za vješticharenje kako bi opravdali vlastitu netrpeljivost i brojne konflikte. Dodatno inspirirana knjigom mađarske folkloristkinje Éve Pócs *Between the Living and the Dead: A Perspective on Witches and Seers in the Early Modern Age* (1999), Mencej ukazuje na postojanje triju tipova vještica: vještica susjeda, seoska vještica i noćna vještica. Potonju noću sreću muškarci na liminalnim mjestima kao što su šume, proplanci ili raskrižja te takav "susret" često koriste kao objašnjenje za svoje pijančevanje i kasno dolaženje kući. Četvrtu kategoriju vještichijeg svijeta čine raščaravatelji ili "protuvještice" kojima se oni oštećeni vještichijom magijom obraćaju za pomoć budući da vjeruju kako ih mogu izliječiti magijskim tehnikama i vlastitim nadnaravnim moćima. Upravo poglavlje koje detaljnije problematizira ulogu raščaravatelja/protuvještica u zajednici predstavlja najoriginalniji autoričin doprinos. U njemu Mencej ukazuje na razliku tradicionalnih i suvremenih pristupa liječenu osoba "oboljelih" od vještichijih utjecaja. Dok su tradicionalni raščaravatelji osobe liječili detektiranjem vještice koja im je nanijela zlo, oslobađajući tako žrtvu svake odgovornosti za njezino trenutno loše stanje, suvremeni raščaravatelji, koje autorica naziva *new-age* terapeutima, žrtvi pomažu poticanjem na osvješćivanje vlastitih strahova, disbalansa i traumi koje se potom nadilaze meditacijom, promjenom prehrane i sličnim radnjama koje oštećena osoba mora provesti sama. Prema Mencej takva promjena odraz je novih potreba neoliberalnog kapitalizma koje traženje uzroka problema i

njegovo rješavanje pomiču s vanjskih čimbenika na one unutarnje – vlastito tijelo i dušu (str. 411). Pored novih tumačenja uloge raščaravatelja u svijetu vještičarenja, ostala poglavlja u knjizi nadogradnja su autoričinih prethodnih istraživanja objavljenih 2006. U metodološkom i teorijskom smislu riječ je o nastavku detaljnih analiza brojnih kazivanja i detektiranju mreže društvenih funkcija koje Mencej ostvaruje kvalitativnom analizom intervjua. Iako se pristup istraživanju nije znatnije izmijenio u odnosu na autoričinu knjigu iz 2006., nova studija je, sadržajnije; donosi veći broj primjera, koncizniju sistematizaciju i uvjerljiviju argumentaciju. Upućenim folkloristima, etnologima i kulturnim antropolozima (pogotovo hrvatskim) ovo djelo bit će zanimljivo zbog spomenute sistematičnosti i brojnih novih primjera iz prekograničnog područja, ali i zbog nadopuna pogleda na suvremeni terenski rad s temom nadnaravnoga (o čemu su u Hrvatskoj 2016. objavljene dvije studije: E. Rudan, L. Šešo). Prikazano je djelo stoga dobra i sveobuhvatna studija tradicijskih vjerovanja u vještice koja lako može budućim generacijama služiti kao udžbenik, ne samo o temi vjerovanja, vještičarenja i nadnaravnog, već i kao pokazatelj kako se pristupa terenskom radu, sugovornicima i tumačenju transkripata. Obuhvaćen je čitav niz povijesnih studija, relevantnih poznatih i manje poznatih folklorističkih i kulturno-antropoloških radova te je stvoren koherentan prikaz tradicijskih vjerovanja u vještice koja djelomično traju još i danas.

Luka Šešo

Marija Rajković Iveta i Vladimir Iveta,
Oni koji noću ustaju iz groba. Vampiri
od lokalnih priča do popularne
kulture, Srednja Europa, Zagreb 2017.,
 210 str.

Fenomen tradicijskih vjerovanja u nadnaravna bića odavno je postao predmetom znanstvenog istraživanja. Prvi se znanstveni radovi pojavljuju još u romantizmu, a intrigantnost, mističnost i znatiželja oko priča o “nemogućem” i danas zaokuplja maštu, ali i znanstveni interes mnogih istraživača. Ono što se mijenja u odnosu na prošla istraživanja način je pristupa spomenutom fenomenu. U svojem radu *Problem istraživanja nadnaravnih bića u hrvatskoj etnologiji i folkloristici* Luka Šešo ističe kako se danas tim pojavama treba pristupati iz više znanstvenih očista, sagledavajući ih u društvenim kontekstima i disciplinama poput etnopsihologije, sociokulturne antropologije te demonologije, mitologije, religijske antropologije itd. Razlog je takvog, nazvala bih, interdisciplinarnog pristupa, prema autoru, prvenstveno usmjeravanje na odnos živog čovjeka prema nadnaravnom jer su ljudi, nastavlja Šešo, oni koji čine mitsku zajednicu, oni koji stvaraju mit, interpretiraju ga te postavljaju granice između “nas” i “nadnaravnog”. Potonji zaključak – kako ljudi čine mitsku zajednicu – Šešo dodatno razrađuje u svojoj knjizi *Živjeti s nadnaravnim bićima*, u kojoj se kao cilj iskristalizirala potreba shvaćanja ljudi koji vjeruju u

nadnaravna bića, budući da ona igraju vrlo posebnu ulogu u mehanizmima društvenih normi, pripadnosti nekoj zajednici, konstruiranju identiteta i alteriteta te u rješavanju društvenih tenzija.

Hrvatska tradicijska kultura obiluje nadnaravnim bićima, a posebno su intrigantna ona vjerovanja o mogućim preobrazbama ljudskog tijela nakon smrti. Upravo potonja svojstva postaju predmet najnovijeg znanstvenog istraživanja o nadnaravnim bićima u knjizi Marijete Rajković Ivete i Vladimira Ivete, a pod naslovom *Oni koji noću ustaju iz groba: vampiri od lokalnih priča do popularne kulture*. Ono što bi se moglo protumačiti kao još jedna, dodatna dimenzija u istraživanju tradicijskih vjerovanja u drugoj polovici 21. stoljeća, a na koju se usmjeravaju autori potonje knjige, je utjecaj i kompariranje lokalnih priča s popularno-kulturnim prikazima vampira, tj. kako se mijenjala i proizvodila slika, ali i kontekst oko vjerovanja u vampire.

Podijeljeno u dva dijela, istraživanje započinje s tradicijskim vjerovanjima, karakteristikama vampira u lokalnim pričama, njihovim širenjem prema srednjoj i zapadnoj Europi, načinima prevencije preobrazbe, razlozima preobrazbe, zaštite i uništavanja "povratnika". Autori također tematiziraju i ulogu vampira u lokalnoj zajednici, tj. njihovu društvenu dimenziju o kojoj piše Šešo. U drugom dijelu fokus je prebačen na kulturnu proizvodnju narativa o vampirima, a koji je nastao pod utjecajem lokalnih priča, no u svojim je reinterpretacijama tradicijskih vjerovanja doveo do stvaranja jedne nove kategorije vampira koja se, u popularno-kulturnom krugu, zadržala do danas. Autori tako odjeljuju potonji fenomen od onog lokalnog, nazivajući prikaze tih bića – suvremenim vampirima.

No, tko su / što su zapravo vampiri? Autori se u odgovoru usmjeravaju na sljedeću definiciju: "[...] vampir je oživjeli mrtvac kojemu je očuvano tijelo, koji ustaje iz groba (ili drugog skrovitog mjesta u kojem boravi tijekom dana) i vraća se u njega, na različite načine škodi i uznemiruje ljude i životinje, vjeruje se da pije krv, a njegove žrtve također mogu postati vampiri. Za razliku od zombija, koji su također oživjeli mrtvaci, vampiri nemaju smrtnog gospodara, vraćaju se u grob, imaju svijest i sjećanja i socijalnu su interaktivni" (str. 11).

Predaje o vampirima potječu s južnoslavenskog područja, prvenstveno iz Srbije gdje je i najzastupljeniji naziv "vampir", dok se u Hrvatskoj, gdje se isto vjerovanje pojavljuje krajem srednjeg vijeka, najčešće koristi naziv "vukodlak". Vjerovanje je kako do povukodlačenja najčešće dolazi jer je osoba za života bila zla, pa tako Šešo preobraženo mrtvo ljudsko tijelo naziva i tragičnim bićem koje traži iskupljenje. No, postoji i niz drugih razloga zašto bi se neka osoba, nakon smrti, vratila kao vampir/vukodlak – poput prelaska životinje ispod odra ili ako je netko nekršten, druge vjere, lopov, samoubojica itd. Autori u svojem radu ističu dvije postavke oko nastanka vampira/vukodlaka: (1) demon ili vrug koji je ušao u ljudsko tijelo; (2) duša koja se ne može odvojiti od mrtvog tijela (str. 99). U pokušaju analiziranja specifične dvojnosti vampira/vukodlaka autori ističu kako je riječ "o materijalnom mrtvom tijelu koje se nije raspalo i nematerijalnom entitetu (demonu, duši) koji se nalazi u tijelu i koji je odgovoran za zagrobni život tijela." (str. 99). Šešo, pak, u svojoj knjizi *Živjeti s nadnaravnim bićima* uviđa kako vukodlak postoji "kao čovjekov alter ego, kao čovjekova koža koju je vrug napunio krvlju ili napuhao svojim dahom i poslao natrag na ovaj svijet kako bi ukazala i tražila oprost za svoje (čovjekove) grijeh" (Šešo 2016: 58).

No, osim filozofskih pokušaja raščlanjivanja pojavnosti vampira, postoji i ona konkretna dimenzija koju Šešo prepoznaje u njihovim društvenim ulogama, odnosno vjerovanja u preobrazbe ljudskog tijela nakon smrti očituju se u sustavima vrijednosti, iskustva i razmišljanja. Upravo spomenute kategorije utječu na to da se ljudi nadaju kako su nadnaravna bića odgovorna za teško stanje u njihovim životima ili zajednicama, tj. takva vjerovanja rješavaju mnoge probleme i nedaće. Potonju dimenziju vjerovanja prepoznaju i autori, oslanjajući se na teoriju francuskog filozofa Renéa Girarda o nastanku žrtvenog jarca, odnosno odabiru žrtve u nekoj zajednici. Njegov mehanizam obuhvaća četiri stereotipa: (1) pojava krize koja može biti vanjska

ili unutarnja; (2) detektiranje uzroka krize te okrivljavanje neke društvene skupine ili pojedinca; (3) identifikacija krivca; (4) uništenje/progon krivca. Tako vampirom, osim što može postati pripadnik zajednice, mogu postati i Drugi, stranci – oni koji nisu dio iste etnokonfesionalne skupine. Stoga je prvotna društvena uloga preobraženih ljudskih tijela nakon smrti fiksiranje mehanizama društvenih normi – zaplašivanje zajednice i pojedinaca ako odstupe od ustaljenih pravila. Time se, prema Šeši, definira moralni kôd koji kontrolira i nadzire ponašanje ljudi.

S druge strane, kompariranjem lokalnih priča s popularno-kulturnom proizvodnjom narativa o vampirima, koju provode autori, uočava se promjena u poimanju društvenih uloga, tj. diskurs o suvremenim vampirima gubi element učvršćivanja društvenih normi. Iako su i tradicijske priče posjedovale dimenziju socijalizacije i zabave, kod popularno-kulturnih ostvarenja prvotna je usmjerenost na zabavu, što, s druge strane, ne znači da vampiri u tim književnim, filmskim i stripovskim djelima (žanrovi na koje se usmjeravaju autori) ipak ne predstavljaju određenu društvenu ulogu, no ona nije usmjerena ka kontroliranju ponašanja zajednice.

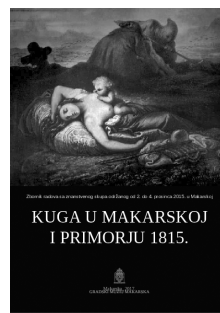
Osim strukturalne, moglo bi se reći, unutarnje promjene kroz koje prolaze priče o vampirima svojim prelaskom u popularnu kulturu, i sama pojavnost vampira doživljava transformaciju. Autori navode niz karakteristika koje su izmijenjene u odnosu na tradicijska vjerovanja, a neke od njih su: vampir je uglavnom plemić, izrazito je blijed, ima duge očnjake, nema odraz u zrcalu, s prvim zrakama sunca pretvara se u prah, također ima mogućnost transformacije u šišmiša, spava u lijesu, geografski nije ograničen ili je usmjeren na Sjedinjene Američke Države, pije krv svojim žrtvama koje na taj način i same postaju vampiri te su izrazito seksualni. U tradicijskim vjerovanjima vampir je napuhana mješina krvi koja većinom napada članove svoje obitelji ili poznanike s kojima ima nerazriješene probleme.

Dominantni motiv u popularnoj kulturi – vampir plemić – predstavlja jedan vid društvene dimenzije koja se prvenstveno, kako ističu autori, može prepoznati u romanu *Drakula*, koji označava “prijelaz vampira sa seosko-folklorne pojave na globalnu razinu” (sr. 189). Naime, roman se može iščitavati i kao izdizanje građanske klase, koju predstavljaju pojedinci u Velikoj Britaniji, i propast plemstva, kojeg predstavlja sâm Drakula kao stranac, Drugi koji pokušava zadržati *status quo*. No, prvenstveno je riječ, u suvremenom kontekstu, o modernizaciji i komercijalizaciji priča o vampirima, posebno u 21. stoljeću i u masovnim medijima. Tako autori ističu kako vampir danas doista potvrđuje svoju besmrtnost jer predstavlja “dobar primjer povijesti dugog trajanja, a u tome su mu pomogle brojne transformacije i promjenjive funkcije kroz više od četiri stoljeća, koje su bile pod utjecajem raznih mikro i makro društvenih i kulturnih konteksta, i sve ih je nadživio” (str. 196).

Oni koji noću ustaju iz groba: vampiri od lokalnih priča do popularne kulture zanimljiva je i iscrpna studija o kulturnoj proizvodnji i proizvedenosti narativa o vampirima od tradicijskih vjerovanja do popularno-kulturnih diskursa. Autori detektiraju krucijalne transformacije kroz koje prolazi fenomen vampira od prvotnih priča do danas, pokušavajući iščitati društveno-ideološke momente koji utječu na te promjene. No, u tom su segmentu puno korisnije studije Luke Šeše, koji je isključivo usmjeren na društvenu dimenziju tradicijskih vjerovanja, dok se studija Marijete Rajković Ivete i Vladimira Ivete uglavnom svodi na niz popisa određenih karakteristika vampira u tradicijskoj kulturi te njihovih prikaza u suvremenoj popularnoj kulturi, pri čemu treba istaknuti da npr. danas nezaobilazni diskurs o vampirima u popularnoj *Sumrak sagi* nije niti dotaknut, osim u fusnoti. Ipak, bez obzira na određene nedostatke, koje se, na kraju krajeva, može naći u gotovo svakom istraživanju, *Oni koji noću ustaju iz groba* (knjiga se može čitati paralelno s Lecouteuxovom studijom o vampirima koja je prije nekoliko godina prevedena i na hrvatski) nudi niz novih saznanja o fenomenu vjerovanja u nadnaravna bića, a nudi i dodatnu dimenziju koja je usmjerena na njihove prikaze u suvremenom društvu.

Martina Jurišić

**Kuga u Makarskoj i Primorju 1815.,
Zbornik radova sa znanstvenog skupa
održanog od 2. do 4. prosinca 2015.
u Makarskoj, ur. Marinko Tomasović,
Gradski muzej Makarska, Makarska
2017., 655 str. + likovni prilozi**

Nedavno je u Velikoj dvorani Matice hrvatske u Zagrebu predstavljen zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog 2015. godine u Makarskoj. To je bila prigoda da se obilježi 200. obljetnica velike epidemije kuge na području Makarskoga primorja. Osim lokalnoga značenja, spomenuta zaraza važna je utoliko što je riječ o posljednjoj epidemiji kuge na području Europe; od sredine 14. stoljeća do početka 19. stoljeća ta je bolest bila prisutna i ostavila duboke posljedice ne samo u demografskoj slici i gospodarstvu pojedinih europskih područja nego se duboko usjekla i u kolektivno pamćenje – i danas je *kuga* riječ kojom se metaforički i metonimijski označava nešto nemilo, strašno i izopačeno.

U zborniku su objavljeni sljedeći radovi: Marinko Tomasović “Makarska kuga 1815. kroz mentalnu i stvarnu topografiju: groblja, vjerski i memorijalni objekti, zavjeti, predaja i njena folkloristička razrada, motiv u umjetnosti i književnosti” (str. 17–117), Smiljana Šunde “Dvije podgorске kuge – crna i bijela” (str. 119–184), Nikola Anušić “Kombinirana kriza 1815. i njene posljedice na razvoj makarskog stanovništva” (str. 185–209), Slavko Kovačić “Makarska i njezino primorje u godinama pomora od gladi i kuge (1814. – 1816.)” (str. 211–242), Robert Skenderović “Epidemija kuge u Jasenovcu i Hrvatskoj Dubici 1815./1816. godine” (str. 243–251), Robert Jolić “Zarazne bolesti u Hercegovini u doba turske vladavine” (str. 253–285), Zlata Blažina-Tomić i Vesna Blažina “Zašto je Dubrovnik tako rano provodio zdravstvene mjere protiv kuge?” (str. 287–316), Antonija Zaradija Kiš “*Danse macabre* i važnost zapisa Šimuna Grebla iz 1512. godine” (str. 317–337), Josip Vrandečić “Makarska kuga i Antun Anđeo Frari” (str. 339–347), Antonia Vodanović “Liječnik Luigi Tonoli i gradsko-ladanjski sklop Ivičević iz 18. stoljeća” (str. 349–375), Ivan Pederin “Carsko-kraljevska policija u stvaranju novog doba u Dalmaciji” (str. 377–385), Milica Mihaljević “O jeziku i slovoписu djela *Uspomena povistna o kugi makarskoj godine 1815* Luigja Cesara Pavišića” (str. 387–402), Marko Dragić “Fakcija i fikcija o kugi u predajama Hrvata” (str. 403–435), Velimir Urlić “Obilježavanje stogodišnjice makarske kuge (1815. – 1915.)” (str. 437–446), Hrvatina Gabrijel Jurišić “Kuga izazov društvu i Crkvi” (str. 447–461), Ivan Vekić i Ivan Volarević “Materijalna svjedočanstva o zaraznim bolestima i epidemijama u dolini Neretve” (str. 463–497), Stella Fatović-Ferenčić “Konceptualizacije i istraživački potencijal kuge” (str. 499–514), Nora Kuluz “Kako se sjećamo kuge u Makarskoj” (str. 515–547), Domagoj Vidović “Toponimija Makarskoga primorja” (str. 549–609). Već pogled na objavljene naslove sugerira kako je riječ o bitno interdisciplinarnom i multidisciplinarnom pristupu epidemiji kuge; temeljna je nit koja se provlači kroz zbornik i tako ga čini cjelinom povijesna raščlamba epidemije kuge i njezinih posljedica na demografiju, ekonomiju, na pokušaje organiziranja medicinske skrbi i sprječavanja širenja zaraze. Kuga je na makarskom području bila dio šire epidemije na istočnoj obali Jadrana koja je trajala od 1814. do 1818. godine, a na promatranom je području odnijela oko 1200 života, u samom gradu Makarskoj možda i do 600. Veći dio priloga u zborniku obrađuje antropološka pitanja vezana ne samo uz kugu nego i šire, vezana uz bolest, patnju i smrt, a prisutni su i vrijedni prilozi koji obrađuju pojedine teme s gledišta folkloristike jer

pokazuju kako se jedna konkretna tjelesna pojava (zarazna bolest) odrazila u predaji, u običajima i u fikciji. Kuga je često bila doživljavana, bolje rečeno oživljavana, kao antropomorfnu ili zoomorfnu čudovište, a u zborniku se mogu naći navodi iz usmene tradicije Hrvatske kao i iz drugih krajeva gdje žive Hrvati, a koji se tiču stoljetne predaje o kugi. Basmе, molitve, usmena predaja, kroničarski zapisi i sjećanja onih koji su živjeli i djelovali u Makarskoj, napori Crkve oko pastoralnih izazova u vrijeme teških nedaća, dramatične posljedice na gospodarstvo i demografiju – sve se to pred čitateljem otkriva kao mikrokozmos u kojemu se, kao kroz prizmu, odražava makrokozmos tadašnjih pogleda na zarazne bolesti i pokušaja sprječavanja širenja bubonske kuge. I radovi koji nisu vezani samo za Makarsku i samo za ovu konkretnu epidemiju problematiziraju kužne bolesti i njihovo zbrinjavanje, te općeljudski odgovor na egzistencijalne ugroze, kakav se iščitava iz raznih spomenika, od “malih žanrova” usmene predaje, građevina (bilo zavjetnih crkava, bilo zgrada u kojima su se zbrinjavali pacijenti), do likovnih i književnih djela.

Valja odati priznanje uredniku, arheologu i povjesničaru umjetnosti Marinku Tomasoviću koji je napravio i iscrpna, informativna kazala (na gotovo pedesetak stranica, npr. kazalo osobnih imena, hagonima i blagdana, građevina i nepokretnih spomenika, kazalo vrela, te institucija i odjela). Svaki rad ima i opsežniji sažetak na engleskom, talijanskom i njemačkom jeziku čime će zbornik biti dostupan i inozemnim čitateljima. Budući da je tema kuge obrađena iz različitih gledišta, npr. povijesti i povijesti medicine, arheologije, povijesti umjetnosti, filologije, antropologije i etnologije, bit će zanimljivo štivo široj publici, od stručnjaka do zainteresiranih laika.

Marija-Ana Dürriegl

Samobor – stotinu godina nakon Milana Langa
 Urbo Luka Šešo

Samobor – stotinu godina nakon Milana Langa, ur. Luka Šešo, Hrvatsko katoličko sveučilište, Ogranak Matice hrvatske u Samoboru, Zagreb 2017., 249 str.

Zbornik *Samobor – stotinu godina nakon Milana Langa*, koji je uredio Luka Šešo, sastoji se od deset radova te je objavljen u suradnji Hrvatskog katoličkog sveučilišta i Ogranak Matice hrvatske u Samoboru. Radovi u zborniku dorađena su izlaganja sa znanstveno-stručnog skupa *Samobor – stotinu godina nakon Milana Langa* održanog u Samoboru u listopadu 2015. godine. Skup su organizirali Hrvatsko katoličko sveučilište te Ogranak Matice hrvatske Samobor, a glavna je ideja skupa bila predstaviti rezultate dvogodišnjeg znanstveno-istraživačkog projekta “Interdisciplinarno istraživanje manjih urbanih zajednica: Samobor – stotinu godina nakon Milana Langa”. Tijekom projekta željelo se longitudinalnim istraživanjem detektirati što se u Samoboru promijenilo otkad je Milan Lang prije stotinu godina sastavio svoju monografiju *Samobor: narodni život i običaji* te ujedno ponuditi nove radove koji bi pridonijeli razumijevanju

samoborske povijesti, društva i kulture. Stoga ovaj zbornik obuhvaća demografske, historioografske, sociološke, etnološke i kulturološke poglede na život u gradu Samoboru. Drugim riječima, istražuje se gospodarski i kulturni život, mentalitet ljudi, doseljenici i iseljenici, važnost Crkve, funkcioniranje obitelji, vjerovanje u nadnaravna bića, te važnost Samobora i njegove ostavštine koja ga danas čini prepoznatljivim turističkim mjestom. Neki od radova sadrže i fotografije i tablične podatke.

Zbornik započinje istraživanjem Valentine Janković "Samoborski kraj i plemićka obitelj Vojković u 17. i 18. stoljeću" koje se temelji na pisanoj ostavštini plemićke obitelji Vojković (18. stoljeće) i dosadašnjim historiografskim radovima vezanim uz Samobor. Autorica ističe da su posjedi obitelji Vojković imali značajan utjecaj na život samoborskih stanovnika. Zahvaljujući financijskim prilikama, obitelj Vojković ulagala je u crkve i (franjevačke) samostane te sudjelovala u obrani od Osmanlija u kojoj se posebice istaknuo Ivan I. Vojković Stariji. Ipak, zbog nepovoljnih je okolnosti samoborska grana plemićke obitelji Vojković izumrla sredinom 17. stoljeća. Osim vanjskih prijetnji lokalnom stanovništvu, autorica u pisanoj ostavštini detektira pokušaj širenja protestantizma u Samoboru kao i pogoršanje položaja seljaka. Potonje se javlja zbog prelaska s naturalnih na novčana davanja, što će posljedično dovesti do Hrvatsko-slovenske seljačke bune 1573. godine. U zaključnoj riječi Janković ističe neprocjenjivu vrijednost pisanih ostavština kao vrijednih izvora o svakodnevicu u kojoj se zrcale mnogostruke zbilje promatranog razdoblja.

Sljedeći rad Mislava Kovačića s Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu "Od hudih jezika finih familija samoborskih i fest grdih reči na gospona plebanuša do (gotovo) najvećega hrvatskoga prijevoda Novoga zavjeta" istražuje iznimno zanimljive događaje iz 1868. godine. Autor propituje zašto Milan Lang nigdje nije zabilježio religijsku bunu koja je započela pokušajem Edwarda Millarda (baptističkog pastora) da objavi Karadžićev prijevod Novoga zavjeta za Hrvate. Daljnjim analizama Kovačić otkriva glavnog krivca bune – mjesnog župnika Antuna Glasnića. Naime, zbog netrpeljivosti prema Glasniću neke su ugledne samoborske obitelji zatražile napuštanje Katoličke Crkve i priklanjanje protestantizmu. Također, Glasniću se predbacivao i njegov politički aktivizam, neodržavanje župne kuće i zanemarivanje župnih arhiva. Autor želi istražiti stvarni povod za navedene optužbe te događaje s makropozicije, imajući u vidu tadašnji kontekst i stoga zaključuje da određene optužbe nisu bile u potpunosti opravdane. U konačnici, Kovačić smatra kako je tadašnja događanja Lang točno opisao, a spomenute bune nije ni bilo.

Danijel Vojak s Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar u radu "Iseljenički aspekti javnog djelovanja Milana Langa" govori o uzrocima iseljavanja u prekooceanske zemlje i velikim Langovim zaslugama kroz djelovanje prema samoborskim iseljenicima. Kao najjači okidač iseljavanja Vojak navodi filokseru koja je uzrokovala propadanje vinograda. Navode se i drugi uzroci poput raspadanja kućnih zadruga, parcelacije posjeda i agrarne prenapučenosti. Veze između iseljenika i domaćeg stanovništva nisu bile prekinute zahvaljujući organizaciji samoborskih iseljenika u SAD-u pod nazivom *Samobor*, kroz čije se djelovanje pomagalo samoborskom stanovništvu, ali i učenicima čiji su se uspjesi nagrađivali. Autor prenosi Langove rečenice o iseljavanju i ističe kako se ipak dio iseljenika vratio. Iako je Vojak najveći naglasak stavio na Langovo djelovanje po pitanju iseljeničtva, također je istaknuo brojne druge Langove zasluge. Tako saznajemo da je kao ravnatelj unaprijedio školsku infrastrukturu, pisao je etnografske i povijesne tekstove, bio je politički i humanitarno aktivan te je uređivao *Samoborski list*.

Jadranka Grbić Jakopović i Marijeta Rajković Iveta s Odsjeka za etnologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu napisale su rad pod naslovom "Samobor: migracije i interakcije pograničnih kultura". Autorice analiziraju dijelove Langove monografije iz kojih se mogu iščitati lokalne migracije i doprinosi hrvatskih i inozemnih doseljenika u formiranju originalnih proizvo-

da i simbola grada Samobora. Najprije se pojašnjavaju privlačni faktori grada Samobora pod kojima se podrazumijevaju razvijena ekonomija, prometna povezanost i brojna prenoćišta. U Langovo vrijeme Samobor je bio središte brojnih industrija i obrtništva te su u njemu kvalitetno poslovale staklana, pivovare, vinarije, rudnik i proizvodnja štapova. U skladu s tim nastali su i prepoznatljivi samoborski proizvodi. Češki vez koji danas nosi naziv *Samoborski vez*, specijalitet *Rudarska greblica* kao podsjetnik na sasko rudare, potom *muštrada* i *bermet*, samo su neki od primjera. Unatoč brojnim doseljenicima, poput Albanaca, Nijemaca i Francuza, Samobor se nije razdijelio u getoizirane kvartove. Jedan od razloga dobre asimilacije pridošlog stanovništva jest i taj da su se nakon Prvog svjetskog rata prestali doseljavati stanovnici iz inozemstva te se, prema autoricama, postojeće strano stanovništvo niti nije moglo okupiti u značajnijem broju.

Roko Mišetić i Mario Bara u radu "Usporedba odabranih demografskih obilježja Grada Samobora 1910. – 2011." na osnovi dostupnih podataka analiziraju demografska obilježja stanovništva grada Samobora u razdoblju od jednog stoljeća te detektiraju promjenu u broju i distribuciji stanovništva u samoborskim naseljima sa stogodišnjim odmakom. Promjena je značajna: u stotinu godina dogodio se porast stanovništva od 79%, pa tako 2011. godine u Samoboru živi 37 633 stanovnika, ali uz izmjenu dobni skupina. Ono što Mišetić i Bara zaključuju jest da je Samobor doživio klasične promijene za spomenuto razdoblje, a to su de-agrarizacija, deruralizacija i senilizacija. Samobor, unatoč tome, ima kontinuirani rast, a najveći porast stanovnika događa se tijekom 70-ih godina 20. stoljeća. Današnje prilike pokazuju da je Samobor satelitski grad i da, ako se nastave trendovi po pitanju smanjene biološke reprodukcije i starenja stanovništva, doći će do dodatnog smanjenja broja stanovnika. Svoje tvrdnje autori potkrepljuju tabličnim i kartografskim podacima.

Idući rad, onaj Damira Mravunca pod naslovom "Samoborske obitelji kao refleksivne zajednice?" govori o suvremenim odnosima u samoborskoj obitelji. Autor je za potrebe istraživanja koristio četiri fokus grupe, a obrada rezultata se vršila na temelju konstruktivističke teorije. Prilikom objašnjenja pojmova Mravunac spominje brojne autore poput Zemana, Becka, Lasha i Giddensa, koji objašnjavaju refleksivnost modernog doba. Autora je, stoga, zanimalo o čemu supruge najviše razgovaraju sa svojim supruzima. Dominantna je tema briga oko djece, no također se raspravlja o svakodnevicu, susjedima, televiziji i politici. Prilikom upita zbog čega je razgovor važan, sudionici su navodili izgradnju povezanosti i iskrenosti te su isticali da je komunikacija temelj zdravih odnosa. Sudionici također smatraju da je život obitelji ostao isti u odnosu na prošla vremena jer se potrebe nisu promijenile, dok su uvjeti za odgoj djece otežani. Autor na temelju analize rezultata konkretnije zaključuje da je obitelj ista zahvaljujući transcendenciji i tradiciji, dok se okolnosti mijenjaju zbog potrebe vremena.

Potom slijedi blok od tri rada koji su rezultat terenskih istraživanja vjerovanja u nadnaravna bića. Pod mentorstvom Luke Šeše istraživanju su se pridružili studenti Odjela za sociologiju Hrvatskoga katoličkoga sveučilišta. Riječ je o sljedećim radovima: "Društvene i modernizacijske promjene kao bitni elementi slabljenja pripovijedanja o nadnaravnim bićima" Karle Žagi, "Tradicijska vjerovanja u nadnaravna bića Langovog Samobora: stotinu godina kasnije" Ivane Fijala i "Mapiranje kazivanja: prema volji sugovornika za pričanje o nadnaravnome" Maje Marin. Radovi se odnose na modernizacijske promjene koje su dovele do nestanka vjerovanja u nadnaravna bića, a koja su u Langovom Samoboru uvelike prisutna. Tako Žagi ističe da pričanje priča o nadnaravnome slabi zbog smanjene razine bliskosti u odnosima unutar obitelji i između susjeda. Fijala, kao dodatni uzrok nestanka priča o nadnaravnome, navodi razvoj infrastrukture i bolju prometnu povezanost. U konačnici, Marin spominje i promjene kod samih sugovornika, koji su izražavali sumnju i nevjericu prema studentima prilikom upita o pričama o nadnaravnome.

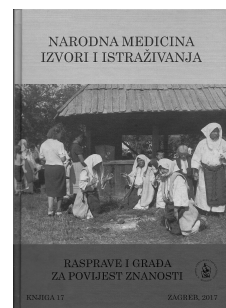
Posljednji u nizu je rad Jeronima Dorotića "Kultura i umjetnost u Samoboru 2016. godine: pregled aktualnog stanja i trendova". Autor je proveo sustavno i iscrpno istraživanje aktualnih

stanja i trendova na kulturnom i umjetničkom polju Samobora. Osvrćući se na kulturno-umjetnički život Samobora na prijelazu 19. i 20. stoljeća u djelu Milana Langa, autor ukazuje na kontinuitet bogatog kulturnog života grada. Na tom tragu autor navodi široku lepezu umjetničke i kulturne ponude kao što je glazbena škola Ferdo Livadić, kazalište, film, likovna i plesna umjetnost, folklor i književnost, potom samoborski jazz festival, Akvareli na skeli i dr. Ističe se i povezanost kulture i umjetnosti s ekonomijom i kvalitetom života samoborskih stanovnika. Dorotić također analizira rad i stajališta brojnih suvremenih samoborskih kulturnih i umjetničkih društava i organizacija te detektira probleme, ali ujedno nudi i rješenja za poboljšanje stanja u kulturi i umjetnosti Samobora.

Radovi u zborniku obuhvaćaju sva relevantna područja jednoga grada. Kroz komparativnu analizu stekao se uvid o razvitku i promjenama u gradu Samoboru tijekom stogodišnjeg razdoblja. Izazov svim autorima bio je pronaći pouzdane izvore, istovremeno razmotriti prošlost, tj. vrijeme Milana Langa i sadašnjost te dati objektivnu sliku o životu grada. S obzirom na to da grad, prije svega, čine ljudi, autori su nastojali istaknuti važnost i doprinos zajednice i pojedinca. Iz današnje perspektive zanimljivo je posebice promatrati kako su se u Samobor doseljavali stanovnici iz ekonomski stabilnijih zemalja (Francuska, Njemačka) i doprinijeli njegovoj kulturi i ekonomiji. Zaključno, riječ je o djelu koje će poslužiti studentima, ali i drugim znanstvenicima u daljnjim istraživanjima.

Zrinka Babić

Narodna medicina izvori i istraživanja, ur. Marko Pećina i Stella Fatović- Ferenčić, HAZU, Zagreb 2017., 353 str.

Sedamnaesta knjiga *Rasprava i grade za povijest znanosti*, čije uredništvo potpisuju akademik Marko Pećina i prof. dr. sc. Stella Fatović-Ferenčić, deseti je svezak Razreda za medicinske znanosti HAZU i u cijelosti posvećen pučkoj medicini. Ona sve više dobiva na značaju u suvremenom svijetu sofisticiranih načina liječenja i obilja kompleksnih liječničkih pripravaka i to posebice kad je riječ o provjeri “tradicijskih pristupa pomoću suvremenih znanstvenih postupaka”, kako je istaknuto u kratkom “Predgovoru” knjige. Četiri zanimljiva priloga, od kojih se prva dva odnose na pučke ljekaruše – jedinstvene zapise višestoljetnih iskustava u liječenju raznih bolesti i ozljeda ljudi i životinja – a druga dva apostrofiraju muzeološki pristup materijalnom liječničkom i ljekarničkom blagu, oblikuju sedamnaestu knjigu *Rasprava*.

Ljekarušu fra Mirka Šestića: obrada, transkript i faksimil priredio je i obradio Nikola Kujundžić prema već ustaljenom obrascu objavljivanja ovakvih rukopisa (usp. *Karlobaške ljekaruše*, ur. Marko Pećina i Stella Fatović-Ferenčić (2009), *Knjiga od likarije*, ur. Marko Pećina i Stella

Fatović-Ferenčić (2010), *Velika sinjska ljekaruša*, prir. Nikola Kujundžić (2014)). Na početku rada autor jasno i sažeto upoznaje čitatelja s rukopisom, donosi osnovne kulturološke i jezikoslovne podatke o rukopisu s kojim se upoznao u arhivu franjevačkoga samostana Plehan (BiH) te dodaje ključne biografske podatke o autoru i vlasniku ljekaruše, fra Mirku Šestiću (1862.-1929.) istaknutom intelektualcu, poliglottu i pastoralnom radniku, marnom skupljaču narodnoga blaga i piscu (str. 7-13). Slijedom temeljnih napomena o jeziku Šestićeve ljekaruše, autor sustavno pristupa njezinoj raščlambi, donoseći impozantan popis od 226 biljaka, koje se i danas koriste za razne ljekovite pripravke, a u pučkoj su medicini nezaobilazni sastavci mnogih pripravaka. Popisu se potom dodaju 33 ljekovita pripravka životinjskoga porijekla čija je učestalost uporabe tijekom povijesti promjenjiva, za razliku od biljnih, a zatim i popis ostalih ljekovitih sastojaka i pomoćnih tvari za ljekovite pripravke (str. 13-26). Uz kraću napomenu o izvorima recepata Šestićeve ljekaruše i 28 vrsta korištenih mjera za pripremu raznih preparata, autor donosi "Rječnik manje poznatih pojmova, oblika riječi i arhaizama u Ljekaruši fra Mirka Šestića", koji je iznimno koristan jer uvelike olakšava razumijevanje Šestićeva teksta (str. 26-35). Slijedi sistematizacija medicinskoga nazivlja *Ljekaruše* koju N. Kujundžić provodi prema *Desetoj međunarodnoj klasifikaciji bolesti i srodnih zdravstvenih stanja* (MKB-10), koju je prvi primijenio Ante Škrobonja u *Libru od likarij don Petra Kaštelana* (2011), a što je "jedan od najvećih povijesnomedicinskih izazova pred kojim se nalazi istraživač ljekaruša [...] odnosno određivanje dijagnostičkih entiteta koji se u receptima ljekaruša nalaze kao nazivi bolesti, opći simptomi, patološka stanja, uzroci bolesti, zdravstvene tegobe i sl.". Sistematizacija je provedena kroz devetnaest poglavlja među kojima je posljednje, koje se odnosi na "ozljede, otrovanja i ostale posljedice vanjskih uzroka", sa 147 naziva najbrojnije, a slijedi ga jedanaesto poglavlje koje se odnosi na "bolesti probavnog sustava" sa 126 raznih oblika probavnih tegoba čiji karakter upućuje na način življenja i bliskosti čovjeka s prirodom, odnosno životinjama. Valja istaknuti i kratak popis "bolesti životinja" od trinaest naziva, koji se odnose na životinje krupnoga zuba i to najčešće na konja – nerazdvojna čovjekova suputnika kroz razna vremena i mnoge civilizacije (str. 36-68) čije je zdravlje čovjeku bilo od iznimne važnosti. Nakon popisa korištenih bibliografskih jedinica slijedi transkripcija *Ljekaruše fra Mirka Šestića* i njezin faksimil (str. 77-189).

"Medicinsko nazivlje biskupa fra Paškala Vujčića" (str. 191-223) je rad koji su zajedno priredili Nikola Kujundžić i Stella Fatović-Ferenčić, a razmatra važnost i kompleksnost medicinskoga nazivlja kao nezaobilazna leksikološkoga korpusa, ali i problematiku njegovu usustavljanja i prezentiranja. U tom smislu autori se usredotočuju na specifičnu leksikološku djelatnost Jure Vujčića (1826.-1888.) redovničkoga imena fra Paškal, velikoga znalca, misionarskoga biskupa i odana domoljuba. Njegova priručna ljekaruša *Opaske za likarie uzimat*, koja se čuva u muzeju Franjevačkoga samostana u Imotskom zajedno s njegovom bogatom numizmatičkom zbirkom, jedinstveno je djelo koje donosi razne upute i pripravke za liječenje ljudi i životinja utemeljene na široku fra Paškalovu botaničkom znanju, koje je rezultiralo bogatim biljoslovljem s više od tisuću pučkih naziva. Danas ih pronalazimo u svescima Akademijina rječnika, a posebice u rječnicima Bogoslava Šuleka, koji se obilato služio skupljenom Vujčićevom građom. Fra Paškalov leksikografski interes je razvidan u izdvojenom popisu od 128 hrvatskih naziva za razne tegobe, bolesti i njihove simptome s kojima se zasigurno često susretao i što je iznjedrilo njegovu ljekarušu. U njezinu sastavljanju Vujčić se uvelike oslanjao na *Médecine primitive*, francuski prijevod engleskoga izdanja tada popularne zbirke recepata iz 1772. godine glasovitoga Johna Wesleya, koja na marginama obiluje Vujčićevim komentarima. Među stranicama ljekaruše poseban su kuriozitet sačuvani sprešani listovi ljekovitih biljaka među kojima pozornost privlači list piskavice (*Trigonella foenum-graecum*) na kojemu je ispisan (nažalost slabo čitljiv) recept. Valja istaknuti da je ljekovitost piskavice bila nadaleko poznata, što potvrđuje i sintagma "prirodno čudo antičkoga doba", dok riječi proroka Muhameda ističu da joj je ljekovitost tolika

da bi joj težinu trebalo plaćati zlatom. Slijedi potom popis Vujčićevih naziva bolesti (197-219) povezanih s Wesleyjevim te francuski i engleski nazivi na koje su priređivači ovoga teksta dodali i odgovarajuća nazivlja iz prvih hrvatskih medicinskih rječnika kao što su *Rječnik liječničkoga nazivlja* Ivana Dežmana iz 1868., *Medicinski rječnik hrvatskoga i njemačkoga jezika* Bože Peričića iz 1919. te *Liječnički rječnik* Joze Arambašina iz 1912. godine, a također i današnje hrvatsko medicinsko nazivlje. U završnom poglavlju "Vujčićev rad u kontekstu doprinosa medicinskom nazivlju" autori se osvrću na prve hrvatske radove i enciklopedijske rječnike (i one koji su utjecali na njihovo oblikovanje) s medicinskim nazivljem, počevši od najstarijega prijevodnoga djela fra Emerika Pavića iz 1768. godine, popularnih *Salernitanskih regula / Regimen sanitatis Salernitanum* iz 12. stoljeća, do osebujnih rječničkih ostvaraja Bogoslava Šuleka iz 19. stoljeća. Pritom se ističe važnost prijenosa starih znanja i novih spoznaja u svakom narednom novom djelu, među kojima je Vujčićev doprinos hrvatskom medicinskom nazivlju nezaobilazan u kontekstu akumuliranja i prezentiranja strukovnoga jezičnoga blaga.

Posljednja dva priloga sedamnaestih *Rasprava*, kako je već spomenuto, povijesnoga su i muzeološkog karaktera. Stella Fatović-Ferenčić i Silvija Brkić Midžić u prilogu o "Podrijetlu zbirke narodne medicine hrvatskoga muzeja medicine i farmacije Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti" kronološki dokumentiraju dug i mukotrpan put nastajanja *Muzeja medicine i farmacije*. Korijene mu valja tražiti početkom 20. stoljeća, od prvih zagovora Luje Thallera o uvođenju kolegija o povijesti medicine na Medicinski fakultet u Zagrebu kroz koji bi se primarno razvijala svijest i poticalo sustavnije promišljanje o važnosti medicinske baštine uopće, a potom i oblikovale zamisli o njezinu čuvanju i prezentiranju kao važnom čimbeniku u formiranju identiteta svakoga naroda. Asocirajući važnost Sekcije za povijest medicine pri Zboru liječnika za rađanje ideje o *Muzeju za povijest zdravstva* i njegovo otvorenje 1944. godine, autorice apostrofiraju zaslužnost Vladimira Čepulića i Stanka Sielskoga – pionira medicinskoga muzealstva – kojemu se posvećuje posebno poglavlje (231-233), ističući pritom Sielskovu začudnu zbirku amuleta, "jednu od najvećih te vrste na Balkanu", koja se danas nalazi u Etnografskom muzeju u Zagrebu.

Premda se u vremenskom hodu mijenjaju institucijska nazivlja i suradnici, prvotne zamisli o prikupljanju i čuvanju liječničkoga i farmaceutskega blaga ne jenjavaju te se do danas oblikovala jedinstvena zbirka s oko dvije tisuće raznih predmeta, oko šest tisuća knjiga i na tisuće fotografija (čuvaju se u pedeset kutija), te kao takva zaslužuje biti javno prezentirana. Ističe se da je riječ najčešće o nasljedovanim ostavštinama kao što je ona Farmaceutskoga društva Hrvatske koja uključuje zbirke Hinka Brodjovina, Julija Domca, obitelji Eugena Viktora Felleri i dr., zatim medicinske donacije obitelji Dürrigl, Durst, Dogan, Špišić, Florschütz itd., s posebnim naglaskom na vrijednu zbirku narodne medicine i njezino podrijetlo koja "po svom specifičnom sadržaju te snažnom istraživačkom i muzeološkom potencijalu privlači raznolike pristupe". U tom kontekstu autorice potanko obrazlažu tematske cjeline prema kojima su grupirani eksponati, koji potječu od 18. do prve polovine 20. stoljeća, a među kojima posebno zanimanje privlači korespondencija spomenutih utemeljitelja Muzeja. Ona "razotkriva ne samo pozadinu nastanka zbirke, već i područja na kojim su predmeti prikupljeni" te ljude s kojima se surađivalo i koji su zaslužni za sve što se dosad prikupilo. U prilogu se konstantno ističe dugogodišnja težnja za ustanovljavanjem samostalne muzejske institucije koja će se brinuti o prikupljanom i nasljedovanom blagu, a koja se od 2006. godine intenzivira kroz djelovanje Odsjeka za povijest medicinskih znanosti Razreda za medicinske znanosti HAZU (usp. <http://info.hazu.hr/hr/o-akademiji/jedinice/hmmf>). Inicijativa o *Hrvatskom muzeju medicine i farmacije* prihvaćena je i definitivno potvrđena Rješenjem Ministarstva kulture RH u srpnju 2014. godine, čija je i prostorna realizacija u tijeku nakon što su prikupljeni svi potrebni dokumenti i u veljači 2017. dovršen arhitektonski projekt Muzeja.

Posljednji prilog sedamnaestih *Rasprava* je “Katalog zbirke narodne medicine Hrvatskog muzeja medicine i farmacije HAZU” (str. 242-344) koji je priredila Silvija Brkić Midžić, viša kustosica *Hrvatskoga muzeja medicine i farmacije* (koji je od ožujka 2015. godine službeno započeo s radom). Katalog se sastoji od desetak poglavlja onaslovljenih prema grupiranim muzejskim eksponatima: “Pribor za puštanje krvi”, “Narodni kirurški instrumenti i njihovi prikazi”, “Amuleti, apotropejski predmeti i nakit za zaštitu od bolesti i uroka”, “Predmeti vezani za liječenje na vjerskim temeljima: medaljice – privjesci za zaštitu, svete sličice, zavjetni darovi – votivi, kršćanski zapisi”, “Muslimanski zapisi”, “Spremnice za zapise”, “Fotografije na temu narodne medicine”, “Ljekaruše”, “Narodni lijekovi mineralnog, biljnog i životinjskog podrijetla”, “Ostalo”. Svako poglavlje sažeto opisuje predmete zbirke, prilaže njihove fotografije uz detaljnu kataložku obradu svakoga eksponata. Vrijednost zbirke narodne medicine s 323 predmeta jedinstveno je sjećanje na plansko prikupljanje i napore prethodnih generacija povjesničara medicine i liječnika u stvaranju muzeja medicine.

Rasprave završavaju sažetkom na engleskom jeziku “Folk Medicine Sources and Research” (str. 345-347) i trima kratkim bilješkama o autorima koji su svojim priložima sudjelovali u ovom broju *Rasprava*, Silviji Brkić Midžić, Stelli Fatović-Ferenčić i Nikoli Kujundžiću.

Sedamnaesti svezak *Rasprava* zanimljiva je i važna knjiga, koja ne samo što nas upoznaje s važnošću narodne medicine kao kulturnoga identiteta svakoga naroda već na raščlambama ljekaruša pokazuje njezinu svestremenost kroz koju se prepoznajemo. Značaj knjige je još veći jer nas detaljno upoznaje s institucijom koja će ubuduće skrbiti o narodnoj medicini kao jedinstvenom nasljeđivanom blagu marnih skupljača koje će (ubrzo) biti pristupačno svima.

Antonija Zaradija Kiš

Ankica Petrović, Umjetnost pjevanja gange. Kulturna tradicija dinarske zone, Franjevački muzej i galerija Gorica i Synopsis; Livno, Zagreb i Sarajevo 2018. [notograf Darko Rubčić], 287 str. +[1] CD-ROM

Ganga je najprofiliraniji i zasigurno najaktualniji vokalni tradicijski žanr u Imotskoj i Vrgoračkoj krajini u Dalmaciji, u susjednoj Hercegovini i dijelovima Bosne. Glazbeni izričaj i kulturna praksa, integralni dio stoljetnog sustava glazbovanja na području dalmatinskog zaleđa, važnim je poljem identifikacije dinarskih zajednica koje obitavaju na tom prostoru. Ganga danas, kao i u prošlosti, predstavlja jedno od posljednjih uporišta arhaičkog načina glazbenog razmišljanja posve različitog od standardnih globalnih glazbenih sustava nastalih na tradicijama zapadnoevropske glazbene provenijencije. Osoba najzaslužnija za promociju fenomena gange u znanstvenim krugovima izvan granica bivše nam države, sarajevska je etnomuzikologinja Ankica Petrović.

Knjiga Ankice Petrović koju smo s nestrpljenjem dočekali nastala je na temelju autoričnih terenskih istraživanja ranih 1970-ih godina koja su rezultirala doktorskom disertacijom obranjenom 1977. godine na Queen's University u Belfastu. Ovo je prva temeljita studija koja analizira gangu kao dominantan, vitalan žanr u kontekstu drugih glazbenih žanrova na dinarskome području te kao kulturnu praksu koja istodobno reflektira i oblikuje osjećaje pripadnosti unutar i povrh lokalnih, regionalnih, rodnih i etničkih granica. Ono što ovoj studiji nedostaje jest kvalitetniji uvid u današnje stanje jer su od vremena koje čini okosnicu ovoga istraživanja (1970-e) nastale brojne promjene u koncepciji načina predstavljanja gange, njenim glazbeno-stilskim osobinama i još više u njezinom današnjem razumijevanju, novim ulogama i funkcijama. Ganga je, u međuvremenu, od puke razbibrige postala zanimljivim izvedbenim predloškom s kojim se stanovnici pojedinih dijelova navedenog područja i danas identificiraju.

Autoričina znanstvena karijera nije se formirala poput karijera njenih suvremenika koji su *nova* znanja stjecali usavršavanjem na ovim prostorima. Petrović se odlučuje za nastavak školovanja, doktorski studij, kod tada najcjenjenije etnomuzikološke figure, Johna Blackinga, na sveučilištu u Belfastu. Ono što je dodatno prenerazilo tadašnju službenu politiku je tema koju Ankica Petrović odabire za svoju doktorsku disertaciju – *ganga!* Ganga je u očima tadašnjih službenih kulturnih dužnosnika doživljavana kao nešto primitivno, zaostalo, seljačko... I sama autorica ističe da je izbor teme bio izazovan i da je njoj osobno predstavljao “suprotstavljanje doživljenih animoziteta spram gangi ali i osobn[u] potreb[u] spoznavanja suštine krajnjih doživljajnih suprotnosti” (str. 13). Zahvaljujući utjecaju njezinog tadašnjeg mentora njeni se pogledi na tradicijsko glazbovanje šire. Petrović polazi od stava da su osnovne karakteristike strukture tradicijske pjesme i svirke vrlo čvrsto povezane sa širim pogledima na društvo i kulturu uopće, što podrazumijeva da se ne može analizirati stil glazbe ne dotaknuvši i sociokulturne odnose. Progresivna za svoje vrijeme, aktualna i danas, autorica svojim “pionirskim” pristupom gangu sagledava kao glazbeno-stilski aktualni žanr ali i značajan faktor u formiranju lokalne kulture. Od tog vremena, kulturno-antropološki pristup u etnomuzikološkim istraživanjima aktualan je sve do današnjih dana.

Knjiga je organizirana u pet velikih poglavlja (“Gange u prostoru vremenu i društvu”, “Procesi proučavanja gange”, “Notni zapisi gange”, “Analiza glazbeno stilskih karakteristika”, “Estetsko vrednovanje gangi”) popraćenih zaključkom, kojima prethode zahvale, predgovor i uvod. Uz studiju o gangi, u prilogu knjige je i CD koji sadrži 35 terenskih snimaka gangi, za koje autorica ističe da su lošije kvalitete uslijed višestrukog presnimavanja i pohranjivanja na različitim neadekvatnim medijima.

Opisujući gangu, Petrović govori o glazbenom fenomenu koji izaziva suprotne doživljaje – krajnje prijatne ili krajnje neprijatne; za urbane ljude ta je pjesma gruba i neskladna, podsjeća na vikanje i deranje; ganga (glazbeni žanr) čak nije ni doživljavana kao glazba pa prema tome ni kao umjetnički izraz. Društvo, prema Petrović, smatra da je to glazbovanje primitivno i da bi stoga trebalo biti zamijenjeno drugim, prihvatljivijim glazbenim formama. Usprkos ovakvim mišljenjima, riječ je o autentičnom i najvitalnijem glazbenom izrazu koji se ne napušta ni po koju cijenu, čak ni preseljenjem u gradske sredine, što naglašava društvenu komponentu gange kao glazbene komunikacije među pripadnicima iste zajednice, istog (ruralnog) sloja društva. Ganga se tretira kao *zabava*, i to kao najmilija, najljepša u odnosu na druge pjesme, posebice kod mladih ljudi i srednje generacije. Prema kazivačima, izvođenje gange zahtijeva veliku vještinu – veliko umijeće, što se može usporediti s ostalim velikim umijećima njihovog društva.

Terenski rad i u njenom se slučaju odvijao na dotad *klasičan* način – *sakupljanjem* građe. Snimljene gange transkribira *zapadnoevropskim glazbenim pismom*, iako ističe netemperiranost kao temeljnu odliku ovog glazbenog žanra. Korpus koji je transkribirala podijeljen je na regionalno-geografskoj osnovi koju prihvaćaju stanovnici prema posebnim stilskim odlikama.

Supkulturne tekstualne i glazbene karakteristike, kako navodi, nije tražila prema već ustaljenim pravilima, nego na osnovi karakteristika spomenutih od strane izvođača i publike.

No usporedo s *klasičnim* pristupom, Ankica je pratila i načine na koji se pjesme uče, društvenu pozadinu glazbene izvedbe, upotrebu i funkciju gange i *starih napjeva* općenito, kao i odnos glazbe naspram ostalih društveno-kulturnih fenomena. Isto tako zanimala ju je modifikacija-prilagodba gange u društveno-političkom i specifičnom kulturnom okruženju u zemlji, prepoznavanje različitih stilova gange, lokalna znanja o "pozitivnim kvalitetama" gange i "starih" elemenata stila koji puk posebno cijeni. Temeljni zaključak Ankice Petrović u odnosu na terminologiju podrazumijeva nepostojanje termina glazba-muzika koji u zapadnom svijetu definira umjetnost organiziranog zvuka. U ovom glazbenom sustavu termini sviranje i pjevanje opisuju i nadopunjuju koncept glazbenog iskustva definiran znanošću o klasičnoj zapadnjačkoj glazbi.

Prema njenim spoznajama, nositelji tradicije vole pričati o svojem pjevanju jer im je to najdraža vrsta glazbovanja. Gangu dijele od ostalih (*starih*) načina pjevanja, mada to *autsajderima* (*Drugima*) može zvučati isto ili jako slično. Pri isticanju *posebnoga*, uvijek naglašavaju da je najbolje *stara*, izvorno pjevanje, koje izaziva najbolje raspoloženje i najugodnije osjećaje. U isto vrijeme, za najukrašeniju, najglasniju i najjaču pjesmu kažu da je najbolje *komponirana* pjesma od svih pjesama. Iako se radi o polifonnom obliku glazbovanja kod kojeg su uloge prilično jasno definirane, cilj pjevanja je postizanje jedinstvenog zvučnog doživljaja; izdvojeni glasovi sami za sebe ništa ne znače, pjevači čak nisu ni u stanju svoju dionicu-glas otpjevati samostalno bez učešća cijele grupe.

Žanrove u dinarskoj zoni dijeli prema spolu na muške i ženske, s time da je različitost tih dvaju stilova vidljivija u glazbenoj strukturi negoli u tekstualnom kontekstu. Žensko pjevanje ovisi opet o njihovoj socijalnoj poziciji, starosti i o bračnom statusu. U pojedinim regijama ljudi prepoznaju pojedine formalne osobine kao tipične za gangu tog kraja kao osnovni indikator žanra. Postoje stalne varijacije formalnog oblika gange koje odgovaraju regionalnim promjenama također primijećenim od samih kazivača. Pjevači najbolje poznaju one oblike koje prakticiraju ili aktivno slušaju, a isto tako i oblike iz graničnih područja s kojima su u kontaktu. U opisivanju se koriste i terminima koji opisuju i ističu glazbene elemente kao i terminima koji ističu estetske vrijednosti glazbenog izričaja koji se psihološki pozitivno odražavaju u njihovoj svijesti. Definicijama se smatraju opisi samih izvođača – nositelja tradicije. Na širem nivou, auditorij prepoznaje posebnosti razlikujući pojedine stilove prema regijama, spolu i s obzirom na funkciju izvedenih napjeva. Vrijednost varijacije stilova nalazi u činjenici da to nije nasumice varirani glazbeni materijal nastao na osnovi posuđenih glazbenih utjecaja izvan regije, nego ovaj način glazbovanja predstavlja svjesnu ekspresiju individualnosti, kakvu zahtjeva improvizatorska narav ovog žanra modificiranog stanjem u zajednici koja je osnovna za ovakav glazbeni doživljaj. Iz toga proizlazi zaključak da pojedinci različitih društvenih skupina *proizvode* ili *stvaraju* grupni stil jer jedino tako mogu postići jedinstvo željenog glazbenog doživljaja.

Različitosti koje nastaju između etničkih skupina koje žive na spomenutom području, a koje se očituju kroz materijalnu i duhovnu kulturu, ona smatra varijantama koje imaju isto podrijetlo rađe nego elementima različitih etničkih skupina. Njezin *demokratski* odnos prema gangi kao prema ravnopravnoj glazbenoj tvorevini svih naroda koji prebivaju na ovom području kao i naglašavanje ratničko-nacionalističkog aspekta pjevanja gange kod hrvatskog življa tijekom Domovinskog rata, stavili su doprinos Ankice Petrović istraživanju gange u poziciju koju je u prvoj polovini prošlog stoljeća *uživao* rad Branka Marića.

Predstavljajući glazbenu strukturu Petrović polazi od činjenice da je svaka izvedba gange jedinstvena. Taj je podatak navodi da istovremeno uvažava mišljenja znanstvenika o gangi i o ostalim bosanskim ruralnim žanrovima u cjelini, suprotstavljajući ih mišljenju puka koji

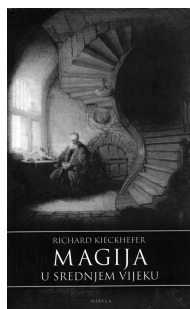
gangu izvodi i ima je kao dio svoje tradicije opisan svojom terminologijom. Petrović isto tako upozorava da tonski nizovi ne uvjetuju melodijske pomake, nego su samo produkt cjelokupne strukture gange. Cilj je kvalitetne izvedbe pokazati različite melodijske mogućnosti pojedinih obrazaca pjevanja gange.

Govoreći o karakteristikama stila zaključuje da se melodije baziraju na ograničenim tonskim nizovima, uglavnom kromatskim, često bogato ornamentiranim. Karakteristike za koje postoji lokalna terminologija ne pokrivaju sve pa je potrebno uspoređivanje formalnih osobina gange za koje se smatra da su različite i utvrđivanje karakteristika za koje se smatra da su značajno različite. Jedno od obrazloženja za bogato ornamentiranje Ankica nalazi u objašnjenju iz sjevernih-planinskih teritorija gange, u kojima se tvrdi da bogato ornamentirani ton *bolje nosi*, tj. čuje se dalje. Pastiri se služe sličnom tehnikom kod dozivanja na daljinu. Vremenom, ornamentiranje se u nekim gangama pojednostavilo te se one više ne podrazumijevaju kao dobre gange.

Veličine intervala ne odgovaraju današnjim ustaljenim intervalima; velik broj formi je polifone strukture, a u polifonom slogu dominira interval velike sekunde. Ovi napjevi često i završavaju na velikoj sekundi, koja se tretira kao konsonantni interval. Tempo gangi je raznolik, varira od jedne izvedbe do druge, ali i kroz jednu izvedbu. Variranjem tempa pjevači pridodaju svoj osobni doživljaj samoj izvedbi. Tempo se mijenja nekada i između dvije melopoetske jedinice. Više stilova koji egzistiraju kao varijante mnogo puta nisu prepoznati od *neupućenih*, *Drugih*, jer oni upravo zbog zâzira prema ovom načinu glazbovanja teško razlikuju forme, pa se javlja osjećaj *istosti*. S druge strane, lokalno stanovništvo je to koje je u mogućnosti prepoznati različite varijante i izvedbene postupke te ih i nazvati i opisati koristeći se lokalnom terminologijom. Autorica međutim nije sigurna koliko interakcija između istraživača i izvođača može biti dovoljna – jesu li sve istaknute osobine jednako važni elementi koji predstavljaju identitet ili su neke ipak važnije od drugih.

Petrović smatra da sve procjene koje za tradicijsku glazbu dolaze od estetičara zapadnjačke glazbe ne mogu biti relevantne za *folklornu* tradiciju. Stoga zastupa tezu da estetika gange mora biti prvenstveno razmatrana u okvirima značenja i funkcije u društvu u kojem egzistira. Primijetila je kako je važno dobiti informaciju od ljudi koje ispituje, ali i od onih izvan dotične kulture o glazbi koja je za njih strana, od onih koji su je imali prilike čuti ali je ne razumiju, te je u nekim slučajevima čak i mrze. Htjela je spoznati što je bit takvog radikalnog pristupa prema istom *društvenom proizvodu*. Ističe da su sve do 1960-ih godina rasprave o estetskim vrijednostima tradicijske glazbe bile zapostavljene. Iznoseći brojne kontraverze i dileme oko povezivanja dvaju “suprotnih tabora” – urbane i seoske sredine (čiji je “produkt” ganga) – Petrović ističe niz elemenata koji ukazuju na izuzetnu sofisticiranost ovog načina glazbovanja u kojem je svaki element jasno unaprijed pripremljen mada neukom uhu zvuči sasvim drugačije.

Rezimirajući svoje istraživanje, u zaključku donosi neke od zajedničkih karakteristika (str. 14) koje obilježavaju prepoznatljivi stil gange. Struktura ganga obrazaca, principi organizacije, navode je na zaključak o visokom stupnju svjesne glazbene kreacije, individualne i kolektivne. Činjenica da je ovaj način glazbovanja usmena tradicija, nepisana kulturna aktivnost, znači da je potrebna velika koncentracija pri *točnom* izvođenju, što je u isto vrijeme i dokaz da je naučena od drugih u istom sociokulturnom okružju. Dok pjevaju gangu, pjevači neće uzeti šire intervale nego li ih taj stil dozvoljava, neće završiti na terci ili kvinti ako je to velika sekunda, neće ispuštati male ukrasne tonove koji karakteriziraju ovaj način izvođenja. Njihova je procjena različitih izvedbi bazirana na razlikovanju glazbenih karakteristika, i prema tome ne postoji sumnja u njihov oprez, razumijevanje upotrebe kompleksne *gramatike* gange, kojoj je improvizacija samo jedan od elemenata.

Richard Kieckhefer, *Magija u srednjem vijeku*, s engleskoga prevela Paulina Tomić, Nebula, Zagreb 2017., 335 str.

Richard Kieckhefer je američki povjesničar religije, medievist i dugogodišnji profesor povijesti i religijskih studija na američkom privatnom sveučilištu Northwestern u Illinoisu, te član Američke akademije znanosti i umjetnosti. Bavi se proučavanjem srednjovjekovne ceremonijalne magije, vješticarstva, crkvene arhitekture i mistične literature, najčešće prevodeći brojne izvorne tekstove sa srednjovjekovnog latinskog jezika. Jedan je od osnivača organizacije *Societas Magica* 1994. godine, zajedno s Claire Fanger i Robertom Mathiesenom, koja se bavi komunikacijom i razmjenom znanja između znanstvenika koji se bave proučavanjem magijskoga, teorije magije, magijskih i religijskih praksi, magijskih tekstova, objekata i artefakata okultizma, novovjerja, progona vještica, čarobnjaštva i ostalih srodnih tema. Napisao je dosad šest knjiga o tim i sličnim temama – *European Witch Trials: Their Foundations in Popular and Learned Culture, 1300-1500* (1976), *Repression of Heresy in Medieval Germany* (1979), *Magic in the Middle Ages* (1989), *Forbidden Rites: A Necromancer's Manual of the Fifteenth Century* (1997), *Theology in Stone: Church Architecture From Byzantium to Berkeley* (2004) i *There Once Was a Serpent: A History of Theology in Limericks* (2010) – a od kojih niti jedna dosad nije bila prevedena na hrvatski jezik.

Magic in the Middle Ages (1989) već je tri desetljeća jedno od ključnih djela suvremenih humanističkih znanosti koje se bave analizom i shvaćanjem magijskih praksi od srednjega vijeka do danas na europskom prostoru. Prevedena je na brojne jezike, a od ove godine je dostupna i na hrvatskom jeziku, pod naslovom *Magija u srednjem vijeku*, u izdanju nakladničke kuće Nebula. S engleskog jezika prevela ju je Paulina Tomić, a uredio Petar Bujas uz stručne recenzije Hrvoja Gračanina i Luke Šeše.

Magija u srednjem vijeku na svojih 335 stranica, kroz osam većih poglavlja, od kojih je svako podijeljeno na još nekoliko manjih podrazina, progovara o tome kako je magija prakticirana u europskom srednjovjekovlju, kako se odnosila prema religiji i, što je još važnije, kako se religija odnosila prema njoj. Kieckhefer vodi čitatelja kroz vješti presjek pogleda na magijsko kroz srednjovjekovnu religiju, magiju, filozofiju, umjetnost i druga polja ljudskih djelatnosti i vjerovanja dočaravajući tako na izvorima i primjerima kako su i zašto srednjovjekovni Europljani shvaćali, koristili ili osuđivali ono što nazivamo magijskim praksama – od alkemije, astrologije, uroka, ljubavnih napitaka, proricanja budućnosti do koncepta vještičarenja u svom osebujnom obliku kakav nam je najpoznatiji iz ranonovovjekovnih progona vještica diljem Europe, pa tako i na hrvatskom povijesnom prostoru.

Kieckhefer nam pokazuje i kakav je odnos visokih klasa i niskih društvenih klasa prema magiji, kako se prenose magijske ideje odozgo prema dolje i obrnuto, ali i kako se te ideje pretaču u srednjovjekovnu religijsku ili popularnu fiksijsku književnost. Navodi brojne izvore, od dvaju njemačkih magijskih priručnika od kojih je jedan, osam godina nakon što je napisao ovu knjigu, i u cijelosti preveo i objavio, pa do različitih studija slučaja, citata srednjovjekovnih religijskih djela, fiksijskih djela i magijskih priručnika.

U prvom poglavlju, "Uvod: magija kao raskrižje", Kieckhefer ističe da ova knjiga pristupa magiji kao raskrižju putova u srednjovjekovnoj kulturi, ponajprije onih religije i znanosti, jer se prostire, dodiruje, djeluje ili suprotstavlja u oba ta sustava, bivajući promatrana ili kao prirodna znanost ili kao demonska moć te suprotnost religijskome. Također ističe i da je ona raskrižje između pučke i učene kulture, između fikcije i stvarnosti. Europska srednjovjekovna magija ustvari je prema njemu amalgam mnogih tradicija i shvaćanja, od klasične kulture Sredozemlja, vjerovanja i praksi germanskih i keltskih naroda, ali i židovske i muslimanske kulture. U ovome poglavlju magija se i definira, no izbjegavajući uobičajene suvremene antropološke definicije, kroz dvije najčešće prizme srednjovjekovne kulture, dijeleći se na prirodnu magiju, koja se promatrala i kao grana znanosti, odnosno onoga skrivenoga u prirodi, te demonsku magiju, koja je dio religije, odnosno njezino izopačenje. Naravno, u samome je srednjovjekovlju granicu između navedenih definicija i pogleda bilo još teže razlikovati negoli danas.

Drugo poglavlje, "Klasično naslijeđe", obrađuje različite zapise i izvore antičkoga porijekla, ponajviše grčkoga i rimskoga, a koji se bave magijskim praksama, od uročkih pločica, te brojnih zapisanih vjerovanja o moćima kamenja i proricanja u djelima antičkih autora. Navode se djela Plinija Starijeg, Cicerona, Seksta Empirika, Porfirija, Plotina i brojnih drugih. Također, Kieckhefer obrađuje i magijske oblike u antičkoj književnosti, ponajviše u Vergilijevoj *Eneidi*, ali i u Senekininim dramama i drugdje. Naravno, analizira i magiju i poglede na nju u Bibliji te u ranijih kršćanskih autora poput Tertulijana, Klementa Aleksandrijskog i Augustina.

U trećem poglavlju, "Sumrak poganstva: magija u nordijskoj i irskoj kulturi", Kieckhefer analizira sačuvane izvore nordijskih vjerovanja, runske zapise i sage, ali i izvore koji spominju prijelazne trenutke konverzije s nordijskog i keltskog starovjerja na kršćanstvo, kako su se neke magijske prakse preoblikovale u kršćanske magijske prakse, a druge pak bile u potpunosti odbačene. Opisani su tako i međusobni odnosi sačuvani u irskim legendama o sv. Patriku i irskim druidima kao sukobu Starog i Novog svijeta.

Četvrto poglavlje, "Zajednička tradicija srednjovjekovne magije", bavi se samim korisnicima magije. Kieckhefer pokazuje da se magijom u srednjem vijeku nisu bavile samo posebne osobe, profesionalni magičari, već različite vrste ljudi poput redovnika, župnika, kirurga, brijača, primalja, narodnih iscjelitelja, pučkih prorocatelja, pa i obični ljudi koji su vjerovali da će im magijska praksa pomoći u postizanju nekog cilja. U ovom poglavlju na izvorima i studijama slučaja Kieckhefer navodi priče takvih ljudi, ali i prakse koje su sačuvane u ljekarušama i drugim zapisima, te pokazuje i primjere magijskih formula, molitvi, blagoslova i zaklinjanja, te amajlija i talismana koji su se najčešće koristili. Pokazuje da se magija vrlo često koristila u svrhe iscjeljivanja, no i da se većina praktičara više bavila pitanjem njihove uspješnosti negoli definiranjem tih postupaka. Kieckhefer se dotiče i tamne strane magije, uroka i kletvi, vraćanja s namjerom nanošenja štete ili zla čovjeku, životinji ili urodu. Također analizira i pučka proricanja i astrologiju, ali i, vrlo zanimljivo, srednjovjekovno opsjenarstvo, ono što bismo danas nazvali mađioničarskim trikovima, a koji su služili ili kao zabava ili kao sredstvo zadivljavanja publike.

Peto poglavlje, "Magijski motivi u romancama dvorske kulture", obrađuje dvor kao središte srednjovjekovnog svijeta, dvorske magičare u službi kraljeva, dragulje, ogrlice, prstenje i druge magijske artefakte koje su kraljevi koristili. U glavnome dijelu ovo poglavlje obrađuje pojave magijskih elemenata u romancama pisanim za usmeno čitanje na dvoru. To su najčešće vilinski predmeti, začarano oružje i nakit koje junaci dobivaju, odčaravanje začaranih mjesta ili osoba i drugo.

U šestome poglavlju, "Arapsko znanje i okultne znanosti", Kieckhefer pokazuje koliko su velik utjecaj imali arapska kultura i arapski autori na kršćansko, europsko poimanje magijskoga, ponajviše kroz djela vezana uz alkemiju, astrologiju i astralnu magiju, koja su europski autori

počeli prevoditi od 12. stoljeća nadalje te njihove postavke i razmišljanja uvodili u svoje tadašnje koncepte. U ovome poglavlju analizira se i kult tajnosti oko knjiga i praksi koji se počeo stvarati sve više prema renesansi, kao i oblikovanje pojave renesansnoga maga kao jedne od najupečatljivijih ranonovovjekovnih magijskih osoba.

Sedmo poglavlje, "Nekromancija u kleričkom podzemlju", bavi se problemima magijske prakse upravo onih koji su bili formalno protiv bilo kojeg oblika magije, kršćanskih svećenika, od redovnika, fratarata do višega klera. Promatraju se njihove nekromantske prakse koje su ostale sačuvane, od prizivanja mrtvih ili demona kako bi se spoznale tajne ili budućnost, egzorcizama i slično. Također se vrlo detaljno analizira sama nekromantska magija, njezino porijeklo, tehnike, pribor, izvori te kako su se te prakse izvodile prema sačuvanim povijesnim izvorima.

U osmom i posljednjem poglavlju, "Zabrana osuda i kaznenih progona", Kieckhefer govori o zakonskim, moralnim, teološkim i drugim modelima zabrane i progona magičara i magijskih praksi, gradskih, komunalnih i državnih zakona, feudalnih sudova, teoloških spisa, propovjedi pa do inkvizicije i konačno svjetovnih progona vještica diljem Europe. Kieckhefer zaključuje knjigu zanimljivim citatom Novalisa da bi "najveći magičar bio onaj koji bi na samoga sebe bacio toliko savršenu čaroliju da bi vlastite fantazmagorije prihvatio kao autonomne pojave".

U opremi knjige nalazi se i popis dodatne literature za sve teme spomenute u knjizi kao korisno vrelo izvora i literature za daljnje proučavanje, te kazalo imena i pojmova. U knjizi se može naći i dvadesetak ilustracija, većinom preslika izvornih magijskih rukopisa, iluminacija i dijagrama.

Ova je studija već tri desetljeća sastavni dio knjižnice i literature brojnih znanstvenika i studenata koji se bave pitanjima magije u europskoj povijesti, bilo alkemijom, astrologijom, iscjeljivanjima, progonima vještica, ali i pogledima na magiju kroz religijsku prizmu srednjega vijeka. Sa ovim svojim hrvatskim izdanjem ova knjiga, svojim pitkim jezikom i brojnim drugačijim pogledima na magiju u srednjem vijeku, postaje i dostupan alat na materinskom jeziku domaćim znanstvenicima i studentima, no ne manje zanimljiva i široj publici zainteresiranoj za ove teme. Možda u budućnosti ugledamo i još pokoju Kieckheferovu knjigu na hrvatskom jeziku što bi svakako bilo zanimljivo i korisno.

Deniver Vukelić

Roman Kuhar i David Paternotte,
Anti-Gender Campaigns in Europe.
Mobilizing against Equality, Rowman
& Littlefield, London 2017., 292 str.

Knjiga *Anti-Gender Campaigns in Europe: Mobilizing against Equality* je transnacionalni i komparativni pokušaj razumijevanja diskursa "rodne ideologije", aktera koji sudjeluju u kreiranju tog diskursa te mobilizacijskih strategija kojima on postaje djelatan na terenu. Knjiga se

sastoji od uvodnog poglavlja, dvanaest slučajeva *anti-gender* kampanje u kojima se prikazuju nacionalne manifestacije te transnacionalne pojave u Austriji, Belgiji, Hrvatskoj, Francuskoj, Njemačkoj, Mađarskoj, Irskoj, Italiji, Poljskoj, Rusiji, Sloveniji i Španjolskoj, te zaključnog poglavlja o *anti-gender* pokretu u transnacionalnoj perspektivi. Knjiga je opremljena i popisom kratica, biografijama autora te indeksom pojmova.

U uvodnom poglavlju urednici knjige Roman Kuhar i David Paternotte osvrću se na *anti-gender* kampanje kao transnacionalni fenomen borbe protiv nečega što se u tim kampanjama naziva "rodnom ideologijom". Iako *anti-gender* kampanje u svakoj od analiziranih zemalja imaju svoje osobitosti, zajednički im je specifičan diskurs "rodne ideologije" te strategije djelovanja i mobilizacije velikih društvenih masa protiv "rodne ideologije". Elementi kojima se rodna ideologija kao prazni označitelj opisuje razlikuju se od slučaja do slučaja.

Diskurs "rodne ideologije", koja se još naziva "rodna teorija" i "*anti-genderism*", možemo tumačiti kao alternativnu proizvodnju znanja koja nastoji opovrgnuti poststrukturalistička istraživanja u društvenim i humanističkim znanostima, postuliraju Kuhar i Paternotte. Glavne su značajke tog diskursa, prema autorima, da "rodnu ideologiju" zastupaju aktivisti za ženska i LGBT prava te je sadržana u istraživanjima koja dekonstruiraju esencijalistička i naturalistička razumijevanja roda i seksualnosti; da uzima rod kao ideološku matricu za čitav set etičkih i društvenih reformi koje uključuju reproduktivna prava, istospolne brakove i usvajanje djece, nove reproduktivne tehnologije, seksualnu edukaciju, rodni *mainstreaming* i zaštitu protiv rodno uvjetovanog nasilja; da "rodna ideologija" prijeti većini društava, posebno na Zapadu, i ugrožava čovječanstvo; da će uvođenje pojma "rod" dovesti do antropološke revolucije jer poriče seksualne razlike i rodnu komplementarnost, eliminirajući time antropološku osnovu obitelji; da "rodna ideologija" potiče propagandu hedonizma, laicizma, relativizma i individualizma; da je "rodna ideologija" povezana s "kulturom smrti" jer se potičući abortus, kontracepciju i eutanaziju suprotstavlja "kulturi života" koju zastupa Crkva; da ona posebno ugrožava djecu koju se indoktrinira od najranije dobi i mimo znanja roditelja; da "rodna ideologija" nije samo antropološka i epistemološka prijetnja nego i politička strategija, vrsta zavjere koja želi prisvojiti moć i nametnuti devijantne i manjinske vrijednosti prosječnom čovjeku itd. Prema kreatorima diskursa "rodne ideologije", rod je tip totalitarne ideologije koja je opasnija od marksizma i fašizma, a koja se skriva iza pojmova "slobode", "tolerancije", "pravde", "jednakosti", "anti-diskriminacije", "različitosti", a kojima se zapravo odbacuje prirodni poredak i zdrav razum. Kreatori diskursa vjeruju da iza projekta "rodne ideologije" stoje korumpirane elite i međunarodne institucije koje potkopavaju principe nacionalne suverenosti i demokratskog oslobođenja. Nadalje, "rodna ideologija" se obično predstavlja kao nova ljevičarska ideologija nastala na ostacima komunizma. To je neokolonijalni projekt putem kojeg zapadnjački aktivisti i njihove vlade pokušavaju izvoziti svoje dekadentne vrijednosti i sekularizirati nezapadnjačka društva, a uz njih centralnu ulogu u ideološkoj kolonizaciji igraju internacionalne institucije i privatne fundacije. I konačno, diskurs "rodne ideologije" izražava zabrinutost za ljudsku ekologiju koja podupire konzervativni pogled na život, rod i seksualnost, a posebno se protivi namjerama transrodnih osoba čija se želja za promjenom rodnog identiteta protivi Božjoj volji, primjećuju Kuhar i Paternotte.

Anti-gender kampanje usko su povezane s debatama koje se vode unutar Katoličke Crkve, ali i u krugovima desničarskih populista i političkih homofoba, kojih je sve više u Europi, zapažaju urednici ove studije. Nakon UN-ove Konferencije o populaciji i razvoju u Kairu 1994. godine i Pekinške konvencije o ženama 1995. godine, Crkva razvija protustrategiju kao odgovor na priznavanje seksualnih i reproduktivnih prava koja su nakon spomenutih događaja ušla u UN-ov sustav zaštite prava. Zajedno s predstavnicima drugih religija i državnim vjerskim delegacijama, Sveta Stolica se otad aktivno bori protiv pojma "roda", strahujući da će priznavanje seksualnih

i reproduktivnih prava potaknuti međunarodno priznavanje abortusa, napad na tradicionalno majčinstvo i legitimizaciju homoseksualnosti. Stoga je kovanje negativnog pojma “rodne ideologije” nastalo kao oružje za protuakciju u okvirima globalne katoličke strategije kojom se želi pobiti kulturna i politička hegemonija “postmodernog roda” u kontekstu globalne borbe ideja, zaključuju Kuhar i Paternotte. Premda utemeljena još u teologiji pape Ivana Pavla II. o ženi i tijelu koja inzistira na razlici i komplementarnosti spolova, strategiju “rodne ideologije” reafirmirali su papa Benedikt i papa Franjo uz podršku brojnih crkvenih institucija, klera ali i laika koji su je približili širim masama vjernika. Iako mobilizaciju na nacionalnoj razini nije potaknuo neki određeni ured u Rimu, Katolička je Crkva omogućila kanale za propagiranje strategije, kao i cirkulaciju ljudi i ideja te razmjenu stavova, iskustava za djelovanje na terenu. I konačno, ta je strategija komplementarna s drugim projektima Crkve, poput nove evangelizacije kojom Katolička Crkva nastoji ponovo steći utjecaj u svijetu i ojačati vjeru svojih sljedbenika. Inzistirajući na javnoj ulozi religije, Crkva poziva katolike da se mobiliziraju i da brane svoje ideje javno, na ulici. Nova evangelizacija naglašava evangelizacijsku ulogu obitelji i važnost njezina očuvanja, a kao sredstva evangelizacije koriste se nove tehnologije poput interneta, primjećuju Kuhar i Paternotte.

No, uspješnost diskursa “rodne ideologije” ne može se razumjeti bez njegovog povezivanja s valom desnog populizma koji danas zahvaća Europu. Iako, prema autorima, *anti-gender* kampanje nisu direktna posljedica desnog populizma, okret udesno ojačao je te kampanje i povećao broj njihovih podržavatelja koji su preuzeli koncept “rodne ideologije” jer on dijeli neke ideološke strukture s desnom populističkom ideologijom. Uz to, *anti-gender* proteste su u nekim zemljama potakle ekonomska kriza i oštre mjere štednje, zaključuju Kuhar i Paternotte. U više zemalja *anti-genderisti* su iste one osobe koje promoviraju desni populizam, i među udrugama i među političkim strankama. I još važnije, opsjednutost populista rodom i politikama rodne jednakosti isprepliće se s diskursom koji promovira Vatikan. Iako sami populistički akteri toga nisu uvijek svjesni, diskurs “rodne ideologije” se u većini slučajeva podudara s njihovim idejama i kritikama roda. Populisti se često odriču nasljeđa ‘68. godine i brane nacionalnu suverenost od neokolonijalizma Zapadne Europe ili Amerike, a i nostalgija za izgubljenim zlatnim dobom kada je sve bilo jednostavnije, i kada su postojala dva roda, potiče želju za čvrstim temeljima i legitimira pozivanje na biologiju i prirodu. Nadalje, i populisti i Vatikan koriste se binarnom podjelom na “nas” i “njih” u kojoj su korumpirane elite odgovorne za trenutno stanje pa zahtijevaju da se glas daje onima koji su utišani, odnosno (normalnoj) većini. Na mjesto korumpiranih elita ponekad se pozicioniraju internacionalne ili nadnacionalne sile pod sinonimom Bruxellesa, a kojima manipuliraju različiti lobiji, od američkih milijunaša, slobodnih masona i Židova do feministica. Te sličnosti između populističke i vatikanske retorike nisu slučajne: i jedni i drugi služe se diskurzivnom strategijom žrtva-zločinac i teorijama zavjere. Njihove strategije počivaju na “političkom strahu” i “arogantnoj ignoranciji”. Politikom straha stvara se strah od realne ili imaginarne opasnosti uz istovremeno instrumentaliziranje manjina ili drugih društvenih grupa kao prijetećeg Drugog. Arogantna ignorancija pak apelira na zdrav razum kao onaj koji daje odgovor na ranije proizveden strah izmišljanjem prijetnje i njome se manjinsku grupu iz uloge žrtve pretvara u prijetnju (npr. tako što se tvrdi da će istospolni brakovi uništiti obitelj i sl.). U tom kontekstu “rodna ideologija” postaje prijetnja – prazni označitelj koji dopušta stvaranje šarolikog niza koalicija, zaključuju urednici ove studije. I na kraju, napadi na rod i seksualna prava instrumentaliziraju se za konsolidaciju moći kada neki od anti-aktera dobivaju na snazi ili kad oni na pozicijama moći vide svoj interes u podržavanju te ideologije, poput Putina, koji rodu suprotstavlja “tradicijske vrijednosti” kako bi ojačao svoju moć, navode Kuhar i Paternotte.

Anti-gender protesti su nadnacionalni fenomen koji, iako se od zemlje do zemlje donekle razlikuje i razvija ovisno o lokalnim okolnostima, obilježavaju zajednički korijeni i brojne

sličnosti. U Austriji koncept “rodne ideologije” izmiče preciznoj definiciji jer je riječ o praznom označitelju koji je toliko uspješan u austrijskom političkom diskursu upravo zbog fluidnosti u značenju, zaključuju Stefanie Mayer i Birgit Sauer. Radi se o pojmu koji niti označava specifični društveni fenomen ili politike niti ideološku poziciju, nego nejasno ali emocionalno vrlo nabijeno suprotstavljanje razvoju obiteljskih politika, rodne jednakosti, rodnih studija, politika seksualnosti i seksualne edukacije. Prema autoricama priloga, “rodna ideologija” u Austriji može se definirati kao prvenstveno desničarski populistički diskurs koji nastoji uspostaviti antagonističke odnose. Logiku argumentacije kojom se koriste *anti-genderisti* u Austriji preuzeli su dijelom od svojih njemačkih kolega, što se posebno vidi u kritikama usmjerenim prema rodnim studijima. Autorice priloga detektirale su pet klastera aktera koji su se najviše aktivirali oko “rodne ideologije”. Prvu grupu čine svi oni okupljeni oko desničarskog ekstremizma i populizma. Obilježava ih dvostruki antagonizam koji razvijaju prema elitama i prema izvanjskome “drugome” – imigrantima, muslimanima i izbjeglicama. Drugu grupu čine desničarski katolički konzervativci. Iako imaju zajedničkih obilježja s prvom grupom, njihova historijska ideološka pozadina je drugačija. Dok su desničarski ekstremisti antikatalički i antiklerikalni, konzervativci strogo počinjavaju na katoličanstvu. Treći klaster čine katoličke organizacije čiji je glavni cilj širenje vjere i kršćanskih vrijednosti u društvu. Četvrtu grupu čine akteri koji se mobiliziraju za muška prava i prava očeva, a petu skupine “zabrinutih roditelja” koji se protive seksualnoj edukaciji i upotrebi rodno osjetljivog jezika u školama. Kroz mrežu koju čini tih pet skupina, koje se unatoč svojim različitim političkim orijentacijama ujedinjuju u borbi protiv “rodne ideologije”, stvaraju se lanci ekvivalencija na osnovi antagonizama muškarca i žene, (rodne) elite i “normalnih” građana, LGBTIQ osoba i obitelji te autohtonog stanovništva i muslimana, smatraju Mayer i Sauer. “Rodna ideologija” reartikulira elemente različitih diskursa u zajednički okvir u koji se mogu povezati različiti akteri. Taj okvir uključuje narativ o egzistencijalnoj prijetnji koja čini akcije *anti-genderista* dijelom nečeg većeg i važnog za opstanak austrijske kulture i društva. Retorikom o egzistencijalnoj prijetnji, diskurs “rodne ideologije” stvara neprobojan antagonizam koji prožima čitavo društvo i osnažuje novi desničarski hegemonijski projekt društveno-demokratske reorganizacije austrijskog društva kakva se nije dogodila od sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća, a u korist nacionalno-isključivog i antipluralističkog okruženja, zaključuju Stefanie Mayer i Birgit Sauer.

Za razliku od Austrije, u Belgiji *anti-gender* mobilizacija nema značajnog utjecaja. No, iako tradicionalističkim i konzervativnim katoličkim grupama nedostaju borbenost, organizacijske sposobnosti i podrška Crkve, otpor konceptu roda svejedno postoji u društvu. Prema autorima priloga, suprotstavljanje analitičkoj kategoriji roda vidljivo je u reesencijalizaciji pojma roda kojom se koriste različite religijske grupe u Belgiji, ali i u onim sekularnim oblicima proizvodnje znanja koji odbacuju pojam roda kao analitičku kategoriju kao i ostale uvide razvijene unutar rodnih studija. Argumentacija koja se koristi u tu svrhu obuhvaća između ostalog i stavove evolucionističke psihologije koja je prilično jaka u Belgiji, kao i pozitivističke pristupe društvenim znanostima koji ne prihvaćaju koncepte konstruirane i performativne dimenzije društvene stvarnosti. I sama činjenica nepostojanja rodnih studija u Belgiji te izrazita sporost njihova razvoja i institucionalizacije govori u prilog tvrdnji da postoji jak institucionalni otpor analitičkom pojmu roda.

Amir Hodžić i Aleksandar Štulhofer opisali su *anti-gender* kampanju u Hrvatskoj u razdoblju između 2012. i 2014. godine pružajući sistematski uvid u razvoj samog pokreta i njegovih strategija. Specifičnost *anti-gender* pokreta u Hrvatskoj je u tome što on od početka inzistira na nad-vjerničkom identitetu kako bi uključio što veći broj građana u svoju borbu. U toj borbi konzervativne udruge građana vješto koriste tradicionalne oblike kolektivne akcije poput demonstracija i peticija te legalne mehanizme za retradicionalizaciju društva u Hrvatskoj, pozi-

vajući se na modernističke koncepte poput ljudskih prava, slobode izbora i zaštitu djece. Autori kao dominantne strategije u *anti-gender* kampanji navode jako umrežavanje konzervativnih udruga građana koje čini zapravo uzak krug visokoobrazovanih osoba međusobno povezanih obiteljskim vezama i nekoliko utjecajnih povratnika iz inozemstva. Te konzervativne udruge od 2010. godine utječu na javno mišljenje direktno, organiziranjem javnih protesta i sve većom medijskom vidljivošću svojih članova. Važnu stratešku ulogu igrala je vizualna prezentacija *anti-gender* kampanje, koja se prikazivala slikom suvremene, energične i urbane obitelji koju su činili mladi roditelji i dvoje djece. Kampanja se koristila novim komunikacijskim tehnologijama, internetskim aktivizmom kao i legalnim institucijama, posebno Ustavnim sudom. Od 2012. godine, u vrijeme najžešće rasprave o zdravstvenom odgoju, konzervativne su se udruge borile protiv uvođenja zdravstvenog odgoja u obrazovni kurikulum metodama zastrašivanja svojih liberalnih oponentata i pokušajima profesionalne diskreditacije i klevete. Važno je napomenuti i da je za razvoj pokreta ključnu ulogu odigralo međunarodno umrežavanje konzervativnih udruga koje je olakšala činjenica da je nekoliko članova tih udruga rođeno u emigraciji i obrazovalo se u inozemstvu. Zahvaljujući takvoj, minuciozno razrađenoj strategiji *anti-gender* pokret u Hrvatskoj bio je uspješan u povlačenju zdravstvenog i seksualnog odgoja iz obrazovnog kurikuluma i u uvođenju definicije braka kao životne zajednice žene i muškarca u Ustav. Nadalje, legitimizirao je novi diskurs o tradicionalnim vrijednostima i moralnosti utemeljenoj u vjeri, a vršeći pritisak na svoje liberalne oponente i njihove ideje izjavama da konzervativne udruge predstavljaju utišanu većinu, uspjeli su nadglasati opću perspektivu javnosti o pitanjima roda i seksualnosti. Autori teksta, Amir Hodžić i Aleksandar Štulhofer posebno zanimljivim za daljnju analizu smatraju pitanje kako je *anti-gender* pokret u Hrvatskoj uspio upotrebom novih komunikacijskih tehnologija, zavodljivom vizualnom prezentacijom i uz logističku potporu katoličkog svećenstva mobilizirati velik broj mladih ljudi te u kolikoj je mjeri kulturni rat između konzervativnih i liberalnih ideja vezanih uz moralnost promijenio kulturni krajolik zemlje.

U Francuskoj je *anti-gender* mobilizacija počela 2010. godine s raspravama oko seksualne edukacije. S pojavom pokreta La Manif Pour Tous 2012. godine ujedinjuje se dotad fragmenrirana konzervativna scena. Cilj pokreta bio je spriječiti legalizaciju istospolnih brakova. Borba protiv istospolnih brakova omogućila je i povezivanje istospolnih brakova i roditeljstva sa širom vatikanskom kampanjom protiv "rodne ideologije". Iako pokret nije uspio po pitanju istospolnih brakova, ipak je usporio brojne reforme iz područja politika seksualnosti i dobio snažan politički momentum. Nadalje, protesti protiv istospolnih brakova pružili su novu vidljivost i resurse *anti-gender* aktivistima, koji su onda svoje područje borbe mogli širiti na druga područja politika seksualnosti, primjećuju autori Michael Stambolis-Ruhstorfer i Josselin Tricou. Pokret je razvio akcijski model koji se mogao koristiti i u drugim kontekstima, a njegov uspjeh u Francuskoj dao je legitimitet i simbolički kapital sličnim pokretima u drugim zemljama, poput Italije i Slovenije.

Anti-gender teme pojavljivale su se u Njemačkoj još sredinom dvijetisućitih u konzervativnom dnevnom tisku i u pisanjima pojedinih fundamentalističkih katolika poput Gabriele Kuby, koja u Njemačkoj nikad nije stekla značajniju popularnost prema procjeni autorice priloga Paule-Irene Villa. No te su teme bile gotovo potpuno nezamjetne do 2014. godine i izbornog uspjeha nove populističke desničarske stranke Alternative für Deutschland poznate i po njezinoj protumigrantskoj i protueuropskoj orijentaciji. Tada *anti-genderizam* počinje djelovati kao poveznica među različitim pojedincima, grupama i mrežama koje odbacuju postesencijalističke i postnaturalističke društvene dinamike i politike, izazivajući duboko negativne posljedice za pluralizam i društvenu inkluziju, postulira Villa. Od argumenata koji podupiru *anti-gender* diskurse u Njemačkoj, Villa izdvaja one koji tvrde da je rod totalitarna ideologija, one koji tvrde da je rod ideologija seksualizacije djece i pedofilija te one koji tvrde da rodni studiji nisu znanstveno utemeljeni i žele ponuditi novi oblik kreacionizma.

Eszter Kováts i Andrea Pető navode da u Mađarskoj nema naznaka organiziranog *anti-gender* pokreta iako se u mađarskim javnim debatama *anti-gender* diskurs pojavljuje sporadično od 2008. godine. Kao neke od razloga takvom stanju autori navode odsustvo institucionalizirane javne politike o rodnoj ravnopravnosti, manjak dijaloga zbog ukidanja građanskih sloboda i gašenja nevladinih udruga angažiranih oko pitanja vezanih za rodnu jednakost te zbog pritiska Vlade na iste, te slab utjecaj Katoličke Crkve, koja u Mađarskoj nije mobilizirana oko pokretanja *anti-gender* kampanje.

Mary McAuliffe i Sinéad Kennedy istraživale su strategije kojima se služila Katolička Crkva u Irskoj kako bi zadržala svoj utjecaj na odluke vezane za Ustav i javne politike u suzbijanju liberalizacije društva. Irska država je od početka svog postojanja 1922. godine uključila katoličku ideologiju u zakonodavstvo i u Ustav, što se posebno reflektira u obrani tradicionalne obitelji i u ustavnoj zabrani pobačaja od 1983. godine. Iako od devedesetih godina dvadesetog stoljeća utjecaj Katoličke Crkve u Irskoj slabi, istospolni su brakovi legalizirani 2015. godine, a Irkinje su se upravo (u svibnju 2018. godine) referendumom izborile za pravo na pobačaj, autorice teksta predviđaju da će "rodna ideologija" oblikovati buduće debate vezane u prava transrodnih osoba.

Talijanski *anti-gender* pokret našao je svoju inspiraciju u francuskom, a nastaje 2013. godine kao reakcija na dva zakona: onaj protiv diskriminacije na osnovi seksualne orijentacije i rodnog identiteta i zakon o istospolnim bračnim zajednicama, te kao protivljenje uvođenju edukacije o rodnoj ravnopravnosti i nasilju nad LGBTIQ osobama, zaključuje autorica priloga Sara Garbagnoli. Prezentirajući homoseksualnost kao moralni problem, Vatikan je uspio do 2016. godine sprječavati bilo kakvo legalno zajedništvo među istospolnim parovima, a pojam *anti-gender* u Italiji je postao jaka i učinkovita politička kategorija koja je dovela do povlačenja pojedinih knjiga iz osnovnih škola, uspostavljanja *anti-gender* telefonskih linija na koje roditelji mogu prijaviti prisutnost "roda" u edukacijskim programima, a pojedine općine prezentiraju se javno kao protivnici rodne ideologije.

Iako je *anti-gender* pokret koji se javlja u Poljskoj 2013. godine prepoznat kao dio šireg transnacionalnog trenda, autorice teksta Agnieszka Graff i Elżbieta Korolczuk naglašavaju njegove lokalne specifičnosti, prepoznatljive i u hrvatskom kontekstu. One uključuju borbu protiv rodne jednakosti, seksualne edukacije i ozakonjenja seksualnih i reproduktivnih prava te upotrebe pojma rod u javnom diskursu i dokumentima vezanima za javne politike. Autorice postuliraju da je *anti-gender* kampanja u Poljskoj vrlo učinkovita na političkoj razini jer je omogućila političko povezivanje nacionalizma i religijskog fundamentalizma, što je rezultiralo izbornom pobjedom desničara 2015. godine i vrlo učinkovitim masovnim pokretom koji svoju uspješnost, prema Graff i Korolczuk, duguje vještom apeliranju na dostojanstvo građana i njihov identitet kao podređene većine. Još jedna sličnost između poljskog i hrvatskog primjera je u izjednačavanju roda s "totalitarnom ideologijom" komunizma i nacizma te stavljanje vrijednosti liberalne demokracije u antikolonijalne okvire gdje je *genderizam* predstavljen kao novi oblik kolonizacije koji provode UN, EU i WHO nad siromašnijim zemljama Afrike i istočnoeuropskim zemljama koje je zaobišla seksualna revolucija.

Dok su u europskim zemljama *anti-gender* kampanje usmjerene protiv javnih politika sekularne države, u Rusiji je sasvim drugačije, primjećuje Kevin Moss. Naime, "tradicionalne vrijednosti" koje uključuju rodnu podjelu i protivljenje LGBT pravima, reproduktivnim pravima i seksualnoj edukaciji u Rusiji podržavaju i državne institucije, i Ortodokсна Crkva, pa čak i državna sveučilišta i Ruska akademija znanosti. Očuvanje "tradicionalnih vrijednosti" populistička je ideologija koja je stvorena s ciljem simboličkog ujedinjenja Rusije i stvaranja predodžbe o Rusiji kao spasiteljici Europe i stvarnih europskih vrijednosti definiranih tradicionalnom he-

teronormativnom obitelji od dekadentnog Zapada. U Rusiji nema dijaloga vezano uz pitanja roda, a svako protivljenje “tradicionalnim vrijednostima” smatra se antiruskim djelovanjem. *Anti-genderisti* u Europi i Americi podržavaju ruski tradicionalizam uz obrazloženje da će konzervativnom politikom Rusija spasiti europsku civilizaciju od samoubojstva, primjećuje Moss.

U Sloveniji se “rodna teorija” kao prijetnja javlja 2009. godine s prvim raspravama o bračnoj jednakosti istospolnih zajednica i većina aktivnosti *anti-genderista* organizirana je oko dvaju referenduma o bračnoj jednakosti koji su se u Sloveniji sprovodili 2012. i 2015. godine, postulara Roman Kuhar. Inicijative koje se predstavljaju kao skupine građana zabrinutih za budućnost djece i unuka, u oba su slučaja sakupljanjem potpisa i referendumom spriječile izglasavanje bračne jednakosti istospolnih zajednica. Sporna je stavka oko dopuštanja usvajanja djece istospolnim bračnim zajednicama. Tijekom godina, *anti-gender* pokret je u Sloveniji dovoljno ojačao da se postavi kao jaka opozicija u borbi za jednakost u obiteljskim politikama, ali i u ostalim pitanjima vezanima za područje seksualnosti poput obiteljske politike, reproduktivnog zdravlja, rodne jednakosti itd.

Zanimljiv je primjer Španjolske, koja je prva europska zemlja u kojoj se pojavljuje *anti-gender* pokret. Iako se Katolička Crkva i njoj naklonjene organizacije još od 2005. godine protive istospolnim brakovima i reproduktivnim pravima, *anti-gender* mobilizacija nije uspjela utjecati na javno mišljenje i povlačenje prava rodnih i seksualnih manjina. Zapravo je javna podrška istospolnim brakovima neprestano visoka, a zakoni vezani uz istospolne brakove, kriminalizaciju rodno uvjetovanog nasilja, rodnu jednakost u obrazovnim kurikulumima i pobačaj nisu mijenjani ni nakon pobjede konzervativaca na izborima 2011. godine. Autori priloga Monica Cornejo i José Ignacio Pichardo Galán smatraju da razlog neuspjeha *anti-gender* kampanje u Španjolskoj leži u tome što su preuzeli opću strategiju konfrontacije koja je dovela do raskola između radikalnih i umjerenih *anti-genderista*, negativno utječući na njihovu reputaciju te legitimitet i učinkovitost njihovih zahtjeva.

U zaključnom poglavlju ove vrlo vrijedne studije, koja će biti od velike koristi svima zainteresiranim za žarišne probleme iz domene politike seksualnosti u Europi na početku novog milenija, urednici zbornika Kuhar i Patternote pokušavaju povezati nacionalno specifične *anti-gender* pokrete u globalni pokret usporedbom aktera, ciljeva, strategija i retorike, objašnjenjem njihovih nacionalnih razlika i uočavanjem načina kako *anti-gender* mobilizacija putuje izvan granica nacionalnih država unutar Europe, ali i šire. Autori priloga naglašavaju da su se u promišljanju *anti-gender* pokreta distancirali od pojmova kompetitivnosti poput “protupokret”, “polarizacija” i “konzervativni/reakcionarni pokret”. Naime, oni postuliraju da *anti-gender* pokreti nisu uvijek direktna reakcija na masovne ili upečatljive kampanje, već nastaju kako bi spriječili razvoj nekih specifičnih zahtjeva pa ih ne treba nužno stavljati u odnos s nekim drugim pokretom. Problematičnim smatraju i znanstveno i političko tumačenje ove društvene pojave kao “polarizacije” i “kulturnog rata”, jer takvo tumačenje svodi analizu mobilizacije društva u binarne kategorije borbe dobrih protiv zlih, modernih protiv tradicionalnih i sl., što nas sprječava da shvatimo internu raznolikost i višestruko pozicioniranje aktera unutar svakog pojedinog slučaja. A razumijevanje nam je itekako potrebno u ovom trenutku kada su sve opravdaniji strahovi za vlastitu budućnost pojedinih skupina građana širom svijeta.

Sanja Đurin

Ivana Vidović Bolt, Branka Barčot, Željka Fink Arsovski, Barbara Kovačević, Neda Pintarić, Ana Vasung, **Rječnik hrvatskih animalističkih frazema**, Školska knjiga, Zagreb 2017., 244 str.

Frazeologija je samostalna jezikoslovna disciplina koja proučava ustaljene jezične izraze – frazeme, njihovu strukturu, značenje, etimologiju i motiviranost. Tim se terminom imenuje i ukupnost frazema određenog jezika raspoređenih prema različitim kriterijima u određene frazeološke skupine.

Rječnik hrvatskih animalističkih frazema sadrži oko 1400 frazeoloških jedinica objedinjenih u skupinu nazvanu – animalistička frazeologija. Sastoji se od predgovora u kojem autorice izlažu osnove frazeologije i definicije pojmova te obrazlažu pristup koji je primijenjen pri izradi rječnika, osnovnih uputa za čitanje rječnika, rječničke građe, kazala frazema, literature (popis konzultiranih znanstvenih i stručnih radova) te abecednog popisa izvora svih primjera uporabe frazema u kontekstu.

U kazalu su frazemi poredani prema abecednom redosljedu prve sastavnice. Iza svakog frazema je nadnatuknica pod kojom je frazem obrađen. Nadnatuknici prethodi kratica v. (vidi), npr.: pjevati kao žaba iz bare – v. ŽABA.

Nakon kazala slijedi popis bibliografskih jedinica koje su autoricama poslužile kao izvori pri izradi rječnika – frazeološki, frazeografski i leksikografski znanstveni i stručni radovi. U popisu se abecednim redosljedom navode bibliografske jedinice koje sadrže podatke o autorima i naslovima djela kao i kratice različitih mrežnih i inih izvora iz kojih su ekscerpirani primjeri s odgovarajućim frazedom.

Rječnik obuhvaća temeljni korpus animalističkih frazema ovjerenih u jednojezičnim i višejezičnim općim i frazeološkim rječnicima te prikupljenih u anketama provedenim u različitim dijelovima Republike Hrvatske. Uvršteni su frazemi najvećim svojim dijelom dio aktivnog jezičnog sloja, ali uključene su i one frazeološke jedinice koje polako prelaze u pasivni sloj jer su rjeđe u uporabi ili ih rabe samo stariji govornici hrvatskoga jezika. Iako je većina frazema ovjerena u različitim pisanim izvorima, uvršteni su i dosad leksikografski nepotvrđeni frazemi poput *party-životinja*, *techno-vjeverica*, *gegati se kao pingvin*.

Frazem se sastoji od najmanje dviju sastavnica ili komponenata. Osnovna obilježja frazema su ustaljenost upotrebe, cjelovitost, relativno čvrsta struktura i reproduktivnost. Većem dijelu frazema svojstvena je slikovitost, metaforičnost, ekspresivnost, a često i negativno konotativno značenje te otežana mogućnost prevođenja. Važno obilježje frazema u užem smislu je i desemantizacija tj. značenjska preoblika svih frazemskih sastavnica ili dijela njih koje su izgubile svoje prvotno leksičko značenje, a frazem je, kao cjelina, dobio novo, frazeološko značenje nepodudarno sa zbrojem leksičkih značenja svake frazemske sastavnice, npr. *dobiti mlade*.

Frazemi u širem smislu najčešće nisu desemantizirani i ne odlikuju se ekspresivnošću i konotativnošću, a vrlo im je rijetko svojstvena i slikovitost. Uglavnom su to termini i različiti pojmovi iz znanosti i pojedinih područja ili djelatnosti, npr. *ptičja gripa*, *poljski miš*, *crna burza*.

Animalistički frazemi nastaju frazeologizacijom slobodnih sveza riječi ili sintagmi koje zbog učestale upotrebe i metaforičnosti postaju ustaljeni skupovi riječi: *imati zmijski jezik, gugutati kao golubovi, ovca među vukovima*. Najčešće su antropocentrična karaktera i pretežito su negativno konotirani, npr. *prebiti koga (pretući i sl.) kao mačku, imati pileći mozak*.

Formiranje značenja animalističkih frazema često se temelji na znanju o životinjama i njihovu načinu života, ali i poznavanju Biblije, mitova, povijesnih činjenica, tradicije i kulture.

Rječnička građa organizirana je tako da rječnički članak sadrži *nadnatuknicu* navedenu velikim podebljanim slovima, *natuknicu* navedenu malim podebljanim slovima, *definiciju* navedenu običnim slovima, *primjer uporabe frazema u kontekstu* naveden običnim slovima te u zagradama oznaku izvora iz kojeg su ekscerpirani primjeri.

Na primjer:

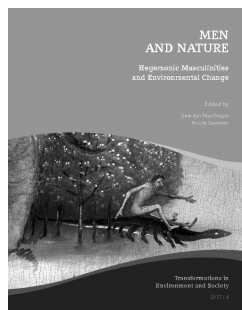
PAUČINA

pala je paučina na što – zaboravljeno je što, zastarjelo je što

Naravno da **je** na taj naš slučaj **pala paučina** kad odvjetnik odugovlači da bi što više zaradio. (G)

Rječnik je djelo vrhunskih frazeoloških stručnjaka velike vrijednosti. Bit će nezaobilazan priručnik mnogima, kako izvornomu govorniku tako i onomu koji uči hrvatski jezik kao strani. Od njega će imati koristi i autori novih rječnika, pogotovo objasnidbenih i dvojezičnih jer će iz njega moći ne samo crpsti građu nego i temeljito obraditi animalističke frazeme. *Rječnik* po svojoj osmišljenosti, tehničkoj ujednačenosti te primjeni valjanih frazeografskih kriterija pokazuje da je riječ o potrebnj vrsti rječnika. Pisan je pregledno, a odabrani leksikografski pristup dosljedno je proveden (nadnatuknica, natuknica, značenje, primjer uporabe), što korisniku olakšava snalaženje. Sve su natuknice ilustrirane pomno odabranim primjerima aktualizacije frazema u kontekstu.

Vilko Endstrasser

Men and Nature. Hegemonic Masculinities and Environmental Change, RCC Perspectives 4, ur. Sherilyn MacGregor i Nicole Seymour, Rachel Carson Center, Munich 2017., 94 str.

Ugledni Rachel Carson centar (RCC) koji djeluje pri Sveučilištu u Münchenu tijekom posljednjih godina istaknuo se kao vodeća ekohistorijska institucija u svijetu čemu je svakako pridonijelo pokretanje časopisa/zbornika radova *Perspectives*, koji izlazi nekoliko puta godišnje i dostupan je kao besplatno online izdanje na: <http://www.environmentandsociety.org/perspectives>. Ovaj

je časopis namijenjen istraživačima iz cijelog svijeta koji se svojim radovima uklapaju u temu broja (vezanu uz aktualne probleme u okolišnoj humanistici ili temu održanih okruglih stolova itd.). Posljednji, svezak broj 4 iz 2017. godine posvećen je ekofeminizmu. Na svega devedeset četiri stranice, uz predgovor i uvod, otisnuto je deset radova koji pokrivaju različite teritorije (Amerika, Afrika, Azija, Europa) kroz dugo trajanje (od srednjeg vijeka do suvremenosti).

Predgovor je napisala poznata istraživačica Raewyn Connell, a u njemu tumači maskulinitet u *sociocenu* (novom vremenu/dobu u kojemu korporacije, države i druge strukture moći stvaraju nejednakosti i djeluju na okolišne komponente), u kojemu je rod važan čimbenik održavanja reda i poretka. Upravo su naponi feministicada sedamdesetih godina kao i uočavanje istih uzroka potlačenosti žena i destrukcije prirode doveli do uspostave ekofeminizma kao važnog istraživačkog pravca. Iznimnim smatram podcrtavanje rodni neravnopravnosti koje reproduciraju pojedini ekološki pokreti (što je naizgled u suprotnosti).

U uvodnom dijelu urednice Sherilyn MacGregor i Nicole Seymour započinju s promjenama značenja pojma "*men*" od kraja 19. stoljeća, odnosno od vremena kad je George Perkins Marsh napisao svoje pionirsko djelo *Man and Nature* u kojemu su pojmovi "*men*" i "*human*" identični. Promjene sedamdesetih godina pokazuju važnost roda, rase, klase i drugih kategorija prilikom analize okoliša. Osim toga, pojmovi ekološke pravde, *queer* ekologije ili definicija "nenormalnog" u političkom i društvenom diskursu pridonijeli su širenju istraživačkih tema i područja. Koliki je bio utjecaj muškaraca na okoliš tijekom prošlosti i sadašnjosti, zapravo je pitanje odnosa moći i njezina zadržavanja. Iz toga kuta mogu se promatrati i stavovi prema okolišu i klimatskim promjenama (što autorice navode na primjeru Donalda Trumpa). U završnom dijelu napominju kako je zbornik radova proizašao iz konferencije održane u Münchenu tijekom veljače 2016. godine.

Prvi članak "Representing Disaster with Resignation and Nostalgia: Japanese Men's Responses to the 2011 Earthquake" (Prezentiranje katastrofe s rezignacijom i nostalgijom: odgovor japanskih muškaraca na potres 2011. godine) autorice Naoki Kambe diskutira o maskulinitetu povodom potresa, tsunamija i katastrofe u Fukushimi. O ulozu muškaraca izdvaja dva temeljna koncepta: *akirame* i *mujō*. Uz ta dva koncepta, važna je i nostalgija. Mozaik tih konceptata povezan je s nadilaženjem krize sadašnjosti/tadašnjosti te održavanjem maskuliniteta kao svojevrsnog ideala japanske nacije.

Jim Fleming u članku "Excuse Us, While We Fix the Sky: WEIRD Supermen and Climate Engineering" (Oprostite, kad smo popravili nebo: WEIRD Supermeni i klimatski inženjering) objašnjava pojam klimatskog inženjeringa kao i njegove povezanosti s pojmom WEIRD (Western, Educated, Industrialized, Rich, and Democratic), kojim objašnjava pokušaje bijelih muškaraca sa Zapada za kontrolom klime. Nadalje, podsjeća na ulogu Francisa Bacona kao začetnika ideje o znanosti i tehnologiji kao temeljnim faktorima u klimatskom inženjeringu te dugoročnoj kontroli prirode. Važna je napomena o Baconu kao ocu znanstvene metode, ali i šovinistu koji je žene smatrao manje vrijednima. Fleming raspravlja o potencijalno štetnom zauzimanju ovog polja od strane pojedinih zapadnjaka.

Naredni je rad "Of Storms, Floods, and Flying Sharks: The Extreme Weather Hero in Contemporary" (O olujama, poplavama i letećim morskim psima: suvremeni superjunaci u vremenskim nepogodama) Susanne Leikam gdje analizira prezentaciju superjunaka u filmu *Sharknado*. U pravilu su superjunaci mladi, bijeli heteroseksualci atletskog izgleda. U filmu-parodiji *Sharknado* tematiziraju se klimatske promjene (tzv. klimatska fikcija). Autorica objašnjava kreiranje glavnog i sporednih likova, tijekom radnje filma i poziciju maskuliniteta u procesu klimatskih promjena i okolišnih katastrofa.

U članku “Masculinity, Work, and the Industrial Forest in the US Pacific Northwest: Work and Manhood” (Maskulinitet, rad i industrijske šume sjeverozapada SAD-a: rad i muževnost) Erika Loomisa opisuje rad industrijskih radnika u šumama sjeverozapadnog SAD-a. Osamdesete su godine bile vrijeme sukoba između radnika (lugara) s jedne strane i okolišnih aktivista s druge strane oko zaštite šuma i rijetkih ptica kao i potencijalnog gubitka radnog mjesta. U suštini, nijedna strana nije apostrofirala nevidljivog krivca – menadžment koji je tijekom godina doveo do ruba egzistencije (i radnike i ptice). Jedan od odgovora može biti u međusobnim razlikama suprotstavljenih aktera jer je, osim osiguranja egzistencije u financijskom smislu, šumarskim radnicima taj posao značio i dio njihova identiteta kao muškaraca koji su sposobni i snažni. Održiva ekonomija treba stoga njihove identitete uključiti u nove okolnosti.

Alex Carr Johnson članak “Every Day Like Today: Learning How to Be a Man in Love” (Svaki dan kao današnji: učenje kako biti muškarac u ljubavi) strukturira gotovo kao (auto)biografski prikaz odrastanja dječaka koji je drugačiji (crta, svira, druži se s djevojčicama, ima dugu kosu, homoseksualac) i pokušaja da se ostvari u zajednici s drugima (posebno s bratom, ali i društvom u cjelini).

Sljedeći je rad “Inventing Bushcraft: Masculinity, Technology, and Environment in Central Africa, ca. 750–1250 – Knowing Undocumented Pasts: The Stakes” (Otkriće preživljavanja u prirodi: maskulinitet, tehnologija i okoliš u središnjoj Africi 750.-1250. – poznavanje nedokumentirane prošlosti) autorice Kathryn M. de Luna o ulozu muškaraca i žena u prapovijesnim društvima. Muškarci su, prema autorici, u to vrijeme imali monopol na tehnologije, a okoliš se kreirao i jezikom, tj. stvaranjem određenih pojmova i znakova za pojedine aspekte okoliša. Također navodi poveznice između reprodukcije, seksa i okoliša.

Naredni je tekst “The Love of the Chase Is an Inherent Delight in Man: Hunting and Masculine Emotions in the Victorian Zoologist’s Travel Memoir” (Ljubav lovljenja je urođeni užitak za muškarca: lov i maskulini osjećaji u putopisnim memoarima viktorijanskih zoologa) Willa Abberleya, u kojemu se dotiče istraživača Charlesa Darwina i Alfreda Russela Wallacea. Objasňuje njihove emocije prema lovu i životinjama temeljem njihovih dnevnika i bilješki s putovanja. Autor opisuje koliko su njihove emocije uklopljene u dominantni diskurs tog vremena.

U članku “Rural Masculinities in Tension: Barriers to Climate Change Adaptation in Nicaragua” (Ruralni maskulinitet u napetosti: prepreke adaptaciji klimatskim promjenama u Nikaragvi) Noémi Gonda analizira kako su klimatske promjene i katastrofe (suše, poplave itd.) različito prihvaćene od muškaraca i žena na globalnom Jugu te na koji način nevladine organizacije pristupaju ovom problemu u ruralnoj Nikaragvi. U početku su za sve okrivljeni mali farmeri, no autorica nudi objašnjenje koje se temelji na prilagodbi i kreiranju novih mogućnosti za farmere. Neuspjehe u prihvaćanjima dosadašnjih rješenja uočava kao strah od gubitka tradicionalnog maskuliniteta farmera.

Jody Chan i Joe Curnow pripremili su rad pod nazivom “Taking Up Space: Men, Masculinity, and the Student Climate Movement” (Uzimajući prostor: muškarci, maskulinitet i studentski klimatski pokret) u kojemu propituju ulogu bijelih muškaraca u klimatskom pokretu s osvrtom na studente. Supremacija muškaraca vidljiva je u ovom pokretu što je apsurdno jer su upravo žene i “obojane” osobe upozoravale na klimatske promjene i potrebu zaštite okoliša. Koncept proizvodnje roda kao konstrukta išao je ukorak s produkcijom hegemonije maskuliniteta u kojoj je taj maskulinitet izgrađen kao dominantan. Autori upozoravaju na štetnost dominacije muškaraca u ekološkim pokretima koji, iako se zalažu za ekološke pokrete i zaštitu okoliša, u praksi reproduciraju seksizam i rasizam.

“Boys Will Be Boys: An Art Installation: Staged Wilderness and Male Dream”s (Dječaci će biti dječaci: umjetnička instalacija: priređena divljina i muški san) umjetnički je projekt Nicole Turna koji je realiziran tijekom četiri godine (2011.-2015.); čine ga fotografije i skulpture koje pokazuju detalje fotografija. Ova je instalacija zamišljena kao prikaz tradicionalnih muških poslova i ponašanja, ali i zrcaljenje istih na žene.

Ovaj zbornik radova u formi časopisa *Perspectives* pokazuje aktualnost i važnost ekofeminizma u drugom desetljeću 21. stoljeća. Odabir intrigantnih i interesantnih tema, svjež i zanimljiv način pisanja, analitička promišljanja i raznovrsnost sadržaja izazov su za hrvatske istraživačice i istraživače u daljnjim radovima o ekofeminizmu te vjerujem da ćemo koristiti ovaj zbornik u izučavanju ekofeminizma našeg prostora.

Goran Đurđević

Mark Fisher, *The Weird and the Eerie*, Repeater Books, London 2016., 144 str.

Knjiga *The Weird and the Eerie* britanskoga kulturnog teoretičara Marka Fishera pojavila se koncem 2016. godine u izdanju Repeater Books, neposredno prije njegove tragične smrti. Javnosti prethodno poznat kao bloger “k-punk” i autor uspješne knjige *Capitalist Realism: Is There No Alternative?* (2009), Fisher je stekao širok krug publike na koju je izvršio snažan utjecaj. Početci ideja koje čine knjigu *The Weird and the Eerie* naziru se upravo u zbirci objavljenih tekstova s njegova bloga naslovljenoj *Ghosts of My Life* iz 2014. godine, gdje se koncepti koje će kasnije razviti i precizirati pojavljuju tek mjestimično. Na manje od 144 stranice, Fisher vrlo jezgrovito izlaže o problematici o kojoj se dosad već mnogo pisalo, ali usto posve originalno razvija teoriju kojoj ne prethodi nijedna studija, bilo na razini korpusa tekstova, teorijskih okvira ili samoga stila. Autorovo spajanje političkih tendencija i svestranog umjetničkog senzibiliteta rezultira obujmom kratkom, ali teorijski elaboriranom raspravom o dvama učincima umjetnosti: čudnom i jezivom (engl. *weird* i *erie*). Osim kao učinke, čudno i jezivo Fisher određuje i kao afekte, estetska iskustva i pripovjedne tehnike. Svoje ideje gradi na temeljima psihoanalitičke teorije Jacquesa Lacana i filozofije Gillesa Deleuzea, pozivajući se sporadično i na mnoge druge suvremenijske autore i teorijska usmjerenja.

Knjiga je trodjelno strukturirana. U prvome, uvodnome dijelu ističe obilježja po kojima su čudno i jezivo slični učinci, a u preostalim dvama dijelovima ih razgraničuje: drugi dio čine tekstovi u kojima utvrđuje obilježja svojstvena čudnom, dok u trećem, posljednjem dijelu gradi teoriju o jezivom. Tekstovi se međusobno ne nadovezuju te se mogu čitati kao zasebne analize, no svaki od njih donosi različite aspekte i manifestacije čudnog/jezivog. Knjiga sadrži i bogatu

bibliografiju sa svim teorijskim i književnim tekstovima, glazbenim albumima, filmovima i televizijskim serijama spomenutim u knjizi.

U uvodu knjige naslovljenom "The Weird and the Eerie (Beyond the Unheimlich)" Fisher na sažet i jasan način razgraničuje ova dva pojma istovremeno ih dovodeći u odnos s Freudovim pojmom *unheimlich*. Sva tri pojma označavaju slične vrste afekata, no dok *unheimlich* obuhvaća "nepoznato unutar poznatog, neobično poznato, poznato kao nepoznato", čudno i jezivo bave se onime što je strano, nepoznato ili neobično (engl. *strange*) (str. 11). Drugim riječima, čudno i jezivo pojavljuju se u susretu s *radikalno* nepoznatim. Nadalje, Fisher objašnjava kako se pojmovi čudno i jezivo razlikuju i u kojim okolnostima nastaju. Najjednostavnije ih je objasniti oprekom *prisutnost* – *odsutnost*: čudno se realizira pri "pridruživanju dviju ili više stvari koje ne pripadaju jedna drugoj", dok se jezivo odnosi na pitanja postojanja i nepostojanja jer se javlja u slučaju kada je negdje prisutno "nešto gdje ne bi trebalo biti ništa", odnosno kada nije prisutno "ništa ondje gdje bi trebalo biti nešto" (str. 12, 13). Zbog toga, oba su učinka isprepletena sa strahom, iako se mogu povezati i s drugačijim stanjima, poput jeziva spokoja (engl. *erie calm*) kao rezultata odvajanja od svakodnevne užurbanosti ili vrste čuđenja pri susretu s eksperimentalnim, postmodernističkim književnim tekstovima čiji se učinak ne može smjestiti na pol ugone ili nelagode. Unatoč tomu što gotovo sva analizirana građa spada u znanstvenu fantastiku i horor, riječ je o tekstovima koji su više na rubovima tih žanrova jer najčešće iznevjeravaju žanrovske konvencije.

Preostali je dio knjige pregledno podijeljen u dvije veće cjeline od kojih svaka okuplja šest kratkih tekstova, odnosno analiza različitih oblika manifestacija čudnog i jezivog u književnosti, glazbi, filmu i televizijskim serijama. Tekstovi iz prve cjeline posvećeni su čudnome. U njima Fisher analizira taj koncept kroz širok spektar kulturnih figura poput H. G. Wellsa, Philipa K. Dicka i Davida Lyncha, pokrivajući tako dug period "čudne" umjetničke produkcije. Ovu gotovo kronološku analizu započinje na primjerima tekstova Howarda Philipsa Lovecrafta kao autora s kojim teoretičari književnosti i povezuju pojam "čudne fikcije", tj. žanr karakterističan po spajanju elemenata natprirodnog i znanstvenog, a stilski je smješten na razmeđu znanstvene fantastike i horora. Učinak čudnog u umjetnosti je prema tomu detektiran davno prije Fisherove knjige, međutim, on granice čudnog proširuje na vrstu iskustva koje, uz to što je očito u kulturno-umjetničkim praksama, može biti izazvano suočavanjem s bilo kojom vrstom entiteta koji je "toliko stran da nam se čini kako ne bi trebao postojati, ili da barem ne bi trebao postojati ovdje" (str. 17). Nastavljajući u stilu lavkraftovske kozmičke književnosti, navedenu tvrdnju oprimjeruje crnom rupom kao prirodnom pojavom koja izaziva učinak čudnog zato što su "bizarni načini na koje spaja vrijeme i prostor potpuno izvan našeg uobičajenog iskustva" (str. 18). Ovaj je primjer ujedno pokazatelj razlike između čudnog i nadnaravnog. S obzirom na to da se čudno pojavljuje u fantastici, Fisher uspostavlja razliku između fantastike i čudnog kako bi što preciznije definirao ovaj pojam: u oba je slučaja riječ o dvama svjetovima različitim od naših svakodnevnih iskustava, međutim, u fantastici se samo "prespajaju elementi iz prirodnog svijeta kakav već poznajemo" (str. 18). Svjetovi poput Tolkienovih prostorno su i vremenski udaljeni od naših, ali su nam ipak ontološki ili politički vrlo bliski, a fantastična bića poput vampira i vukodlaka također ne izazivaju nužno učinak čudnoga jer podrazumijevaju prethodno znanje koje ih smješta u poznate kontekste. U tome smislu, "prirodni fenomen poput crne rupe znatno je čudniji od vampira" (str. 18). Jedan od toposa čudne književnosti, a koji se posebno očituje kod Lovecrafta, jest izlaz iz našega svijeta u svijet čije su nam zakonitosti potpuno nepoznate i nove. Za razliku od junaka fantastične književnosti koji ulaskom u drugi svijet ostaju nepromijenjeni, u čudnoj fikciji junaci doživljavaju trajne psihičke i fizičke promjene u kontaktu s nepoznatim prostorima.

Ostali Fisherovi tekstovi o čudnome dodatno razvijaju obilježja čudne umjetnosti u kratkoj priči *Vrata u zidu* H. G. Wellsa (prag između dvaju svjetova), postpunk grupe The Fall (tehnik

komprimiranja i kolaža, heteroglosija stilova i tonova, aluzije na čudnu fikciju u tekstovima pjesama), romanu o putovanju kroz vrijeme *Anubisova vrata* Tima Powersa (remećenja poretka između uzroka i posljedice), televizijskoj seriji *World on a Wire* Rainera Wernera Fassbindera i romanima Philipa K. Dicka (pitanje simuliranih svjetova i ontološki užas) te u filmovima *Mulholland Drive* (2001) i *Unutarnje carstvo* (*Inland Empire*, 2006) redatelja Davida Lyncha (nesrazmjerni dvaju različitih svjetova – mirnih, obiteljskih gradića i drugih ili podzemnih svjetova kriminala ili okultnog – koji su odvojeni tipičnim linčevskim motivom zastora). U svim navedenim tekstovima Fisher iščitava neke od najučestalijih postupaka za postizanje učinka čudnog, a to su: motivi portala, prolaza, vrata i pragova, psihoza i slom kao dio karakterizacije likova te, na razini forme, montaža i spajanje nespojivih elemenata.

Iako Fisher donosi iznimno obuhvatnu analizu čudnoga, originalni je doprinos ove knjige zapravo u njezinu drugome dijelu gdje se bavi drugim učinkom – jezivim. U prvome tekstu ove cjeline koji služi kao uvod analizama tekstova naslovljenom "Approaching the Eerie" s jednakom konciznošću i karakterističnom mu težnjom prema simetriji definira jezivo kao vrstu osjećaja koji se aktivira "kada je prisutno nešto tamo gdje ne bi trebalo biti ništa ili kada nije prisutno ništa tamo gdje bi trebalo biti nešto" (str. 65). Jezivo je, ukratko, "konstituirano iznevjeravanjem odsutnosti ili iznevjeravanjem prisutnosti", što ujedno čini dva osnovna oblika u kojima se pojavljuje (str. 65). Prvi modus, iznevjeravanje odsutnosti, Fisher opimjeruje takozvanim jezivim zovom ptice, fenomenom koji se obično spominje u rječničkim definicijama engleskoga pojma *erie*. Ta je pojava jeziva jer postoji osjećaj da se krije nešto više u pozadini ptičjeg zova, kao što je oblik namjere koji obično ne povezujemo s pticom. Iznevjeravanje prisutnosti kao drugi modus jezivog može se pronaći u postapokaliptičnoj književnosti koja sadrži opise ruševina. U ovome slučaju, enigma, misteriji i neodgovorena pitanja imaju presudnu ulogu: moguće govoriti o učinku jezivog tek onda ako nisu ponuđena objašnjenja o onome što se dogodilo na tim prostorima.

No Fisher također ističe da ovi učinci nisu svojina "određenih kulturnih oblika" jer ih pronalazi i na nešto manje očekivanim mjestima: u arheološkim ostacima izgubljenih civilizacija (npr. Stonehenge i Uskršnji otok), ruševinama, krajobrazima i uopće prostorima na kojima nije prisutan čovjek i, možda najzanimljiviji primjer, u samome kapitalizmu (str. 64). Kapitalizam je vrhunac jedne od središnjih enigma jezivog, a to je problem djelovanja (engl. *agency*): riječ je o primjeru sile koja "nije potpuno dostupna našim osjetilnim poimanjima" i koja "ne postoji ni u kojem supstancijalnom smislu, a ipak je sposobna proizvesti praktički bilo koji učinak" (str. 67). Samim time, otvara se mogućnost za daljnja istraživanja učinka jezivog u raznim drugim pojavama i na različitim područjima.

Preostalih šest tekstova obuhvaćaju analizu jezivih elemenata u prozi autora poput Daphne du Maurier, Christophera Priesta, M. R. Jamesa, Alana Garnera, Margaret Atwood, glazbenome albumu Briana Enoa, televizijskoj seriji *Nigel Kneale*, filmu *Ispod kože* (*Under the Skin*, 2013) redatelja Jonathana Glazera, a potom u istome tekstu objedinjuje filmove Stanleya Kubricka, Andreja Tarkovskoga i Christophera Nolana. Posljednji, a zasigurno i najuspjeliji tekst knjige posvećen je romanu *Picnic at Hanging Rock* Joan Lindsay, koji je prema Fisheru paradigmatički primjer jezivog romana jer "uključuje nestanke, amneziju, geološku anomaliju i snažno atmosferičan teren" (str. 126). U analizama svih navedenih tekstova Fisher uočava sljedeće konstante jezive umjetnosti: motivi amnezije, gubitaka pamćenja, enigme i nerazriješeni misteriji, osamljeni i napušteni prostori, krajobrazi kao djelatni subjekti, fizička ili psihička odsutnost čovjeka i ljudi, dok se na razini formalnog oblikovanja teksta može izdvojiti eliptičnost kao način izgradnje enigme i strategija za izazivanje pitanja, izostavljanje važnih informacija, otvoreni kraj i sl.

Međutim, iako su Fisherove definicije čudnog i jezivog precizno određene, u pojedinim se analizama pokazuje da ponekad nije posve jednostavno razgraničiti jedan od drugog učinka.

Slučaj je to u analizama romana *Anubisova vrata* Tima Powersa i *Red Shift* Alana Garnera gdje iščitava isti problem, no prvome pripisuje učinak čudnoga, a drugi promatra kao manifestaciju jezivog. Osim toga, možda najprivlačniji dijelovi knjige su donekle nedovoljno razrađeni: njegovo je referiranje na izvanumjetničke fenomene koji proizvode učinak čudnog ili jezivog pronicljivo, ali tek sporadično i fragmentarno zbog čega ostavlja dojam nedovršena projekta. Također, moguće je uputiti prigovor da Fisher uopće ne spominje novije izdanke i inačice čudne fikcije poput takozvane nove čudne fikcije (engl. *New Weird*), kao ni njihove najistaknutije predstavnike Chinu Miévillea i Jeffa VanderMeera. Ipak, ovi eventualni nedostaci ne umanjuju vrijednost ove knjige koja će zasigurno pronaći svoje mjesto u širokome spektru disciplina. Fisherov stil koji oscilira između akademskog pisma i popularnog pristupa čini knjigu potencijalno zanimljivom akademskoj i neakademskoj javnosti. Njegova je namjera odmaknuti se od žanrovskog proučavanja ovih učinaka i ponuditi moguće smjernice za istraživanje čudnog i jezivog u drugim kulturnim, društvenim, pa čak i prirodnim fenomenima. Budući da se radi o svojevrsnom odmaku od dosadašnjih humanocentričnih pristupa proučavanju žanra horora koji su uvijek u nekoj mjeri bili orijentirani na ono ljudsko u hororu, vrijedi još istaknuti da Fisher pokazuje dobro poznavanje recentnih i aktualnih teorijskih usmjerenja utemeljenih na bliskoj ideji, poput novog materijalizma. Preciznije, Fisher se referira na pojam "vibrantne materije" teoretičarke Jane Bennett, prema kojemu je problem ljudskog djelovanja i namjere zapravo proizvod suradnje ljudskog (vibrantni život) i ne-ljudskog (pasivna materija). Kao radikalna kritika antropocentrizma, podrazumijeva da sve ono što se dosad smatralo ljudskim djelovanjem, namjerama i težnjama nije rezervirano za čovjeka, nego je raspršeno u nizu drugih entiteta, od ne-ljudskih životinja do samih objekata.

Bez obzira na mjestimične nedosljednosti u Fisherovim konceptualizacijama čudnog i jezivog, već je iz samih definicija vidljiv njegov karakterističan jezgrovit stil i simetrična organizacija teksta zbog kojih je knjiga izrazito prohodna te s lakoćom zadržava čitateljevu pažnju. Ova knjiga predstavlja uistinu važan doprinos proučavanju odnosa između umjetnosti, posebice književnosti, i učinaka koje ona proizvodi. Dajući osnovne istraživačke smjernice, poziva na daljnja iščitavanja poznatih tekstova u novome svjetlu.

Marijeta Bradić

Henry David Thoreau, Walden i O građanskom neposluhu, 2. izdanje, DAF, Zagreb 2018., 311 str.

U srpnju 1845. godine dvadesetosmogodišnji Henry David Thoreau preselio je u drvenu kolibu na obali jezera Walden pokraj gradića Concorda u američkoj državi Massachusetts i ondje proveo sljedeće dvije godine, dva mjeseca i dva dana. Kolibu na Waldenu prethodno je sam

izgradio i rudimentarno namjestio za ukupno 28 dolara i 12 i pol centi, a zemljište na kojemu je podigao kolibu pripadalo je njegovom prijatelju i svojevrsnom mentoru, filozofu i književniku Ralphu W. Emersonu, čiju je filozofiju transcendentalizma Thoreau gorljivo prihvatio, što je nesumnjivo i utjecalo na odluku o waldenovskom eksperimentu. Svoje je aktivnosti i razmišljanja tijekom dvije waldenovske godine Thoreau bilježio u dnevnik, iz kojih je kompilirao i u kolovozu 1854. objavio knjigu *Walden, or Life in the Woods*, koja je postala jedna od najpopularnijih i najutjecajnijih američkih knjiga uopće. U sljedećim je izdanjima uklonjen podnaslov, te je pod imenom *Walden* knjiga danas zastupljena u američkom obrazovnom sustavu, ali i u američkoj popularnoj i alternativnim kulturama i supkulturama. *Walden* je postupno dosegao kulturni status, postavši svojevrsna simbolička figura autentične američke filozofije i kulture: muška, odlučna, samosvojna i samosvjesna, samodostatna i u stanovitosti mjeri arogantna, temeljno didaktična, čak propedeutička u odnosu na zamišljenoga američkoga Drugoga. *Walden* i ostali Thoreauovi spisi snažno su utjecali na američki ekološki pokret, na bitnike i na hipije, kao i na niz istaknutih političkih figura, ali i niz individualnih sljedbenika, ponajviše američkih usamljenika koji godišnje u stotinama napuštaju civilizaciju i odlaze u divljinu, s više ili manje sretnim završecima. Ključne waldenovske riječi – pojedinac, samoća, jednostavnost, interakcija s prirodom – postupno su se afirmirale kao autentične, premda danas donekle potisnute, američke vrijednosti, osobito u simbolizaciji Zapada kao mitskog mjesta traganja za izvornim sebstvom.

Pomalo paradoksalan, ogroman utjecaj koji je ovaj stilski zahtjevan, metaforički bremenit i sadržajno redundantan spis imao na američko društvo, uključujući i njegovu prisutnost u američkom obrazovnom kurikulumu, može se činiti ponešto nesrazmjernim s obzirom na filozofske i društvene implikacije Thoreauova komplicirana i zahtjevnog nauka, osobito u kontekstu bliskosti filozofskim i društvenim postavkama anarhizma, bliskosti koja je u hrvatskom kulturnom kontekstu izraženija s obzirom na nakladničku prezentaciju.

Prvi su hrvatski prijevodi *Waldena* objavljeni tek stotinu i šezdeset godina nakon prvoga izdanja: godine 2005. gotovo su istovremeno objavljena dva prijevoda, Igora Grbića i Dinka Telećana, oba u izdanju zagrebačkoga DAF-a. Telećanov je prijevod isti nakladnik ponovno objavio početkom 2018. godine te je to drugo izdanje ujedno i povod ovoga prikaza. *Walden* tako u hrvatski kulturni prostor ulazi u kontekstu koji, kao što je spomenuto, naglašava Thoreauovu bliskost anarhizmu: objavljen je u nakladi DAF-a, najagilnijega zastupnika i promotora anarhističke i paraanarhističke literature u Hrvatskoj, opremljen tek oduljim esejom Ralpa Walda Emersona napisanim 1862. godine povodom Thoreauove smrti od tuberkuloze u 45. godini života; peritekstualno konotativno, ali ne nužno i konotirano u odnosu na izvorno značenje, osobito na množinu interpretativnih pravaca i polja unutar kojih se *Walden* pozicionira. Nakladnička peritekstualna intervencija, međutim, još čvršće pozicionira Thoreaua u polje politike, dodajući u knjigu kratak esej naslovljen u hrvatskom prijevodu “Građanski neposluh”, koji ponešto čvršće, ali ne i nepobitno, povezuje Thoreaua i njegov filozofsko-politički habitus s filozofskim postavkama anarhizma. Upravo je “Građanski neposluh”, izvorno objavljen 1849. pod naslovom “Resistance to Civil Government” (Otpor građanskoj vlasti) te poslije za autorova života pod naslovom “Civil Disobedience” (Građanski neposluh), jedan od signala koji Thoreauov život i djelovanje, pa tako i njegov najpoznatiji spis, dovode u vezu s anarho-individualizmom, pa i anarho-primitivizmom. “Građanski neposluh”, možda utjecajniji čak i od *Waldena*, razlaže Thoreauovo radikalno razmišljanje o (ne-)ingerenciji države nad pojedincem: povod tom ogledu bila je tužba protiv Thoreaua zbog neplaćanja poreza, koji je odbio platiti državi koja je u to vrijeme (1846.) vodila rat s Meksikom i podržavala ropstvo. Savjest pojedinca, elaborira Thoreau, snažniji je i važniji čovjekov imperativ od državnih zakona. Ovo uporište, nadopunjeno kritikom države kao institucije koja neovlašteno preuzima vlast nad pojedincem, bit će jedno od najvažnijih sjecišta Thoreauove filozofije i anarhizma.

U spomenutom uvodnom ogledu Emerson, jedan od začetnika i najistaknutijih predstavnika transcendentalizma, Thoreaua predstavlja kao nedostižnu, gotovo mitsku figuru. S mnogo simpatija, ali i s naglašenom apologetskom funkcijom Emerson u donekle semantički i posebno stilski kriптиčnom iskazu Thoreaua ocrtava kao nemirnog, neprilagođenog i neprilagodljivog individualca najraznovrsnijih i nefokusiranih interesa, ali u bitnome vođenih etičkim kompasom, kojeg vidi kao autentičnog Amerikanca, usprkos Thoreauovu propitivanju pojma nacionalnosti, posebice nacionalnoga identiteta te povlašćivanja identiteta pojedinca naspram kolektiviteta. Thoreauov amerikanizam Emerson vidi u odbojnosti spram engleskih i europskih manira; možda bitniji definiens kojim Emerson određuje Thoreaua, međutim, čak i u kontekstu amerikanstva, paradoksalna je primjedba o hiru kao jednom, ako ne i najvažnijem, od oruđa kojima se Thoreau služio. Hirovitost kao kvaliteta, podcrtana i nadmoćnošću koju Emerson izriekom navodi kao poziciju iz koje se Thoreau obraćao svojim poštovateljima, pružaju, metaforički, solidan uvod u čitanje *Waldena*.

Premda se naslovno i kontekstualno *Walden* (samo)pozicionira kao spis o prirodi i čovjekovoj egzistencijalnoj i esencijalnoj vezi s prirodom, to nikako nije i jedina Thoreauova tema u knjizi. Thoreau svakako posvećuje puno pažnje opisima prirodnih pojava i prostora, poetskim prisposodobama o divljini i zastrašujućoj veličajnosti prirode, složenim metaforama jezera, divljega života u njemu i njegovih cjelogodišnjih promjena i manifestacija, što hrvatski prevoditelj prevodi obzirno i mjestimice ingeniozno. Poglavlje o životinjskim susjedima, pticama, sisavcima i osobito odlomak o mravljim bitkama među najljepšim su napisanim stranicama o prirodi uopće, jednako kao i poglavlje o životinjskim i ljudskim zvucima koji ga okružuju i koje opisuje – ili prisposodobljuje – u profinjenoj, gorljivoj intonaciji koja odzvanja kao svojevrsna obredna svečanost. Crveni drozd i njegova pjesma u poglavlju “Grahorište” beskrajno je ljupka jezična i ekološko-književna minijatura; ekološka, jer prikazuje prirodnu mikrostrukturu kao estetsku, jezična pak, jer u figuri crvenoga drozda, nepostojeće ptice u službenoj klasifikaciji ptičjih vrsta, oživljava gipkost i potencijal pučke etimologije. Također, veliki je dio teksta posvećen opisima obrađivanja zemlje i praktičnim uputama za poljoprivredne radove. Ipak, u cjelini se važnijom doima autorova pedagoška, propovjedna intencija: veći je dio knjige posvećen nekonzistentnom, a mjestimice i unutar sebe proturječnom, propitivanju osnova čovjekove egzistencije i civilizacijske/društvene organizacije. Thoreau naglašava nužnost samo-pravednosti i afirmaciju sebstva, te inzistira na dužnosti samospoznaje i solipsističkom posvešćivanju složenih mehanizama društvenoga organiziranja i društvene regulacije čovjekova života. Izriekom i implicitno iskazuje se zazor od zajednice i jasno povlašćuje pojedinac i njegov osjećaj samoispravnosti. Jedno je od izvorišta toga povlašćivanja nesumnjivo, premda ne i isključivo, pokret transcendentalizma s kojom se Thoreauov misaoni habitus pokatkad povezuje. Transcendentalisti, čiji je Emerson najistaknutiji predstavnik, afirmiraju individualizam, okretanje prirodi i intuitivnost – sve odrednice koje Thoreau u *Waldenu* preuzima i razvija, čak i u neočekivanim smjerovima.

Prva je i najznačajnija motivska i filozofska struktura Thoreauova mišljenja pojam slobode. Komplementaran mu je, ako ne i nadređen, pojam prirode, koju Thoreau vidi i kao fizički, opipljiv, intenzivan okoliš, kao čovjekovu izvornu, metaforičku domovinu, potom kao svojevrsan znanstveni laboratorij u kojem provodi svoja istraživanja, te naposljetku kao paradigmu svojega filozofskoga promišljanja. Ova se paradigma, sukladno spominjanoj hirovitosti i nefokusiranosti, pokazuje razmjerno nesustavnom, ali i karakteristično sveobuhvatnom: Thoreau je, kao što to upozorava i Emerson, totalan u svojoj posvećenosti tumačenju i razlaganju svoje filozofije prirode/slobode. Iz opsežnih paragrafa u kojima razlaže svoja razmišljanja o prirodi i čovjekovoj povezanosti s njom izdvaja se nekoliko motiva: motiv povlaštenoga ili izabranoga pojedinca u interakciji s prirodom, motiv prirode kao arhi-podučavateljice i praznora ljudskog znanja, motiv prirode kao transcendencije čovjekova iskustva, priroda kao estetsko iskustvo te kao etička danost, posebno prezentirana u motivu neosjetljivosti prirode na čovjekove bezumne interven-

cije. Thoreau blagonaklono gleda na svoje životinjske sustanare i podstanare, prikazujući ih u pojedinim situacijama kao pra-lik prirode ili pak kao njezinu transfiguraciju. Među najdojmljivijim je Thoreauovim narativnim linijama o prirodi svakako – već spomenuta – estetska dimenzija prirode, posebice osjetilno intenzivni opisi i izvještaji o njegovim bliskim interakcijama s prirodnim fenomenima – izmjenama dana i noći, izmjenama godišnjih doba, životinjskim migracijama i ponašanjima, brzim promjenama i rastu biljaka. Priroda se – premda rubno – predstavlja i u dijalektičkom odnosu naspram kulture, odnosno civilizacije, pojma koji Thoreau preferira. Premda se njegovo povlačenje iz društvene zajednice može činiti kao odbacivanje civilizacije, Thoreau je ne prezire: i iz *Waldena* i iz drugih njegovih tekstova jasno je vidljivo da se tijekom boravka na jezeru bavio antičkim i drugim klasicima i da cijeni civilizaciju – osobito antičku i druge stare civilizacije – i kao sustave i kao izvore znanja i mudrosti. Antički su mu mislioci i istočnjački filozofi ključni autoriteti kojima podupire svoje teze i osobito svoje razgranate asocijativne tokove, a drugi korpus na koji se oslanja suvremena je američka poezija i publicistika.

Kao drugi oslonac njegova misaonoga konstrukta razabire se jednostavnost, koja se često ističe kao njegovo najvažnije kulturološko nasljeđe, osobito u kontekstu aktualne popularnosti težnje za pojednostavlivanjem i – metaforičkim, ali i doslovnim – odbacivanjem suvišnoga u svakodnevnom životu. Thoreau višekratno naglašava da je waldenovski eksperiment poduzeo ponajprije kao istraživanje o čovjekovim potrebama i isprobavanju načina da ih reducira, preoblikuje, pojednostavni, podredi vlastitoj volji. Temeljna je čovjekova potreba ona za toplinom, koju Thoreau shvaća doslovno – kao potrebu za zaštitom odjeće i skloništa, i u prenesenom smislu – kao potrebu za hranom (unutarnjom toplinom) i, rubno, emocionalnom toplinom. Toplina, u tome smislu, za Thoreaua je jedina potreba oko koje se vrijedi potruditi, a sve je ostalo suvišno: on odbacuje posjedovanje kao takvo, zatim nekorisno gomilanje imetka u kojem god obliku, te posebno nepromišljanje funkcionalnosti i svrhe posjedovanja. U nastojanju da se stekne što više, elaborira Thoreau iz sredine 19. stoljeća, gubi se iz vida život sam: nije čudno što je upravo njegovo propovijedanje jednostavnosti najrezonantnije u suvremenom čitanju Thoreaua – toliko da ga poneki od poklonika čitaju i kao tzv. *self-help* priručnik. Jednostavnost se, međutim, ne odnosi samo na posjedovanje i odbacivanje suvišnosti nego i na promišljanje o zadovoljavanju potreba na jednostavan način, ponajbolje u jednostavnom obrađivanju zemlje za vlastite potrebe i korištenju njezinih plodova i bez obrađivanja – Thoreau tako zastupa i jednostavnost prehrane, pa, premda ne odbija u potpunosti mesnu hranu, ipak se kritički odnosi prema lovu, preferirajući biljnu hranu koja se skuplja i konzumira bez nasilja. Načelo jednostavnosti primjenjuje i u perpetuiranju svakodnevnih aktivnosti, u izravnosti međuljudske komunikacije i u oskudnom uređenju kolibe; ne primjenjuje ga, međutim, na vlastito pisanje, koje se u ponekim dijelovima nadaje iznimno polifonim i kompleksnim.

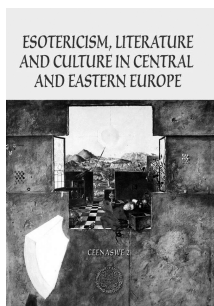
Potom, jedan je od bitnih toposa koje razabiremo u spisu *muškost – dapače*, u svojem gotovo jednako popularnom mini-eseju pod naslovom “Walking” (na hrvatski prevedenom kao “Hodanje” i pridodanom *Priručniku za hodače* Ede Popovića u izdanju naklade Ljevak 2009.) on izriekom konstatira da je njegova perspektiva racionalno i odlučno muška, jer je ženskost statična i nepomična, kako doslovno tako i metaforički: “Kako ženski rod, koji je prikovan za kuću više nego muškarci, trpi sve to, ne znam, ali utemeljeno sumnjam da ih većina to *uopće* ne trpi.” “Prikovanost za kuću”, pritom, kao što se vidi, ne izaziva se niti promišlja – ona je esencijalna danost.

O taj se topos muškosti očešala suvremena feministička kritika Thoreaua: njegov tekst, nastao na temelju bilježaka o dvogodišnjem waldenovskom eksperimentu, u knjizi je prezentiran kao jednogodišnji boravak na Waldenu, stoga nužno reducira podatkovni sloj te postaje, moguće i nehotice, zavaravajući u kontekstu stvarnih životnih okolnosti u vremenu njegove svojevoljne civilizacijske izolacije. Iz autentičnih, cjelovitih bilježaka iz razdoblja življenja u kolibi

na Waldenu vidljivo je da je u tom vremenu nekoliko puta tjedno odlazio u vlastitu obiteljsku kuću gdje su ga majka i sestra hranile (posebno notornim kolačima, koji su najoštriji trn u oku feminističke kritike Kathryn Schulz, čiji je radikalno kritički članak o Thoreau objavljen u *New Yorkeru* 2015.) i brinule za njegovu odjeću, što u objavljenom spisu posve izostaje. Povezano sa spomenutom autoritativnom, propovjednom intonacijom koja dominira u tekstu, ova se činjenica jasno očitava kao neosvijesćeni simptom autarkičnosti patrijarhalne zajednice koja, govorom o slobodi, posebice slobodi od svakodnevnih društvenih obzira, evidentno obuhvaća samo jedan dio te iste zajednice, onaj muški. U istom se obzoru kreću i druge suvremene kritičke opaske upućene Thoreauovu nauku, koje se mahom odnose na neprepoznatu poziciju povlaštenosti iz koje Thoreau nastupa. U *Waldenu* se, doduše, spominju, ali ne i promišljaju drukčije, pa i nepovoljnije, životne okolnosti susjeda ili radnika s kojima je dolazio u doticaj, no one su uglavnom povod za eksurse o prevelikoj složenosti, neodrživosti i temeljnoj nekorišnosti postojećeg ekonomskog sustava, a ne bave se siromaštvom ili neodrživom društvenom stratifikacijom kao političkim pitanjima. Thoreau politiku – *rem politicam* – vidi u solipsističkom ključu i njome se osobito ne zanima, barem ne u *Waldenu*. Ipak, suvremena kritika koja upozorava na neprepoznavanje privilegiranosti ne čudi, ali se može činiti više izazvanom autoritarnom i autarkičnom pozicijom Thoreauova pisanja, nego samim sadržajem spisa.

Zaključno, Thoreauov *Walden* zahtjevno je štivo, na mnogim razinama. Ideološki, *Walden* se snažno opire jednostranom shvaćanju, estetski ga se može opisati odrednicama asocijativnosti i kriptičnosti prije nego kao cjelovitu strukturu, stil mu je redundantan, raspršen u grozdovima ulančanih i mjestimično neprohodnih metafora, značenje se katkada doima posve nepronicičnim. S druge pak strane, *Walden* je, ne samo u američkoj kulturi, dosegao kulturni status: jasno je da je u višedesetljetnoj recepciji i u oficijelnoj kulturi i u supkulturama privilegirana romantizacija autsajderstva – svojevrijednoga civilizacijskoga otpadništva – kao i fizička i metaforička uronjenost u prirodu i bavljenje prirodom kao iscjeljujuća aktivnost. *Waldenova* rezonantnost u suvremenim pokretima i promišljanjima – od političkih do ekoloških – sugerira da moguće prigovore stilu, nekonzistenciji i poziciji nadmoći iz koje Thoreau propovijeda nadvisuje privlačnost figure autentičnoga *outlawa* koja se u proteklih stotinu i sedamdeset godina od prve objave neraskidivo povezala s Thoreauovim likom.

Dubravka Zima

Esotericism, Literature and Culture in Central and Eastern Europe, ur. Nemanja Radulović, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2018., 286 str.

Dvije godine nakon održavanja druge znanstvene konferencije Srednjoeuropske i istočnoeuropske mreže za akademsko izučavanje zapadne ezoterije (Second Conference of Central and Eastern European Network for the Academic Study of Western Esotericism (CEENASWE)),

objavljen je i zbornik radova koji su na toj konferenciji predstavljani i pročitani. Sama konferencija održana je 2016. u Beogradu, nakon što je prva održana 2014. u Budimpešti. Tema ove konferencije bila je "Esotericism, Literature and Culture in Central and Eastern Europe", što je i naslov ovog zbornika. Urednik izdanja je Nemanja Radulović, koji je napisao i uvodnik knjizi te je i u samom zborniku zastupljen s radom koji je predstavio na konferenciji. Zbornik je u cijelosti objavljen na engleskom jeziku.

Zbornik sadržava ukupno dvadeset znanstvenih radova na različite teme vezane uz ezoteriju i magiju, od likovne, performativne i glazbene umjetnosti pa do religije i društvenih grupa. Neki se radovi bave predmodernom ezoterijom, povezujući bizantinsko i slavensko pravoslavlje i ezoteriju, poput "Esotericism and Visionary Mysticism in Medieval Byzantine and Slavonic Orthodox Pseudographic and Heretical Literature" Yurija Stoyanova ili "Hermes Trismegist and the Image of the Scientist-Magician Sharija Skara in the Orthodox Slavic Environment" Vitalija Ščepanskija, iako, prema uredniku, nije tako jednostavno povezati pojam ezoterije koji pripada modernome dobu sa starijim oblicima. Većina ostalih radova bavi se različitim temama koje se tiču novijega doba, ponajviše od 18. stoljeća do danas.

Među zanimljivijim radovima svakako treba istaknuti nekolicinu. Prvi među njima je "The Initial Reception of Paracelsus in Czech Alchemy" Jiříja Michalika, koji se bavi prihvaćanjem Paracelsusovih radova koji se na češkom povijesno području u drugoj polovici 16. stoljeća mogu pratiti kroz dvije različite, ali povezane domene – medicinu i alkemiju. Autor se u svome radu bavi upravo pitanjima potonje, odjecima Paracelsusovih radova u čeških alkemičara, ponajviše Bavora Rodovskoga iz Hustišana i Laurentiusa Špana iz Španowa.

Martin Javor u svome radu "Freemasonry Magazines in Central Europe in the 18th Century" analizira slobodno zidarstvo u Habsburškoj Monarhiji u vremenu od vladavine Marije Terezije, Josipa II., Leopolda II., Franje I. do vladavine Franje II. kroz prizmu najvažnijih slobodnozidarskih časopisa koji su izlazili u Monarhiji, ponajprije u Beču, Pragu, Brnu i Košicama.

Urednik ovoga zbornika, Nemanja Radulović, u radu "Esotericism, Orthodoxy and Romanticism in P. Petrović Njegoš's *The Ray of the Microcosm*" povezo je elemente u Njegoševoju poemi *Luča mikrokozma* s mogućim ezoterijskim izvorima, od neoplatonizma, hermetizma, bogumila i kabale pa sve do slobodnozidarskih elemenata, kao i nekih modernijih poput teozofije, mesmerizma i drugih.

Također je zanimljiv rad Eugena Brjusova "Russian Emigration of the 1920s-1930s in Yugoslavia and Esotericism" koji se bavi ruskom emigracijom koja je nakon Revolucije emigrirala u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, kasniju Kraljevinu Jugoslaviju. Mnogi su od njih prethodno u Rusiji djelovali u različitim ezoterijskim školama i grupama te su svoj rad nastavili i u izbjeglištvu. Autor ih dijeli u dvije skupine, desnu, politiziranu, koja se bavi nacionalističkim okultizmom i lijevu, apolitičku, koja se bavi univerzalnom ezoterijom. U Jugoslaviji su tako objavljene brojne ruske okultne knjige koje su spajale magiju i politiku, ponajviše se baveći kritikom komunizma.

Nisu izostavljene ni suvremene teme. Primjerice, rad Pavela Nosacheva "The Influences of Western Esotericism on Russian Rock Poetry of the Turn of the Century" bavi se utjecajem ezoterije na ruske rock glazbenike i njihov izričaj; Kateryne Zorye se u radu "The Post-Soviet Tolkien Spirituality Milieu: a Comparative Study" bavi hiperrealističkim, fikcijskim ili izmišljenim religijama na primjeru ruskih pripadnika koji vjeruju u izmišljeni literarni svijet i postavke iz djela britanskog pisca J. R. R. Tolkiena; Massimo Introvigne u radu "Artist and Theosophy in Present-Day Czech Republic and Slovakia" piše o utjecajima teozofije na umjetnost u Češkoj i Slovačkoj 20. stoljeća, a Nikola Pešić u tekstu "New Age Healing in Marina Abramović's Art" analizira utjecaje njemačkog umjetnika Josepha Beuysa na rad umjetnice Marine Abramović.

Umjetnost Josepha Beuysa bila je pod utjecajem antropozofije, šamanizma i alkemije, a utjecaj ezoterijskoga vidljiv je i u umjetnosti Marine Abramović već od njezinih ranih performativnih radova, ali ostaje u mnogome prisutan i u većini njezinih radova sve do danas.

Ovo naravno nisu svi radovi objavljeni u ovom bogatom zborniku, nego samo neki od onih koje svakako treba istaknuti. Prema riječima urednika, dodatnu vrijednost pojedini od objavljenih radova imaju zato što su dijelovi doktorskih radova u nastajanju, čime se potiče i znanstveni rad mladih znanstvenika. Čini se da je druga konferencija o zapadnoj ezoteriji u Beogradu 2016. godine bila vrlo zanimljivo sjecište ideja i razmišljanja europskih mladih i profiliranih znanstvenika različitih područja, koji su iznijeli svježije poglede na mnoge intrigantne teme. Ovaj zbornik kao finalni produkt te konferencije svakako to potvrđuje i postaje validni izvor informacija za daljnja istraživanja ove široke tematike.

Deniver Vukelić

Suzana Marjanić, Topoi umjetnosti performansa. Lokalna vizura, Durieux, HS AICA, Zagreb 2017., 542 str.

Suzana Marjanić ponajprije je značajna kao autorica samozadanog višegodišnjeg sustavnog istraživanja umjetnosti performansa u Hrvatskoj koje je rezultiralo kapitalnim djelom *Kronotop hrvatskog performansa: od Travelera do danas* iz 2014., prvim cjelovitim pregledom, ali i teorijom povijesti hrvatskog performansa, umjetnosti na granici izvedbenih i vizualnih umjetnosti, odnosno umjetnosti proširenih medija kao i samog poimanja umjetnosti koja se s tim nazivom uspostavlja 1970-ih godina kao *performance art*, kao događaja koji umjetnik/ica realizira pred publikom u galerijskom ili u javnom prostoru. Napravivši posao koji je “službena” povijest umjetnosti, fokusirana na kultermanovsku povijest *povijesti umjetnosti* propustila učiniti, Suzana Marjanić je u knjizi objavila gotovo potpun broj tekstova, točnije njih 149, razgovora s umjetnicima performansa kontinuirano, kao *work-in-progress*, objavljujivanim u *Zarezu – Dvotjedniku za kulturu i društvena zbivanja* od 2001. do prestanka izlaza časopisa 2016. godine – no sadržajno, odnosno kronološki završava smrću Tomislava Gotovca aka Antonia G. Lauera 2010. godine. Ti su intervjui bili i uspješan pokušaj stvaranja potpunog popisa (svojevrzne enciklopedizacije) autora u proširenom poimanju performansa i izvedbenih umjetnosti. Pored razgovora u knjizi je objavila i petnaest teorijskih tekstova koji slijede kronotopski sadržaj knjige, a u za svaki pojedini kronotop pridani su kao teorijske proteze “žive riječi” spomenuti razgovori. Neki su od tih tekstova, prerađeni i prošireni u eseje o umjetnosti performansa, emitirani u emisiji *Odeon: izvedi i snosi posljedice!* na Trećem programu Hrvatskoga radija, urednice Agate Juniku. Za navedenu je knjigu Suzana Marjanić bila dobitnicom Godišnje nagrade HS AICA i Dr-

žavne nagrade za znanost te je knjigom potvrđen njezin nepropitiv status najvažnije kroničarke, teoretičarke i promotorice (na tragu govora o njezinom radu Marka Goluba, urednika sljedeće knjige) performativnih praksi u Hrvatskoj u intertekstualnom odnosu spram opće povijesti performansa. Pregled povijesti performansa započinje retrospektivno, s proto-performansima iz 1920-ih godina, uglavnom na avangardnim predstavama. Usput bilježeći promjene društvenih i socijalnih paradigmi, autorica stvara “kronotopsku mrežu” “poglavlja-gradova”, dakle registrira scenu u manjim gradovima i na tzv. periferiji Hrvatske, te službenu i stalno iznova preispisivanu-prepisivanu povijest hrvatskog performansa proširuje dosad nehistoriziranim primjerima. Posebnu pažnju posvećuje “uličnim akcijama, akcijama-objektima i performansima koji se obraćaju ponajprije tzv. javnosti i kojima se očito izvedbeno poništava koncept autoritarnog grada”.

Performans je najekonomičniji način za sagledavanje društvenih problema suvremenosti. Interpretativnost umjetničkog djela omogućava na izvjestan način produljenje i otvorenost kreativnog procesa, budući da proces interpretacije ima višeznačne mogućnosti konačnog ishoda, koji ne mora biti dosegnut u jednom koraku, imajući u vidu višeslojnost umjetničkog rada. Suzana Marjanić u svom se istraživanju najprije koristi metodom razgovora (“arhivi žive memorije”, engl. *live archive*) sa samim umjetnicima, a neki su se razgovori dogodili u posljednjim godinama njihovih života i time su neponovljivi – naročito opisi performativnih izvedbi koji nisu zabilježeni video kamerom, a dogodili su se tako davno da im trag briše varljivost sjećanja i biološka neumitnost generacijske smjene.

No, krenimo na sljedeću, ovdje tematiziranu knjigu. Knjiga *Topoi umjetnosti performansa: lokalna vizura*, objavljena u prosincu 2017. i promovirana u zagrebačkoj Kući arhitekture 9. ožujka 2018. godine, svojevrsno je sumiranje, ali i nastavak prethodnog istraživanja u kojemu se, umjesto na geografsko lociranje – kronotopsku vizuru, pažnja autorice usmjerava na topoe hrvatskog performansa, odnosno na društveni kontekst na koji umjetnik reagira na načine u rasponu između osobnih (osobnih mitologija) i političkih (kritike političkih etno/mitova) motiva i tema. *Topoi* je retorička konvencija, grčki – “mjesto”. Čovjek ne može nego komunicirati, a topoi je neargumentativna tvrdnja, nečinjenična, koja počiva na neformalnim argumentima. U knjizi autorica konzultira relevantnu teoriju, definirajući sustavno semantičke i vizualne karakteristike pojedinih pojava i medija, prošireno poimanje/polje umjetnosti, govor o povezanosti umjetnosti i društvenih zbivanja.

Na naslovnici knjige je akcija u javnom prostoru *Crni Peristil* Igora Grubića. Isprva anonimna individualna akcija (održana u noći 10. na 11. siječnja 1998.), bila je ustvari provokacija s podlogom građanske inicijative u nacionalnom kontekstu, i suprotno jednoj od definicija performansa kao izvedbe pred publikom, ili za publiku, izvedena je noću i bez očevidaca ili svjedoka. *Peristil* je osvanuo s velikim, crnim krugom polikolor (isperive) boje, uz koji je ostavljeno pismo s porukom: “U čast grupi Crveni Peristil trideset godina poslije, *Peristil* poput magičnog ogledala odražava stanje društvene svijesti.” Anonimni autor (ispostavilo se da je to bio umjetnik Igor Grubić) želio je skrenuti pozornost javnosti na to da se ništa u međuvremenu, od akcije *Crveni Peristil* 1968., nije promijenilo pa tako i razlog za umjetnički bunt kontinuirao – nastavljena je devastacija spomenika, raste nezaposlenost i problem narkomanije u gradu i zemlji poharanoj ratom, a ulaganja u kulturu su nedostatna (Split se danas upisuje na kartu bitnih turističkih destinacija i u procesu je intenzivne turistifikacije). Na crno-bijeloj fotografiji Fede Klarića *Crni Peristil* prikazan je u pogledu odozgo, iz ptičje perspektive; s *Degasom* započinje razvoj tradicije suvremene umjetnosti u vidu viđenja stvari iz visoke perspektive, koja je dotle u pravilu bila korištena u dokumentarne svrhe – kao arhitektonska snimanja, panoramske slike bitaka – a sada postaje čisto estetsko gledište potencirano iskustvom promatranja stvarnosti iz aviona, automobila u pokretu ili s vrha nebodera.

U prva četiri poglavlja knjige autorica se zadržava na žanru umjetnosti performansa, i to u odnosu na živu sliku (živa slika, skulptura, ležanje kao živa mrtvost ili mrtva živost – oksimoron slike i skulpture), *happening* i izvedbu glazbe (glazbeni performans). Performativnu glazbu Suzana Marjanić razmatra kronološki od brutizma do lesionizma; glazbeni performans interpretira s obzirom na šest načina pristupa izvedbenoj manipulaciji (izvedbenom markiranju): s obzirom na manipulaciju tijelom, kostimografijom, zvučnim objektima/instalacijama/skulpturama, vizualnom umjetnošću, egzotičnim instrumentima te porukom.

U sljedećim poglavljima tematizira *artivizam* kazališne skupine Montažstroj, prirodu kao topos umjetnosti performansa, i to od inicijacije umjetnosti performansa u lokalnom kontekstu od sljemenskih hermetičnih akcija grupe Gorgona (1959. – 1966.) i Gotovčeva fotoperformansa *Pokazivanje časopisa Elle* (serija od šest fotografija, Sljeme, 1962.). Riječ je o fragmentarnom presjeku primjera performansa u kojima se autori na razne načine odnose spram prostora prirode, ne-urbanog prostora, od kojih su neki tretirali prirodu i kao fenomen *land arta* (*Earthworks*). Pritom se otvara i kratak pregled suvremenih lokalnih umjetničkih praksi koje mogu biti objedinjene terminom *art naturopolis*, odnosno u konceptu promišljanja načina na koji umjetnost zaista može biti korisna, na primjer “izvedbe vrta” u lokalnoj suvremenoj umjetničkoj praksi kako to pitanje postavlja internetski portal *Environment, Art & Social Change*. Autorica katalogizira performanse u kojima se hrana rabi kao politički stav i koji pritom upućuju na opasnosti realizirane metafore o političkoj kuhinji u razdoblju hrvatske tranzicije, kao i o sveopćoj recesiji i depresiji. Također se bavi zooscenom, interpretira uporabu životinja kao subjekata (primjer je predstava *Timbuktu* Montažstroja iz 2008.), simbola (npr. uporabom magarca u dadaističkoj predstavi, našem prvom “happeningu” *I oni će doći* gimnazijske grupe Traveleri 16. prosinca 1922.; magarce želi sačuvati od nestajanja u ovim prostorima Hrvoje Cokarić projektom *Toward Europe*) kao i ubojstva životinja (gdje je životinja tretirana kao objekt) na hrvatskoj sceni umjetnosti performansa (npr. Sven Stilinović: *Geometrija krvožednosti*, 2000.). U okviru izvedbene multipliciranosti Suzana Marjanić nas podsjeća na Indošev performans *Čovjek-Vuk* (2004.) – koji je temeljen na predavanju o *vučjoj vokalizaciji* etologa Freda Harringtona, znanstvenim studijama o upotrebi fekalija za označavanje mirisom kod vukova, fragmentima Freudove knjige *Čovjek-Vuk i drugi slučajevi* – u okviru kojeg performer i uspostavljaju *vlastitu drugost* koja je određena životinjskim praoblicima. Autorica daje primjer kazališne trupe Societas Raffaello Sanzio, za čije postdramske kazališne produkcije njihov redatelj Romeo Castellucci tvrdi da su iznova začele kazalište kao događaj prirode (*an event of nature*), budući da su ponovno vratile životinju na scenu. No usprkos takvim nastojanjima uspostavljanja paralelizma između ljudskoga i životinjskog scenskoga bića, životinja se na sceni dakako ne pojavljuje samovoljno. I dok “postdramsko kazalište negira dramu imanentni antropocentrizam tako da se na njegovoj pozornici uspostavlja simpatetička ravnopravnost životinjskih i ljudskih tijela, čini se ipak kako je riječ samo o površinskoj jednakovrijednosti, jer životinja nema mogućnost biranja želi li ili ne želi biti scenski izvođač, glumac”, među ostalim zaključuje autorica.

Sljedeća cjelina knjige tiče se subverzivne uporabe zastava (“art” veksilologije) kao izložbenoga i izvedbenoga simbola u radovima domaćih umjetnika od postsocijalističkih, korporativno-kapitalističkih, tranzicijskih devedesetih, s naglaskom na razdoblju od 2005. – Cvijanovićeve “naci EU zastave” – do 2011. godine, zaključno sa zastavom Republike Agrokor kako su je osmislile novinarka *H-Altera* Mašenjka Bačić i Tamara Opačić, odnosno do bijele, potopljene hrvatske zastave Bojana Šumonje (*Underwater Flag*, 2012). Sljedeće poglavlje tematizira novinski članak o demokratizaciji umjetnosti na primjeru manifestacije *Proljeće u Novom Zagrebu*, “urbanih svagdana” Kugla glumišta i Gotovčeve zvučne akcije. Potom autorica istražuje primjere odnosa performansa i terorizma, ili izvedbe terorizma – gdje se nakon

uvodnoga sažetoga pregleda protejske definicije terorizma autorica zadržava na primjerima izvedbenoga tematiziranja terorizma u našoj suvremenoj izvedbenoj praksi, što za nju isto tako potvrđuje da je terorizam zadobio moćan utjecaj u imaginaciji 21. stoljeća. Sljedeći se tekst, logičnim slijedom, tiče izvedbenih demonstracija koje su upriličene prigodom ulaska Hrvatske u Europsku uniju (kao tzv. “izvedba EU”).

Posljednju cjelinu (“*Appendix – Miscellaneum: o izvedbenim transgresijama*”) knjige čine poglavlja koja djelomice probijaju rub umjetnosti performansa prema, primjerice, kazališnom performansu, procesu rada (poglavlje o procesu rada na predstavi 55+ u režiji Boruta Šeparovića, Montažstroj, 2012.) i performativnosti Kniferovih meandara. Pritom dva poglavlja autorica posvećuje našim dvama najdugovječnijim festivalima performansa – osječkom Performance Art Festivalu te varaždinskim Danima performansa. U ovoj cjelini nalazi se i tekst o izložbi *Mit i art – sakralni, ideološki i/ili anarhični link* (Kaunas, Zagreb, 2012.), koja je posvećena fascinantnoj osobnosti litvanskog skladatelja i slikara Mikalojusa Konstantinasa Čiurlionisa (1875.-1911.) te njemu *analognoj* ličnosti u Hrvatskoj, Natku Nodilu (1834.-1912.), historičaru, političaru, publicistu i mitologu (riječ je o izložbi čiji idejni koncept potpisuje sama autorica). Nakon poglavlja “Feminističko kazalište/performans: moć izvedbe otpora”, koje se može interpretirati kao nastavak autoričina razmatranja o feminističkom performansu iz njezine knjige *Kronotop hrvatskoga performansa: od Travelera do danas*, slijedi poglavlje “Humanitarna kriza i specizam: dokumenti-fragmenti” gdje autorica interpretira performativne radove koji u okviru migrantske teme otvaraju pitanje rasizma i specizma – npr. šahtofon-predstava *Svaka revolucija je bacanje kocki, osim što* (2016.) Kuće ekstremnog muzičkog kazališta – Damira Bartola Indoša i Tanje Vrvilo (Perforacije – zagrebačko izdanje, 2016.). Knjigu autorica završava autobiografski, kao što navodi, “u duhu Satana Panonskog *Oči u magli*, čijim stihovima i otvaram prvo poglavlje o živoj slici/skulpturi”.

Na način mapiranja, dokumentiranja i arhiviranja kao legitimnih strategija suvremene umjetnosti, kao i pisanja povijesti i teorije suvremene umjetnosti, autorica je u knjizi sumirala razna vlastita interesna područja, među kojima su kulturna i kritička animalistika, ženski studiji i antropologija izvedbe. Iako prepoznaje otpornost umjetničkog djela na verbalno sumiranje – umjetnost ima suštinsku kvalitetu koja tome izmiče, Suzana Marjanić djeluje kao “kartografinja” – spomenutom metodom mapiranja i određivanja nacionalne umjetnosti u kontekstu globalnih tokova umjetnosti, ali i njezine specifične razlike spram produkcije u dominantnim centrima. Istodobno uočava tendenciju umjetnosti performansa k izbjegavanju nacionalne identifikacije, kao i izočnost bilo kakve težnje da postane označiteljem nacionalnog identiteta, što ju je na primjer jasno iskazivala, pa i manifestno, grupa Zemlja, odnosno modernistički umjetnički pokreti i grupe.

Silva Kalčić

5. SEF, Studentski etnografski filmski festival, 1. – 2. lipnja 2018., Zadar

1. i 2. lipnja 2018. godine u Zadru održan je Studentski etnografski filmski festival. Dnevni program s predavanjima i radionicama održan je u Studentskom klubu Božo Lerotić, a projekcije filmova i večernji program u parku Kapetanski. Radionica mapiranja grada u vodstvu Bojana Mucka, Lucije Ostrogović i Barbare Vuđan održana je prije službenog otvorenja Festivala. Radionica je bila namijenjena studentima svih studijskih grupa Sveučilišta u Zadru, a posebno studentima etnologije i antropologije. Mapiranje je ovdje prikazano kao vizualan način organiziranja terenskog materijala te povezivanje ideja.

Profesorica Jelena Kupsjak s Odjela za etnologiju i antropologiju Sveučilišta u Zadru otvorila je Festival u Studentskom klubu Božo Lerotić. Uslijedilo je predstavljanje radionice mapiranja nakon čega je Valentina Gulin Zrnić održala predavanje "Ograda, liegeštul, plakat i oltar ili resemantizacija zagrebačkih javnih prostora na primjeru Zrinjevca". Predavačica Gulin Zrnić govorila je o Zrinjercu kroz sjećanja kazivača koji ga se sjećaju kao sivog, praznog i prolaznog. Danas je to vibrantan park, ispunjen ljudima i javnim događajima. Mjesto u kojemu se odvijaju različiti protesti, rituali i sve brojniji festivali. Upravo ta javna događanja resemantiziraju prostor, mijenjaju materijalnost prostora, fokusiraju se na različite teme, stvaraju različite afektivne naboje, prizivaju različite publike i na različite načine konstruiraju suvremeni građanski etos.

Uslijedilo je predstavljanje studentskog projekta "Forme svakodnevice – City Galleria" realiziranog u sklopu kolegija pod vodstvom Senke Božić Vrbanić. Cilj studentskog projekta "City Galleria" bio je istražiti forme svakodnevice (emocionalne, afektivne, osjetilne) u trgovačkom centru City Galleria u Zadru. Studenti su prikazali svoje kratke filmove koji su nastali kao rezultat ovog istraživanja.

Potom je održano predstavljanje još jednog vrlo inspirativnog i zanimljivog projekta, "Podanci", pod vodstvom studenta Kristijana Vojnića. Naziv "podanci" hrvatska je inačica riječi "rizom", filozofske koncepcije Deleuza i Guattarija, koja je služila kao temeljna inspiracija za koncept projekta. Projekt promiče prakse interdisciplinarnosti i prakticanja struke kroz kolaboraciju studenata različitih odjela. Za zajednički cilj nositelj projekta odabrao je povećanje vidljivosti kulturne baštine kroz primjenu mobilnih tehnologija.

Posljednje predavanje prvog dana Festivala bilo je posvećeno prezentaciji šestog izdanja Škole vizualne antropologije (ŠVA) iz Beograda, koju su vodili Relja Pekić i Nina Šašić.

Volonterki je bilo dovoljno, kao i svake godine, a ove se godine prvi put uključio i volonter. Prvi prikazani film *Silver Holiday* Deepti Rao iz Nizozemske, u trajanju od 12 minuta., za mjesto radnje odabrao je Bamu u Južnoj Kini, a "protagonisti" su bili Chen Guo i njegova supruga. Prikazan je rastući fenomen zdravstvenog turizma i turista koji posjećuju tu regiju u nadi da će svoje živote produžiti još pokoju godinu.

Hey! Here I get off!, film Amre Hasanović, Azre Jašarević i Hassana Chamouna (iz Bosne i Hercegovine), prati djevojku koja se bori s pitanjima kao što su kamo pripada i gdje živjeti – u

zemlji iz koje potječe njezina obitelj i u kojoj se ona osjeća kao kod kuće ili u nekoj drugoj zemlji u kojoj može naći posao?

Unity in Exile: Becoming Sahraw, film Yolande Schröder iz Njemačke, nastao je kao rezultat dvomjesečnog terenskog istraživanja. Radi se o izbjeglicama Sahrawi, lokalnom stanovništvu zemalja Zapadne Sahare koje je okupirao Maroko, koji žive i po četrdeset godina u izbjegličkim kampovima u jugozapadnim pustinjama Alžira.

Reality of Life: Jamaica film je Katarine Zlopasa u trajanju od 9 minuta, a nastao je kao rezultat projekta o Jamajčanima i jamajčanskoj kulturi. Autorica je intervjuirala studente Sveučilišta MONA o njihovim životima te o tome kako percipiraju sreću.

Nasa Phtmanxuu, film Johna Cruza iz Kolumbije, prikazuje kako mirnom revolucijom Nase obnavljaju svoj svadbeni običaj i ritual ženidbe.

Lukomir, moj dom, film Manca Filaka iz Slovenije, tematizira Lukomir – najviše selo Bosne i Hercegovine smješteno na 1472 metra nadmorske visine na južnim obroncima Bjelašnice. Film govori o obiteljskom transhumanom stočarstvu i pastirima koji pola godine provode na planini, a drugu polovicu se spuštaju u nizine.

U subotu, 2. lipnja, Festival je počeo promocijom šestog izdanja online časopisa *Vizantrop*. Nina Šašić i Relja Pekić predstavili su kolektiv Vizantrop koji je nastao kao platforma za udruživanje regionalnih i međunarodnih antropologa, dokumentarista, umjetnika i svih interdisciplinarnih istraživača koji se bave filmom i fotografijom. Više o časopisu možete doznati na internetskoj adresi vizantrop.com. Uslijedilo je predavanje Viviane Brkačić i Valtera Stojšića o snimanju dokumentarnog filma *Medžije kontra štrigarije*, te o njihovim iskustvima u stvaranju dokumentarnog filma.

U večernjim satima drugog dana Festivala projekcije filmova započele su filmom *Londra Hatirasi*, autorice Yasemin Karsli iz Ujedinjenog Kraljevstva. Film se fokusira na svakodnevnicu turskih migranata u Londonu. Autorica je odabrala desetak turskih i kurdskih migranata koji gotovo nikada nisu bili u centru Londona niti vidjeli turističku stranu Londona. *Subversive Diversity* je film Jan-Holgena Henniesija iz Njemačke, a istražuje priče stanovnika grada Meksika koji govore više jezika. Prije kolonizacije područja koje danas znamo kao Meksiko, na tom se teritoriju govorilo više od 200 jezika. Danas je preživjelo svega 68 jezika, a migracije su mnoge od njih "unijele" duboko u gradove.

Pobjednički film ovogodišnjega Studentskoga etnografskoga filmskoga festivala (žiri: Anja Iveković, Mario Županović i Erik Lončar) je *The Way of the Shaman Drum* autora Joãoa Merinhosa iz Portugala u trajanju od 12 minuta i pol minuta. Yunde Guan slijedi put svojega oca i uči kako se izrađuje šamanski bubanj, kao što slijedi i put svoje majke i tete kako bi naučio umijeće rezanja šamanskog papira. On ulaže svoj vlastiti novac za baštinu kulture Manchu i osniva "Guan Yunde Manchu Folk Custom Museum". Muzej je otvoren u selu Liu u pokrajini Jilin. Film *The Way of the Shaman Drum* prati život Yunde Guana u trenucima kada on stvara jedan poseban bubanj pa sve do onda kada će taj bubanj moći svirati netko tko je strastven u šamanizmu i njegovom suvremenom značenju u Kini i u svijetu. Članovi žirija su komentirali pobjednički film riječima: "Film, uz to što obrađuje etnografsku baštinu, također prezentira probleme i izazove očuvanja etnografske baštine koji su prouzročeni političkim, kulturološkim, religijskim i ideološkim premisama. Radi se o koherentnom filmu baziranom na jasnom estetskom planu koji kombinira video intervju i asocijativno editiranje, fluidno izvedeno kadriranje i izmjene srednjeg i krupnog plana. Kroz kreativno manipuliranje filmskim tehnikama, autor obogaćuje klasične etnografske teme i stvara sadržajno i formalno impresivno filmsko djelo."

I am Waiting for You film je autora Palome Yáñez Serrano i Benamina Llorensa Rocamore iz Manchestera. Film prikazuje utjecaj oboljenja od raka na živote i odnose među ljudima – odnose s doktorima, partnerima, djecom te s drugima koji su također oboljeli od raka.

To be Far, film Samire Kameli i Sajre Subašić iz Bosne i Hercegovine, obrađuje temu izbjeglica i izbjegličkih kampova u Bosni i Hercegovini koji podsjećaju na zatvore s ogradama i izoliranim ljudima u njima.

Ksjucha, film Eve Hoffmann iz Njemačke u trajanju od 6 minuta, prati životnu priču djevojke koja preseljenjem iz Rusije u Njemačku gubi vlastiti identitet. Eva Hoffman prati Kseniju u njezinoj potrazi za obiteljskim korijenima i identitetom.

Posljednji film prikazan na Festivalu bio je film *Those Who Stay* Arianne Nacci iz Londona, a etnografski dokumentira živote ljudi koji su odlučili ostati na području središnje Italije koje je uništeno potresima 2016. i 2017. godine.

SEF svake godine dobiva sve više prijava sa sve kvalitetnijim filmovima iz cijeloga svijeta. Organizatorice Nina Vigan i Petra Valovičić rade velik posao kod pripreme Festivala i same realizacije te nakon svakog uspješnog festivalskog izdanja kažu da dogodne neće više raditi taj izuzetno naporan posao. No, svake godine rado prihvaćaju izazov i oduševljavaju nas svojom kreativnošću i umijećem u organizaciji Festivala.

Aleksandar Tomaš